

Стана Ристић

РАСЛОЈЕНОСТ ЛЕКСИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И ЛЕКСИЧКА НОРМА

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA
Monographs 3

Stana Ristić

THE STRATIFICATION
OF THE SERBIAN LEXICON
AND THE LEXICAL NORM

BELGRADE
2006

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Монографије 3

Стана Ристић

РАСЛОЈЕНОСТ ЛЕКСИКЕ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И ЛЕКСИЧКА НОРМА

БЕОГРАД
2006

ISBN 86-82873-07-9

Уредник серије:

проф. др Александар Лома,
дописни члан САНУ

Рецензенти:

проф. др Мирослав Николић
др Егон Фекете, научни саветник

Тираж: 500

Издавање ове књиге финансијски је помогло Министарство науке и
заштите животне средине Републике Србије

Издаје: Институт за српски језик САНУ

Компјутерска припрема: Давор Палчић

Ликовно решење корица: Лепосава Кнежевић

Штампа: Чигоја штампа, Београд

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

006.44:811.163.41'373

РИСТИЋ, Стана

Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма / Стана Ристић.
— Београд : Институт за српски језик САНУ, 2006 (Београд : Чигоја
штампа). — 228 стр. ; 24 см. — (Монографије / Институт за српски језик
САНУ ; 3)

На спор. насл. стр.: The Stratification of the Serbian Lexicon and the
Lexical Norm. — Тираж 500. — О аутору: стр. 227. — Напомене и
библиографске референце уз текст. — Summary: The Stratification of the
Serbian Lexicon and the Lexical Norm. — Библиографија: стр. 201–210. —
Регистри.

ISBN 86-82873-12-5

а) Српски језик — Лексика — Нормирање
COBISS.SR-ID 133011980

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9

I. РАЗВОЈ ЈЕЗИКА И ЈЕЗИЧКА НОРМА

Неки аспекти развоја и нормирања српског језика	13
Лексичко нормирање и стандардизација језика	41
Нормирање лексике разговорног језика	53
Улога конкуренције у регулисању лексичке норме (на примеру именица са префиксима <i>не-</i> , <i>надри-</i> и <i>назови-</i>)	65

II. ДЕСКРИПТИВНИ РЕЧНИЦИ КАО НОРМАТИВНИ ПРИРУЧНИЦИ

Нормирање и типови информација у дескриптивном речнику	79
Стилске информације у дескриптивном речнику	93
Улога дескриптивних речника у настави	99

III. ЛЕКСИКОГРАФСКИ МЕТАЈЕЗИК

Лексикографски метајезик и српска дескриптивна лексикографија	113

IV. СТРАНЕ РЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Страна лексика у језику преддуковског времена (дијахрони аспекти лексичког нормирања)	137
Страна лексика у савременом српском језику (синхрони аспекти лексичког нормирања)	169

V. ЗАВРШНО ПОГЛАВЉЕ

Резиме	181
Summary	191
Литература и извори	201

VI. РЕГИСТРИ

Предметни регистар	213
Ауторски регистар	225
О аутору	227

*Најдражим
Радовану, Милицу и Наїаши*

ПРЕДГОВОР

Књига *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма* настала је као резултат вишегодишњег истраживања лексичке проблематике у оквирима насловљене теме. Резултати тих истраживања били су презентовани научној јавности на конференцијама, а махом су и публиковани у лингвистичким часописима. Међутим, они су у књизи дати у измењеним, углавном допуњеним верзијама, како би се уклопили у тематске целине и како би се актуелизовао њихов садржај у складу са текућим променама у сфери лексике српског језика, као и допунама из савременијих извора и литературе. Уводна студија под насловом *Неки аспекти развоја и нормирања српског језика* и *Резиме* представљају нове целине до сада непубликоване.

Монографија, поред Предговора, Резимеа, Литературе и извора, Предметног и Ауторског регистра, садржи четири поглавља, са насловима: 1. Развој језика и језичка норма, 2. Дескриптивни речници као нормативни приручници, 3. Лексикографски метајезик и 4. Стране речи у српском језику.

Проблеми језичког нормирања уопште, а и проблеми лексичког нормирања као специфичног вида установљења језичке норме, представљени су у монографији у контексту динамике језичког развоја и друштвено-историјских услова који тај развој усмеравају. Осим наведених тема, посебно су истакнути и разматрани следећи проблеми: одређивање доње и горње границе неког периода језичког развоја, идентификовање нових појава у језику, релативност појма „нова појава“, неусаглашеност критеријума при утврђивању језичког развоја и нових појава у неком раздобљу, одређивање просторне и временске границе при дефинисању корпуса за језичко и лексичко нормирање, одабирање репрезентативних језичких варијетета, идиома, функционалних стилова и жанрова актуелних за период у развоју језика који се нормира и др.

Рецензентима књиге др Егону Фекетеу, научном саветнику, и проф. др Мирославу Николићу најсрдачније се захваљујем на несебичном труду што су рукопис пажљиво ишчитали и дали корисне предлоге и примедбе у његовом сређивању. Захвалност упућујем и

уреднику серије, дописном члану САНУ Александру Ломи, који се заложио да ова књига буде увршћена у едицију Монографије Института за српски језик САНУ. За евентуалне пропусте одговорност, наравно, сноси сам аутор монографије.

Захвалност дугујем и Научном већу Института за српски језик САНУ, које је ову књигу прихватило и уврстило у план издавачке делатности за 2006. годину и које је дало препоруку надлежном министарству за њено финансирање.

За финансирање штампања ове књиге захваљујем се Министарству за науку и заштиту животне средине Републике Србије.

I. РАЗВОЈ ЈЕЗИКА И ЈЕЗИЧКА НОРМА

НЕКИ АСПЕКТИ РАЗВОЈА И НОРМИРАЊА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

1.0. Проблеми раслојености лексице српског језика и лексичке норме разматраће се као динамични процеси у домену језичке употребе и учења језика, и то у оба језичка аспекта: језика у систему и језика у употреби, говору. При томе ће се, осим нормативистичког и социолингвистичког приступа, примењивати и когнитивни приступ у смислу тумачења одређених језичких појава и као феномена спознајне људске способности и делатности које одређују човека као јединку и као члана одређене (језичке) заједнице, односно које га представљају као (језичку) личност у природном и друштвеном окружењу. Пратиће се условљеност когнитивног и прагматичко-мотивационог плана језичких појава психо-физичким (физиолошким), културним и социјалним факторима, у мери која се одражава на лексичку раслојеност и нормирање, и то у контексту језичког развоја и функционално-стилског раслојавања, на што нас обавезује динамичност истакнутих појава.

1.1. Језичке промене и реноминације, преименовања, генератори су развита и функционисања језика на свим његовим плановима. Ово се не би смело занемаривати при језичком нормирању које би се морало заснивати на типским појавама и променама, тим пре што многе од њих имају универзални карактер (исп. Гак 1998: 9). Међутим, проблем се јавља у томе што ни до данас није урађена типологија језичких промена, иако се у новије време чине озбиљни напори да се то учини.¹

1.2. У српском језику на лексичком нивоу, према досадашњој евиденцији, издвојене су следеће нове појаве: прелазак савременог

¹ У том смислу значајан је пројекат из кога су проистекле монографије о променама у словенским језицима у другој половини 20. века (в. Радовановић 1996: 3–4). Осим поменутих монографија, имали смо прилике да неке типологије промена у словенским језицима чујемо из реферата на многим међународним конференцијама, и то нарочито од лингвиста који се баве контрастивним и типолошким истраживањима. Наравно, у том смислу су значајни и неки дијалектолошки радови и студије, као и радови и студије историчара српског језика и дијахроничара. На најновије системске промене у словенским језицима указују и следећи извори: Бугарски 2003, Ристић 2004, Лашкова 2004: 15–19, Лубаш 2004: 5–14 и Тошовић 2004: 25–37.

српског језичког стандарда из вуковске фолклорне фазе у претежно градску фазу и укљученост у токове цивилизације 20. века; развитак одговарајућег вокабулара било домаћим творбеним средствима, било позајмљивањем, одсуство дубљих промена, нагли прилив нових речи, велико присуство туђица и позајмљених речи којима се надокнађује недовољни творбени потенцијал домаћег вокабулара (Клајн 1996: 38–39, 46).² Појачана је раслојеност у лексичком систему и издвајање нових социјалних и професионалних жаргона: омладинског, са новим речима за именовање ’девојке’: *риба, мачка, цица, маче*; ’ружне жене’: *габор, акреј, гроб*; ’глупака/лудака’: *креле, креч, дилеја, шиз, шизика, лујка, дебос, дебил, менишол*; ’полудети’: *шизнући, ѿошизији, оѿкачији, одлејији, ѿролујати, ѿдилејисати, ѿшандрцаји*; ’полицајца’: *ѿајкан, цајкан, цаја, ѿуб, ѿандур, ѿлавац, муркан, мурјак*; ’досетке, трика’: *цака, фазон, фора, шѿос, гвинѿи*; ’преварити’: *ѿрећи, ѿрелазѿи, радији, ѿрерадији, израдији, смуваји, зезнуји, фарбаји*; ’пропасти, промашити, не успети’: *рикнуји, ујрескаји, чабрираји, кикснуји, киксираји, ѿрокираји, зглајзаји, зглајзнуји*; ’бежати’: *кидаји, киднуји, (з)брисаји, бриснуји, хваѿаји ѿуѿањ, хваѿаји цаду, цадисаји*; ’напорно радити’: *рмбаји, рмбачѿи, шљакаји, коњосаји, црнчији* и др. Јављају се и појединачни примери без синонимског низа или са мањим бројем синонима: *лова, ловаѿор, лован, ѿрѿа, цвикаји, цвикарош, уѿроњаји се, швеца, швестѿерка, буца, буцован, гајба, ѿабати (се), ѿабање, ѿабација, ѿабачина, ѿабањац*; криминални жаргон: *мурија, цинкарош, ѿасѿер, уѿока*; школски жаргон: *ѿрофа, диша, ѿрола, играњац, шѿрафѿа, журка, кец, бифлаји, набифлаји, глумарији, ѿалији се, ѿући, фол, фолираји, фолиранѿи, фолиранѿија, фрка, скаламерија, ѿајкарош, ѿајка(ри)ји, гребати се, гребатиор(ка), оладији, фураји, уфурати (нав. дело: 79–81). Евидентна је и повећана употреба еуфемизама у политичком жаргону (*одузимање, ѿозајмљивање ауѿомобила уместо крађа, вербални деликт, рекеѿи, рекеѿиаш и рекеѿираји* у значењу *изнуђивање новца*), као и његово обогаћивање новим речима (*комуњара, комуњарски, банда црвена, једноумље, ѿрозиваји, ѿрозивка, догађање народа, чврстѿорукаш, ѿуѿолог, есѿеесовац, хадезеовац, србождер, србомрзац, србофоб, србославија, кроаѿоценѿричан, фашисоидан*,*

² На неке најважније промене и на богаћење лексичког фонда савременог српског језика на примерима именичке лексике (удео и порекло страних речи, број сложеница и број изведеница с карактеристичним суфиксима) указао је М. Николић у свом раду, обрађујући статистички податке диференцијалних и заједничких лексема из Вуковог *Српског рјечника* (1852) и рукописа једнотомног речника савременог српског књижевног језика који се припрема у издању Матице српске (1996: 393–401).

устиашиодан, србочейник, србочейнички, балија, муџахедини, косови-зација, ейничко чишићење) (нав. дело: 57); појачана употреба вулгари-зама: *йиздийи, йиздарија, дујейтара, йуџаји, шевийи, одјеби* (нав. дело: 81–82). Многи жаргонизми застаревају: *брайи, сесџира* у значењу 'ја', говорног лица мушког односно женског пола, *њујайи, њуја, йа-ња* 'клопати, клопа', *йролиши, майиши, факши, кравв, мрџав, моћан, бомба* у значењу 'сјајан, изванредан', уместо које се данас употре-бљавају жаргонизми: *сџираобалан, сџирава, мрак, боли глава*.

1.3. Навешћемо неке нове појаве уочене у руском језику, које су у типолошком смислу значајне за српски језик и културу говора: појачана дијалогичност у јавној комуникацији, присуство личносног начела, стилистички динамизам, појава „преименовања“ у најширем смислу; прихватање језичке норме као избора језичких средстава која су у одређеном тренутку на располагању; замена безличног и безадресног јавног говора личносним који има свога адресата и који се најчешће јавља у форми дијалога; настајање приличног броја нових жанрова разговорног језика, усмене масовне комуникације: беседе, дискусије, округли столови, интервјуи, а многе од њих карактерише спонтани говор у званичним ситуацијама; остваривање комуникација између непознатих људи у којој су евидентне две супротне појаве: отвореност и осећање пријатељске солидарности у дељењу „заједничке судбине“ или изражено непријатељство, агресивност и конкурентски интереси различитих групација људи: партија, професионалних, социјалних, националних, верских и др. група (в. Руски језик: 11–15).

1.4. Показаће се како се прокламовано личносно начело у језику средстава јавног информисања реализује у савременом српском језику, за разлику од руског језика. Повећаним бројем извора језика медија омасовљена је улога субјеката (јавног) говора, тако да се стиче утисак да су се у овој улози појавили не само представници појединих интересних група, него и појединци, који могу да кажу шта хоће и како хоће. Створен је утисак да је у име личносног начела укинута привилегија јавног говора, па и његова нормативна престижност, да се свакоме пружила прилика да артикулише свој говор као појединац са именом и статусом, да изнесе свој став, суд о актуелним питањима и да је слободан и у избору језичких средстава, а самим тим и да је смањена одговорност учесника јавног говора према језичкој норми. Међутим, у пракси либерализација норме у језику јавне употребе није допринела, како се веровало, остварењу личносног начела које је доведено у питање културним и политичким приликама у земљи деведесетих година 20. и почетком 21. века. Тако се, сада као и пре, на другом крају комуникационог канала у јавној (масовној) комуникацији,

било у електронским било у штампаним медијима, у улози адресата не очекује активни судионик, саговорник, а поготову неистомишљеник, него пасивни учесник, најчешће у улози примаоца поруке, једном речју публика, неиздиференцирана група људи, колектив, чиме је доведена у питање и наводна демократизација и либерализација јавне комуникације. Без обзира на то коме жанру припадају (информативном, прескриптивном, размени мишљења, дијалога којим се регулишу односи међу личностима, емоционалном, уметничком, интелектуалном), новински текстови, радијске и телевизијске емисије углавном су конципирани по принципу монолога са разрађеним стратегијама убеђивања, наметања ставова и сугестија адресату, чиме се он ставља у подређену улогу. Важан је адресант, који је по правилу друштвено признат ауторитет или изабраник неког ауторитета и важан је објекат, предмет комуникације. Адресат, било да је компетентни стручњак из неке области, било да је призната, јавна личност, а поготову ако је анонимни члан заједнице, често се по вољи водитеља емисије или новинара ставља у позицију пасивног учесника у комуникацији, који, кад је у питању штампа, може, евентуално, да се огласи у рубрици „Реаговања“ или „Писма читалаца“ (исп. Арутјунова 1998: 651).³

2.0. Наведене промене у српском и руском језику показују неједначност критеријума у њиховој типологији, не само у погледу језичких нивоа и његових идиома, него и у погледу теоријско-методолошких приступа. И без ових разлога типологију промена отежава чињеница да језичке појаве осим промена чувају и континуум у виду ланца постепених прелаза. Крајеви ланца тешко се разликују међусобно јер су повезани зоном постепених прелаза, а постављање граница између њих врши се на различите начине, са више аспеката и по различитим критеријумима, што у резултатима даје различита одређења истих појава, као и различита теоријска тумачења. Јавља се и проблем појма **нове појаве** у језику, јер се показало да се **новима**, не тако ретко, проглашавају активирани привремено или за дуже време потиснуте појаве, као и чињеница да се многе од њих смењују циклично у различитим периодима једног језика. Тако се нпр. сада у српском и још неким словенским језицима (руском нпр.) новом појавом проглашава номинализација језика или неког његовог идиома, упркос томе што се зна да се номинализација периодично смењује са

³ О покушајима реализације демократског начела у језику јавне комуникације преко медија, а нарочито о нормативном статусу иновација у тим покушајима, као и о језичкој култури јавне комуникације, поред осталог и преко увођења различитих старих и нових жанрова, в. *Венџил* 2004, Јокановић-Михајлов 2005: 281–292 и Вуксановић–Милосављевић 2005: 199–211.

оглагољавањем (вербизацијом); или се нпр. процес интелектуализације језика везује само за неке периоде развоја српског језика (за период преласка из вуковске фазе у модернију фазу развоја са појавом тзв. „београдског стила“, в. Ђукановић 1995/96: 128, или за најновији период развоја српског језика), док се на дијахроном плану показује да је овај процес пратилац језичког развоја у свим његовим периодима (па и у периоду предвуковског језика, в. у књизи стр. 139, 143–145); као што се периодично могу активирати или пасивизирати неке граматичко-семантичке категорије: јединице са неодређеним или категоријалним значењем, модалне речи (*међуџим*, *додуше*, *наравно*, *управо*), или пак јединице са референцијалним и конкретним значењима.⁴

2.1. Типологија промена и функционално-стилска раслојеност језика зависе и од тога са ког се аспекта језик изучава: временског, просторног, структурног или функционалног. Недискретни, континуирани карактер језичких појава може се јавити у сва четири аспекта, што отежава типологију. Језички развитак иде непрекидно и неравномерно и кад су у питању језички планови. Крајње последице наведених и других проблема који отежавају типологију језичких промена испољавају се и као разлике у периодизацији историје језика. Тако и одређивање савременог периода у развоју језика често резултира драстично различитим границама, што представља озбиљан проблем у хронолошком одређивању корпуса за језичко нормирање, па и за језичко планирање. Проблем се додатно компликује и тиме што се периоди често одређују не само на основу чињеница унутрашње еволуције језичког система него и на основу спољашње историје језика — њене друштвено-историјске условљености, односно утицаја историјских и политичких промена на функционисање језика, а преко њега и на развитак језичког система. Дobar пример занемаривања унутрашње еволуције језика имамо у одређивању горње и доње границе периода српског језика предвуковског времена, језика 17. и 18. века, чији је почетак одређен на основу нових историјских промена: ослобађања од Турака и успостављање аустријске власти на великом делу српске територије, као и поновног окретања Србије према Русији. Ова историјска прекретница, као и претходна обележена петовековном турском владавином, зауставила је или знатно успорила еволуцију аутентичног језичког развоја српскословенског језика и његово приближавање народној основици. Спољашња историја језичког развоја,

⁴ Тако се нпр. као нова појава у српском језику тзв. „београдског стила“ истиче интелектуализација језика која се испољавала, поред осталог, у употреби апстрактних и модалних речи (в. Ђукановић 1995/96: 128).

с новим догађајима у вези, кренула је у предвуковском периоду у другом правцу под интензивираним утицајем руског и црквенословенског језика, што је за последицу имало напоредно функционисање три, односно четири књижевна варијетета: наслеђеног српскословенског, рускословенског (црквенословенског, у сакралној и службеној сфери), славеносрпског и српског језика на народној основи (у световној и службеној сфери) (в. поглавље у књизи, стр. 137–167).

2.2. Нагли преокрет имамо и у садашњем развоју српског језика чија се унутрашња еволуција заједничког српскохрватског језика насилно прекинула 90-их година 20. века историјским догађајима разграђивања заједничке државе Југославије, ратовима на њеном простору и стварањем посебних државних територија. Из заједничког српскохрватског језика издвојени су до сада три језичка ентитета: српски, хрватски и бошњачки језик, док је у току активна политичка кампања за издвајање још једног — црногорског језика. Тако се сада, оштрије него у било ком периоду језичког развоја, поставља питање одређивања горње границе односно почетка савременог, најновијег периода било кога од три наведена новоформирана језика. Прагматичније државно-етничке и професионалне заједнице — Хрвати подстакнути самосталном државном територијом и муслиманска заједница подстакнута тежњом за стварањем самосталне државе — направиле су оштар рез и за почетак савременог периода у развоју хрватског и бошњачког језика узимају 90-те године 20. века, када се распала Југославија. Једино се српски лингвисти, руковођени пре свега лингвистичким, а не политичким разлозима, колебају око дефинисања корпуса савременог српског језика, и то не само на хронолошкој него и на територијалној равни, чиме се одлаже и питање (до)кодификације стандардног српског језика и израда потребних, јединствених нормативних и дескриптивних приручника. Последњи, савремени примери језичке политике евидентне у хрватском и бошњачком језику, која своје ентитете конституише на проблематичној заснованости аутентичног историјског развоја и исфорсираним међујезичким разликама (поготову у односу према српском), показују како се за веома кратко раздобље, непримерено у досадашњој историји језика, агресивним деловањем кроз научне и политичке институције може спровести стандардизација језика подржавана социолингвистичким факторима. Самосвојност, посебност издвојених језика доказује се и лингвистичким аргументом континуитета многих језичких црта из ранијих периода пре српскохрватске језичке заједнице, које се, без обзира на њихову досадашњу територијалну, дијалекатску или културно-конфесионалну ограниченост, у многим случајевима уводе у општејезичку стан-

дјелу употребу. Тако се у условима у којима је државну политику следила и језичка политика, доказује континуитет и утемељеност посебности хрватског односно бошњачког језика, а изразом одговарајућих нормативних приручника, уз јаку институционалну подршку, покушава да се спроводе имплементација установљене, описане и прописане језичке норме.

2.3. Међутим, лингвистичка теорија, руковођена језичким фактима, остаје на становишту да се из наведених разлога лингвистичке неутемељености и несистемског приступа, како то показују и примери најновије ситуације у вези са српским, хрватским и бошњачким језиком, свака периодизација може довести у питање, зато што унутрашња еволуција језика показује да нова етапа у развоју језика захвата много дужи временски период, па се везивање тог развоја за одређене историјске догађаје мора узимати условно, тим пре, што се језички континуум остварује и у просторном аспекту. Зато је у многим случајевима тешко успоставити границе између дијалеката, варијаната језика, па и самих језика, што се и у овом случају може показивати на напред наведеном и прокоментарисаном примеру новоиздвојених језика: српског, хрватског и бошњачког, као доскорашњих варијаната заједничког српскохрватског језика (в. Бугарски 2005: 137–160). Континуум српскохрватског језика, који се одвијао на просторној и временској равни од скоро два века, са лингвистичког становишта не би се смео занемаривати.⁵ Последице овог занемаривања у нашој садашњој тројезичној стварности често се испољавају као трагикомичне ситуације када треба преводити са једног језика на други, а у примењеној лингвистици и као озбиљни проблеми око утврђивања валидних језичких разлика између новопрокламованих језика (у настави језика, (двојезичној) лексикографији, контрастивним и компаративним истраживањима и др.) (в. нав. дело: 173–174). Улогу ванјезичких, друштвено-историјских и политичких фактора у нашем вавилонском

⁵ Убедљиву постојаност српскохрватског језика и његову надмоћ над новоформираним језицима у пракси, нарочито у срединама где се језичком и другом политиком инсистира на различитости између новоформираних језика и на њиховој аутентичности (као што је случај са хрватским језиком), показује Р. Бугарски (2005: 161–178), и то не само на примерима неуспешне замене заједничког језика издвојеним језичким ентитетом, него и тиме што проблем разградње језика и феномен дивергенције његових варијетета теоријски образлаже. Тако овај аутор показује да правила дихотомне маркираности, која регулишу функционисање језичких јединица у систему, функционишу и на плану језичке варијативности, при чему варијанте са најизразитијом маркираношћу, као што је хрватска у тројству српскохрватског језика, „теже издвајању из система услед специфичног набоја који носе“, што је „у складу са општом теоријом маркираности“ (169).

замешатељству око језика нема потребе да доказујемо, али је евидентно да се у недостатку језичке аргументације посеже за ванјезичком: државним и регионалним границама, националним и конфесионалним разликама и др.

3.0. У свеопштим променама и развоју језика поставља се и питање прогреса језика. Неки лингвисти га доказују повећањем обима речника који настаје у вези са развојем цивилизације и усложњавањем живота друштва које се користи одређеним језиком. Ово се мора прихватити са резервом, јер напоредо са стварањем нових речи потискују се старе речи или одређени творбени модели (у српском нпр. потискивање *nomina agentis* са суфиксом *-шељ*). Међутим, губитак лексичких јединица је привидан, и јавља се као појава на синхроном плану, што потврђује историја појединачних речи или групе речи које се периодично активирају, истина најчешће у (стилски) другачијем језичком контексту (функционално-стилска употреба архаизама, историзама или у српском језику употреба славенизама и сл.). Прогрес се у лингвистици доказује и на примерима уклањања синонимичних суфикса у деривацији. Међутим, ако се и деси да се поједини афикси уз одређене корене изгубе, појављују се неологизми с деривационим варијантама и процес диференцијације у целом језику иде постојано и бесконачно. То се исто може рећи, како је већ истакнуто, и за номинализацију, јер се показало да се и она смењује са глаголским начином изражавања. Ово циклично смењивање појединих језичких појава засновано је на континуитету оних процеса који су карактеристични за све етапе једног језика и који су условљени особеношћу људског мишљења и социјално-комуникативним функцијама језика. Утисак одумирања појава јавља се услед тога што се у различитим епохама језика губе неки елементи језичког система, али их замењују нови на основу процеса који се не мењају него остају и чувају језички систем (исп. Гак 1998: 639–644).

3.1. Језичка култура може се мерити и модернизацијом језика, утицајем престижних функционалних стилова на разговорни језик и нестандардне идиоме. Међутим, и у овом домену може да дође до негативних појава. Тако се нпр. данас увелико указује на бирократизацију језика као на негативну појаву под утицајем радија и телевизије (в. Кликовац 2001: 85–110), као и на непотребну и претерану употребу стране лексике, што се јавља као последица имитирања језика интелектуалне елите, а што често штетно делује на јасноћу садржаја и смисла. У говор продиру клишеи са телевизије, радија, и то са конференција, скупштинских састанака, спортских извештаја, па чак и временске прогнозе. Језик престижних средина и медија некритички се

преузима са намером да се осваја престижност бар и на овај начин, чиме се осиромашује језички израз и спонтана индивидуална креативност у свакодневној језичкој употреби. У свакодневном говору примећен је и повећан број паразитских речи, поштапалица, које се, такође, преузимају из језика интелектуалаца као знаци негованог изражавања, типа: *ићак*, *ћакоће*, *наиме*, *међућим*, *начелно* и др. Погрешно лаичко схватање модернизације језика, па и политизација овог феномена, може се илустровати примером одговора В. Шешеља на телевизији Палма у вечерњем програму, 1. 5. 2000. год., кад му је у дуелу са лидерима опозиционих странака приговорено зашто је ијекавицу заменио екавицом. Он је своје опредељење бранио аргументом да је прешао на модернији изговор и да је то нормално (што је у ствари био тада наметнути политички став лингвистичких ауторитета, који су јединство српског језика хтели да сачувају одричући се ијекавице⁶). Међутим, занимљиво је како је Шешељ свој политички став покушао да прикрије спремношћу да усвоји модернији екавски израз правдајући се чињеницом „убичајене појаве“, по којој се никад није десило да неко са екавице пређе на ијекавицу.

3.2. У функционалном аспекту, и поред промена које су најчешће квантитативне природе, испољене у учесталости употребе одређених форми, важнији је континуум који се остварује између стилских регистара језика и говора. Разговорни језик је огледало тог континуума. Разлике између регистара најчешће се манифестују као колебања у сфери лексике, што, поред осталог показују различити начини квалификовања истих речи у различитим речницима. Зато се у последње време у речницима (нпр. у Француској) стилски снижена лексика уопште не диференцира на разговорну, колоквијалну и жаргонску (исп. Гак 1998: 16–19).

4.0. У даљем излагању биће представљена динамика лексичких промена у сфери функционално-стилске раслојености савременог српског језика, која може бити индикативна за његово нормирање. Имамо у виду и раслојеност која се на одређени начин представља у дескриптивним речницима савременог српског језика⁷. Начин представљања функционалне раслојености српског језика у Речнику САНУ, а с тим у вези и нормативну репрезентативност његовог кор-

⁶ Ову интервенцију лингвиста Р. Бугарски (2005) представља као „једини случај инжењеринга“ у вези са српским језиком који се десило изван Србије, у Босни и Херцеговини између 1993. и 1998. године, „када је извршен познати неуспели покушај наметања екавице тамошњем ијекавском становништву“ (164).

⁷ Овде пре свега мислимо на Речник САНУ, док су други речници узимани у обзир као контролни извори, и то Вуков речник, Московљевићев речник и Речник МС.

пуса, вредноваћемо у односу на актуелно стање и текуће промене и процесе у савременом српском језику, као и у односу на потребе и предузете активности око утврђивања стандардних варијетета српског језика и њихових носилаца.

4.1. Феномен функционалног раслојавања језика и конституисања стандардних варијетета може се разматрати са више аспеката: стилистичког, социолингвистичког, нормативног, културолошког или у укупности наведених аспеката, што захтева извесну поступност и систематичност у препознавању и издвајању проблема не само с обзиром на наведене аспекте него и с обзиром на језичке нивое.

4.2. У дескриптивним речницима савременог српског језика та се вишеаспектност функционално-стилске раслојености представља, како ће се у даљем излагању детаљније показати (в. поглавље књ. 93–98), великим бројем квалификатора, маркера различитог типа. Поступност и систематичност теже је остварива, како због већ истакнутих колебања у лексичком раслојавању, тако и због тимског рада и недовољно изграђених критеријума лексикографског описа, што се испољава у неуједначености броја маркера и самих принципа маркирања и издвајања маркиране лексике у разматраним речницима. Међутим, ипак се у свима њима поред неутралне, немаркиране лексике, издвајају и различити типови маркиране лексике. Тако су функционалним квалификаторима назначени не само слојеви лексике карактеристичне за поједине функционалне стилове⁸, него и за функционалне комплексе (војни, црквени — сакрални), подстилове (новинарски, дечји, омладински, ђачки) и жанрове (песнички, фолклорни) и сл. Овим типом квалификатора издвајају се речи и поједина значења специјалне употребе у најразличитијим областима науке, струке, професије и занимања (*агрономија, бојаника, медицина, лингвистика, економија, банкарство, дипломатија, њоморство, њчеларство, митологија, религија* и сл.). Квалификаторима типа: *експресивно, њогрдно, њрезриво, шаливо, њејоративно, хињкористично, иронично, еуфемистично; њокрајински, дијалекајски, жаргонски (шајрочачки), варваризам, индивидуално, нераспротрањено, засшарело, историјски, некњижевно* и сл. представља се експресивно-стилска и нормативна раслојеност лексикона српског језика (в. стр. 93–98). Променљиви број

⁸ Имамо у виду оне функционалне стилове који се најчешће наводе у нашој литератури: књижевноуметнички, научни, професионални, административни, новинскопублицистички и разговорни (Луковић 1996: 145, Тошовић 1988: 79–96, 170–171, Чаркић 2002: 146), мада неки аутори наводе већи број стилова, као нпр. М. Радовановић: политички, научни, новинарски, правни, административни, пословни, белетристички и разговорни (1996: 13).

квалификатора и њихових типова у дескриптивним речницима није само резултат неуједначених критеријума, него и чињеница да је раслојавање језика на лексичком нивоу динамичан процес и да оно одражава развојне тенденције у језику на дијастратичком, дијатопичком, функционалном и нормативном плану. То би се морало узимати у обзир не само у смислу употребе постојећих речника при језичком планирању и нормирању, него и у смислу одабира репрезентативног корпуса за лексикографско и друго описивање савременог, текућег стања у престижним варијететима и идиомима српског језика.

5.0. У вези са представљањем стања у савременом српском језику у домену његове функционалне раслојености разматрано је и питање репрезентативности корпуса Речника САНУ, као и могућност његовог допуњавања и осавремењавања. Непрекидно ексцерпирање извора савременог језика из разних функционалних стилова писаног језика и нестандардних, покрајинских и дијалекатских говора, као и најновије попуњавање списковима нових речи, показују, да дескриптивна лексикографија у свом главном пројекту евидентира и презентује велики део актуелне језичке продукције, али да неки, за језички развој веома важни сегменти, традиционално изостају изван језичког корпуса. То су пре свега говорни идиоми стандардног и супстандардног језика, као и медијски језик радија и телевизије, најрепрезентативнији идиом усмене (говорне) комуникације и стандардног разговорног варијетета. Овај идиом у српском језику, као и у многим другим језицима, у последњим деценијама прошлог и почетком овог века промовише нови вид стандардног језика — усмену његову реализацију, који је, захваљујући свом великом утицају преко електронских медија, почео играти главну улогу у сфери комуникације носилаца језика целе заједнице. Веома је значајна комуникација преко Интернета, па се и овој нови варијетет писаног језика, са комбинованом нормом књижевног и разговорног језика (нарочито његових професионалних жаргона)⁹, мора узимати у обзир у опису савременог српског језика (исп. Нешћименко 2001: 112 и напомену 16 у овом делу монографије).

5.1. Уз наведене могућности допуне корпуса, као и уз његово додатно осавремењивање из језика штампе и неких постојећих и нових

⁹ О лингвистичком статусу језика Интернета в. Бугарски 20005: 24–25. Он, по овом аутору, представља нову форму језика која се употребљава паралелно са писаним и говорним језиком. И овај језик се, слично језику медија, услед преовлађујуће анонимности и деперсонализованости порука, одликује појачаном супстандардношћу и жаргонизацијом, тако да овај писани идиом испољава пораст својстава неформалног говора. Уз ненормативне промене у писму, како истиче Бугарски, може доћи до „глобализације“ националних језика и губљења њиховог националног идентитета (24).

подстилова и жанрова научног и научно-популарног стила (језик наставних садржаја — уџбеника), као и уз преиспитивање и ревидирање територијалног простора носилаца српског језика, могло би се решити и питање формирања репрезентативног корпуса не само за лексикографско него и за свако друго описивање савременог српског језика и његових стандардних варијетета и функционалних стилова. Ако се узму у обзир већ постојеће и прихваћене периодизације у развоју савременог књижевног језика, онда би се корпус за најновије стање у српском језику могао и адекватно временски ограничити.¹⁰ У одабирању корпуса за лексикографско описивање језика, како нам показује и историјска и савремена лексикографска пракса, поред језичких фактора суделују и нејезички фактори друштвено-историјске и политичке природе, што се мора прихватити као неминовна реалност и за садашње појединачне или организоване (институционалне) активности око дефинисање статуса и стања српског језика и (до)кодификације његових стандардних варијетета.¹¹ Ни у даљој ни у ближој прошлости ова питања нису решавали само лингвисти. Међутим, не сме се занемарити чињеница да су лингвисти били, а и данас би морали бити иницијатори решавања текућих питања у вези са језичким развојем и нормирањем текућих промена. Тако би решавајући лингвистичка питања, могли ауторитативно да утичу на језичку политику у њеном подржавању аутентичног језичког развоја. Потпору за овакво деловање лингвисти данас, као што су то чинили у прошлим временима, могу наћи у самом језику и његовом историјском развоју. Сетимо се само напора и рада лингвистичких посленика друге половине 19. и прве половине 20. века (С. Новаковића, Љ. Стојановића, А. Белића и др.), који су, следећи основне принципе Вукове реформе, допринели стабилизацији норме и прокламованом језичком политиком усмеравајући језички развој у правцу модернизације, интелектуализације и функционално-стилског раслојавања на темељима успешног, контролисаниог прожимања народног и књижевног језика. То се, поред оста-

¹⁰ Питања 'планирања корпуса' и 'планирање статуса' језика, односно питања планирања језика и језичке политике у свим њиховим фазама довољно су и код нас теоријски обрађена, и то како на моделима језичких реформи и нормирања српскохрватског језика Вуковог времена (в. Поповић 2001: 6–44), тако и на предложеном, истина мање детаљном моделу спровођења језичког планирања и нормирања српског (српскохрватског) језика најновијег времена (в. Радовановић 1986: 186 и 1996: 5–8). О значају електронског корпуса и статусу традиционалног корпуса у овом домену в. Поповић 2004: 55–77.

¹¹ Мислимо пре свега на оснивање Одбора за стандардизацију српског језика и на активности његових комисија. Најзначајнији резултати рада неких комисија већ су објављени. То су Клајнове Творбе речи 2002, 2003 и Синтакса 2005.

лих мера, постизало рестриктивном нормом која је захватала све језичке нивое и која је била карактеристична за развој српскохрватског језика до после другог светског рата. Иако се језичка политика променила у периоду од другог светског рата до краја шездесетих, подстичући појачани утицај књижевног, стандардног језика на остале језичке идиоме, она није дестабилизovala стање у језику јер је и даље задржала рестриктивну норму следећи аутентични језички развој. Ефекти такве језичке политике и норме испољили су се у виду стабилне динамичности и развоја, што се посебно огледало у богатој функционално-стилској раслојености не само стандардног, књижевног језика него и других идиома.

6.0. Међутим, најновији развој српског (српскохрватског) језика од шездесетих година 20. века карактерише не само либерализација језичке норме и одсуство заједничке, јединствене језичке политике, него и либералнији однос према стандардном, књижевном језику као узору, и то у његовој писаној и говорној реализацији. То је условило низ промена које су дестабилизовале језичко стање.

6.1. Ове промене у језику, везиване за преломне промене које су се дешавале у друштву, свој пуни замах добиле су у језику средстава јавног информисања почетком деведесетих година и трају до данас. Период либералне норме, од краја шездесетих до деведесетих година, који се одликовао дестабилизацијом стања у развоју језика, донео је низ других промена. Оне су се у најопштијим цртама манифестовале као појачани утицаји периферних идиома на стандардне идиоме, што се, поред осталог, одразило и на колебање граница између функционалних стилова. У новим ратним и поратним условима процес наведених промена се појачано наставља, чиме се стање у српском језику у погледу норме и даље дестабилизује.

6.2. Наведене и друге нормативне, социolingвистичке и културне промене, условљене процесима демократизације и либерализације у друштву, временом су учиниле да рестриктивну језичку норму, којом се до тада одликовао српскохрватски књижевни језик, замени либерална, чиме је стандардни језик под наведеним називом ушао у нову фазу развоја. Најзначајнија промена у овој фази јесте већ поменуто цепање јединственог књижевног стандарда најпре на варијанте, а затим и на посебне књижевне језике: српски, хрватски и бошњачки, што је условљено пре свега политичким променама у друштву и распадом Југославије. У знатно промењеним условима процеса конституисања нових књижевних језика на темељима претходног заједничког језика, српски језик се нашао у специфичној и можда неповољнијој ситуацији од других. Постоји више разлога за то, а најва-

жнији су следећи: до сада није решен проблем јединствене државне територије његових носилаца, драстично су се променили социјални и лингвистички фактори који утичу на развој српског језика (многи његови носиоци и данас живе у ванредним социјално-економским и ратним условима или са избегличким статусом и нарочитим, ратним искуством, док многи од њих живе у другим државама и заједницама са статусом мањине, а самим тим у сасвим другачијем лингвистичком и социјалном окружењу). Наведени фактори утичу да у садашњим настојањима конституисања јединственог српског језика и нормирања његовог стандардног, књижевног идиома нема још јединствене језичке политике ни заједничке програмске оријентације.¹²

6.3. Процеси у језичком раслојавању испољавају се не само у губљењу граница између постојећих стилова, него и у стварању нових варијетета, у непрекидном прегруписавању њихових идиома и у променама места на скали престижности.

6.4. На лексичком плану, поред већ наведених, промене се испољавају у повећаној употреби експресива, пејоративне, погрдне, вулгарне, опцене и жаргонске лексике, псовки и еуфемизама, и то најпре у неофицијелним говорним идиомима, а затим и у језику белетристике, позоришта и филма. Ове промене су нашле одраза и у текућој дескриптивној лексикографији чији се корпус заснива углавном на писаним изворима. Тако је у најновијим томовима Речника САНУ повећан број експресивне, жаргонске и вулгарне лексике, при чему многе јединице овог типа нису маркиране, иако не припадају неутралној лексици, као нпр.: *нормирац*, *нормирач*, *његовски*, *његовост*, *њенски* прил.; *њуџажа*, *њуџање*, *њуџаши*, *обалиши* 'срушити, порушити', *оберлојов*, *оберњаковић*, *обешењак*, *обешењаковић*. Наведени немаркирани примери показују да се под утицајем новијег речничког корпуса или саме језичке реалности мења и језичко осећање лексикографа — савремених носилаца српског језика, који и овакве јединице перципирају као неутралне, и да се у Речник САНУ уводи све више узуална уместо кодификована норма. И маркирана лексика типа *нокџираши* шатр., *нокауџираши* разг., *носорезац* погрд., *нуклеарац* разг., *њиховски*, *-а*, *-о* необ., *њокалица* 1. шатр., *њуџа* шатр., *њушкало* 2. фиг. пеј., *њушковић* нераспр. и сл. потврђена је у стандардним идиомима, што би могло да значи да функционално-стилски, експресивни и нормативни квалификатори типа: *разговорно*, *колоквијално*, *шайро-*

¹² О другим могућим разлозима што српски језик после раздвајања није кренуо својим посебним путем и што није било озбиљних покушаја мењања његовог лингвистичког профила в. Бугарски 2005: 164.

вачки, њејоративно, њогрдно и сл., који су у ранијим периодима нормативно дисквалификовали овакву лексичку на плану језичке културе, у најновијем времену губе нормативну вредност. За развој српског језика и његово нормирање, осим наведених значајне су и многе друге промене које на лексичком нивоу одражавају оно што се дешава у сфери функционалне раслојености језика¹³.

6.5. Тако нпр. процеси експресивизације и еуфемизације и њихово ширење на идиоме стандардног језика одражавају континуитет тих промена које су још у току (в. Ристић 2004: 197–214). Ова два напредна процеса, која се најопштије могу одредити као појачавање, истицање, односно ублажавање, прикривање актуелног садржаја, супротна су и по илокуцијској снази коју уносе у комуникацију. Процесом експресивизације субјекат говора има намеру да некога/нешто похвали или покуди, а у процесу еуфемизације субјекат говора има намеру да елиминира очекивану покуду, како би се уклонили непријатни утисци, ублажили груби тонови и остварила култура говора и пожељна кооперативност у комуникацији. Ове јединице, означавајући актуелне садржаје који се тичу човека — корисника језика и његовог односа према објективној стварности, јављају се и као сигнали одређених промена когнитивно-мотивационог плана носилаца српског језика. Појава појачане експресивизације¹⁴, карактеристична не само за српски језик него и за друге словенске језике, нарочито је евидентна у језику електронских медија и штампе, па се, управо, језик средстава јавног информисања због експресивне стилске снижености истиче као пример забрињавајућег стања у српском језику. Ову појаву ћемо илустровати примером из штампе:

Општедруштвена транзиција је грубо име за *духовно силовање*; Зашто Исток /Балкан/ (више) није *секси*; „*секси*“ — каква јевтина реч!; смртно озбиљна теза; НАТО је бомбардовао Србију *до мајчине*. Као да је силом хтео да *је ушера* у модерност. Да ли смо тиме привремено постали *секси*?; Тај модел [Паје Патка] је примитиван ... Реч је о *каубојском њишиљољцијском кайишиализму*; механизам *алавосиши* и *конзумерсишва* (Стефановски Г., НИН 9. 12. 1999, 42–45).

Неодмерена експресивизација често условљава необичну употребу речи и нерегуларно померање значења, који одражавају одређене когнитивне девијације, што показују примери:

¹³ О раслојености језика и о функционалним стилевима в. Радовановић 1986: 165–185 и Тошовић 1988., а о континууму који се остварује између стилских нивоа (регистара), као и о улози разговорног језика у одржавању континуума в. Гак 1998: 16–19.

¹⁴ Исп. Српски језик: 79–82 и Руски језик: 11–15.

Казна исплаћена са 525 килограма новца (Политика, 24. 12. 1999).
Преко сѝојшину килограма бајшина добили су један и други [боксер] (Ре-
 портер са преноса бокс-меча на телевизији Кошава, 10. 12. 1999).

Претераном експресивизацијом, по традиционалном схватању, не нарушава се само (функционално) стилска норма, него и култура опхођења (исп. Данојлић 1990: 7, 125; Српски језик: 57). Поводом тога све чешће су изрицане оцене о кварењу српског језика, о некултури јавног говора у електронским медијима, о језику као средству пропаганде и манипулације и сл.

6.6. Овакве оцене односе се пре свега на употребу експресива и еуфемизама у социјалној, јавној сфери, у којој се осим лексичких јединица чија је семантика примарно субјективна, јављају контекстуални експресиви и еуфемизми. То потврђују већ навођени примери типа: *комуњара, ѝендречийи, банда црвена, једноумље, ѝрозиваји, ѝрозивка, догађање народа, фойшељаш, чврсѝорукаш, ћуѝолог, информаѝиван разговор, есѝеесовац, хадезеовац, србождер, србождерски, србомрзац, србофоб, србофобија, србославија или Србославија, кроаѝо-ценѝирчан, фашисоидан, усѝашоидан, србочеѝник, србочеѝнички, балија, муѝахедини, косовизација, еѝничко чишћење* (Клајн 1996: 57). Употреба јединица субјективне оцене у социјалној/јавној сфери и по језичкој, стилској норми и по норми понашања, вреднује се као нижи стил и као језичка/говорна некултура. Међутим, експресивне јединице језик средстава јавне комуникације чине моћним средством манипулације, јер код адресата побуђују снажан емотиван набој који се од стране говорника усмерава у жељеном правцу, чиме се маскирају његове праве намере да некога/нешто обезвреди или фаворизује. Тако се употребом социјалних експресива или еуфемизама у јавној сфери и у медијима намеће воља представника одређене интересне групе или неког ауторитета и утиче на вољу већине. Ова мобилизирајућа функција социјалних експресива и еуфемизама показала је колика је моћ језика у организовању и покретању маса на демонстрацијама и митинзима у узаврелој атмосфери ратних сукоба, политичких превирања и промена од 90-их година до данас. У преношењу емотивно-експресивног набоја у сферу широких народних маса велику улогу одиграли су графити и пароле нарочито за време бомбардовања и демонстрација у већим градовима Србије, чије су лаконске, кратке поруке своју снагу заснивале најчешће управо на контекстуалним експресивима. Навешћемо само два графита: *Бомбардујѝе, ил' да кречим!*; *Бомбардујѝе и нас! Нијесмо ваљда губави!* Свест о мобилизирајућој улози експресивног говора присутна је и код људи који се не баве језиком, што показује одговор једног опозиционог лидера на примедбу нови-

нара да му је говор на митингу био груб, који гласи: „На митингу [се] мора говорити *митингашки*, а не *салонски*“ (в. Ристић 2004: 201–202).

Навешћемо још неки пример из штампе претходног, милошевићевског периода, када је за представнике власти опозиција била: *комбинација лойова и њлаћених њојказивача, њојкуљене кукавице, личностии са сумњивим биографијама, фрустирирани мушкарци, хормонално њоремећене жене, мале слуге и крвави савезници окујашћора, НАТО шерџаши*. За опозицију су представници власти били: *доглавници, лойови мафијашии, криминалци, дикџашћори* и сл.¹⁵

7.0. За савремени језик је карактеристична и употреба јединица са безличним, неодређеним и апстрактним значењем, чиме се потврђује већ истакнуто неличносно начело у савременој комуникацији и у директним емисијама у медијима, као и чињеница да у средствима информисања преовлађују језичка функције деловања над информативном функцијом. Улога адресата као активног судионика и заинтересованог корисника оваквом комуникацијом је занемарена и маргинализована. Евидентно је да је и данас, и поред прокламоване демократичности и позивања појединца и интересних група да суделују у јавној комуникацији, улога арбитра задржана, и да се прокламована двосмерна комуникација уз помоћ манипулативних језичких средстава одвија једносмерно. Ово је нарочито карактеристично у политичкој сфери, у којој су дискусије, дебате, гласања, па и сами избори само неке од стратегија наметања воље појединца или мање интересне групе. На комуникативном плану улоге активних и пасивних учесника одређене су углавном статусном функцијом или звањем: власника медија, лидера странке, председника скупштине, министра, саветника министра, академика, професора и др. (исп. Арутјунова 1998: 796). Истакнуте појаве у савременом српском језику не подлежу критеријумима језичке норме, али по критеријумима норме опхођења и политички коректног говора (што је у ширем смислу домен језичке културе), односно по критеријумима функционално-стилске норме, оне би се морале вредновати као негативне појаве.

7.1. Повећана употреба неодређених, расплинутих значења, а нарочито њихово комбиновање са јединицама фактивног значења у конкретној ситуацији, евидентна у језику медија, књижевности и у говору, одражава не само намеру ширења неодређености у човековом расуђивању, него и стратегију збуњивања која проистиче из логичке не-

¹⁵ Примери мобилизационе улоге социјалних експресива у политичком дискурсу из овог и претходног пасуса преузети су из Ристић 2004: 197–214.

усаглашености језичких средстава, чиме се, најчешће од стране политичких арбитра, маскирају неповољне социјалне, политичке и економске прилике. Функционално-стилску рогобатност овакве комбинације језичких средстава, у којој се обавезно јављају и контекстуални експресиви, односно овакву манипулативну употребу језика у средствима информисања, најбоље показује шири контекст.

Зато ћемо навести неколико илустративних контекста из *Политике*, 5. март, 2005:

Србију су [у сусрету Буша са представницима земаља у транзицији у Братислави] представљали *Соња Лихт*, председник *Фонда за политичку изузетност*, и *Иван Марковић* активиста (некадашњег) „Отпора“. На крају је ове „шампионе демократије“, како их је назвао, требало да поздрави и сам Буш. *Пројектом* је било предвиђено да свако од четворо говорника каже, за минућ-два, *нешто* о земљи коју представљају. Она [Соња Лихт] је рекла председнику САД да *Србија* располаже *озбиљним демократским потенцијалима* и да је то доказала када је мирним демократским путем уклонила ауторитарни режим Слободана Милошевића, и недавно, када је изабран *демократски председник* Борис Тадић. *Тада* је Буш упитао нашу представницу како *Србија економски издржава* и да ли је успела „поново да изгради *оно* што је срушено током *стајних збивања*“. — Рекла сам му да делимично јесте, али проблем је у томе што је *економска ситуација врло лоша*, на шта је он изјавио *нешто* што је све нас из земаља у транзицији пријатно изненадило — да је немогуће *градити демократију на слабим економским основама*. *Амерички председник* је питао и да ли су *грађани Србије* опредељени за *демократске вредности*.

Пројекат научника из целог света (наднаслов). *Разоткривање митова* (наслов). Да ли нам прошлост нуди бар делић *заједничке истине*, на коју се будуће генерације могу позвати без страха да баратају „шареном лажом“ исплетеном од митова *бескрупулозних политичара, острашћених писаца, изманипулисаних новинара*. 250 угледних историчара и стручњака из других области хуманитарних наука, из 27 земаља са *пет континената*, *покрели* су „Иницијативу научника“, пројекат којим су желели да ... *престане јаз између разних „наших“ и „њихових“ истина* и тако допринесу *процесу промишљања, помирења и сарадње* на Балкану, међу народима некадашње Југославије. Пројекат је започет 1996. године уз подршку *Института за мир из Вашингтона*, америчке Националне *задушбине за демократију* ... и Немачког Маршаловог фонда у Београду. [Тематске и хронолошке целине] су распад Југославије, *етничко чишћење*, НАТО бомбардовање, Космет под аутономијом. У ексклузивном интервјуу за „Политику“, *познати историчар* са *Пердју универзитета* [др *Чарлс Инграо*] признаје да је био прави изазов окупити толики број научника „друштвовака“ *око једног*

овако контироверзног пројекта. Политичари [ширећи националну мржњу] остварују своје болесне амбиције. Идеја о „Иницијативи научника“ је, у ствари, рођена недуго после Дејтонског споразума, када смо ... хтели да покренемо отворени дијалог међу научницима са простора бивше СФРЈ. Надамо се да ће наша открића показати људима у чему су их, зашто и колико пољитичари лагали ... а да ће пољитичкој елити помоћи да се суочи са „митовима“ из прошлости, отараси једноумља и заблуда и прихвати голе историјске чињенице. Ми смо се потрудили да у нашим истраживањима будемо искрени и храбри.

Ланац њедофилије у Француској (наднаслов); Мучно суђење монструмима из Анжеа (наслов) Известан број оптужених је *неписмен, њедини су и ментално заостали*, преноси француски „Либерасион“.

Задатак наведених примера из штампе требало је да буде да информишу своје читаоце о одређеним актуелним темама код нас и у свету, али по начину употребе језичких средстава то није остварено. Није остварена ни планирана функција деловања да се изнесеним чињеницама о нашој успешној међународној политици (у првом примеру), или о нашој успешној и признатој међународној научној сарадњи (у другом примеру) фасцинирају читаоци; или да се наметну предрасуде о абнормалном понашању социјално непрестижних група преузете из стране штампе (у трећем примеру). Читалац оваквих вести остаје збуњен потцењеношћу његове здраве логике од стране новинских извештача.

8.0. Тако проблеми кварења језика због неадекватне употребе језичких (лексичких) јединица у језику медија¹⁶ излазе из оквира језичке норме и јављају се као одређене социјално-политичке и психичке појаве које се са лингвистичког становишта могу сврстати у домен језичке културе у најширем смислу тог појма. Сам феномен језичке културе који је, иначе чест предмет разматрања и интердисциплинарног приступа, и поред значајних запажања, није, чини нам се још јасно одређен ни у појмовном смислу ни у смислу обухватности

¹⁶ Лоше стање у језику медија, на које данас указују и лингвисти и више или мање образовани лаици, није само резултат занемаривања норме и језичке културе, него и друштвено-економских прилика у којима медији раде. О таквој условљености рада локалних медија (новина, радија, телевизије) показују резултати истраживања једног пројекта представљени у не тако обимној студији на српском и енглеском језику: *Локални медији у Србији 2004*. Бројке и графикони показују економску зависност медија од њихових власника, јер је већина, нарочито кад су у питању радио и телевизија, у приватном власништву. Кад је у питању образовна структура, у медијима преовлађује средњошколско и основно образовање над вишим и високим. На телевизији наведеним редом односи у процентима износе: 50% : 31% : 19%; на радију: 50% : 33% : 17%; у новинама 42% : 33% : 25%. (нав. дело: 17).

појава, него се поједина питања више интуитивно него аргументовано везују за овај феномен.¹⁷ Хетерогеност самог феномена може се илустровати и појмовима и терминима који су представљени у савременој литератури: *чистоћа језика, чистоћа стила, џуризам, лепоћа језика, присусство шућница, позајмљеница, естетика језичког изражавања, језичка индивидуалности, језичка правилности, језичко богатство, ефикасности комуникације, јасности, разумљивости, сиромашење језика, предметна (појмовна) тачности, језичка комбијенција* и др. (в. Мршевић-Радовић 2003: 229–241 и 2004: 207–213). Свесни широке обухватности овог појма и самог феномена језичке културе, као и чињенице да она нема сопствено изгарђену теоријску парадигму, методологију, па ни сопствени метајезик, за ову прилику сам појам се узима у смислу примерене функционално-стилске употребе језичких јединица, која се вреднује нормативним, етичким и естетским параметрима. Тако се успешна језичка/говорна продукција са становишта језичке културе мора одликовати не само стандардношћу и примереношћу употребе — културом опхођења него и лепотом стила, стилском дотераношћу. Уколико нису задовољени етички и естетски критеријуми у најширем смислу, онда се може говорити о одсуству језичке културе, о кварењу језика, што често доводи до различитих језичких, а с тим у вези културних и когнитивних девијација.¹⁸

8.1. У даљем излагању осврнућемо се на неке девијације које се јављају у вези са повећаном употребом језичких јединица са безличним, неодређеним и општим значењем на рачун оних са личним, одређеним и конкретним значењем. Оне се испољавају више на когнитивном него на формалнојезичком плану. Њихово појачано активирање у језику вреднује се углавном негативно, јер се зна да, иако су наведене категорије значења у језику активне, нису обавезне, него да припадају фонду „слободне граматике“ (в. Арутјунова 1998: 794). Њих језику намећу говорници, па су често непотребни и квалификују се као „говорни брлог“. Зато против њихове употребе устају борци за

¹⁷ Стална присутност овог феномена у лингвистичким разматрањима вероватно је утицала да се и као предмет изучавања уведе у програм редовних студија на филолошким факултетима, а на основу доступне литературе евидентно је да се изучава и уз друге лингвистичке и нелингвистичке дисциплине: (функционалну) стилистику, реторику, лингвокултурологију, културологију, комуникологију, социологију, политологију и др. В. Костић-Животић 1985; Васић 1990; 1998, а преглед традиционалних појмова из области језичке културе в. Мршевић-Радовић 2003: 229–241 и 2004: 207–213.

¹⁸ Неодређеност и вишезначност термина **језичка култура** проистиче из вишезначности и сложености самих појмова **језик** и **култура** и њиховог међусобног односа, који је са лингвистичког аспекта начелно представио Р. Бугарски 2005: 9–28.

културу језика/говора, а избегавају их и добри стилисти. Међутим, овакве јединице су погодне за језичку манипулацију, јер се нпр. у безличним конструкцијама узрочником именоване појаве јавља нека сила, локализована ван или унутар човека, па су зато оне егоцентричне. Сила остаје неименована, представљена је нулом, чиме се искључује могућност да се на њу делује, а самим тим доводи се у питање непосредност комуникације и активна улога њених учесника. Ово је нарочито значајно на фону савремене ситуације, за чији се усмени и писани језик/говор неоправдано истиче да постаје све више непосредан и субјективан и да више него досадашњи нормирани језик испољава непосредни поглед на свет учесника комуникације.

8.2. Употреба језичких јединица овог типа пренета је из језика медија и неких говорних жанрова, при чему многи од њих на конвенционалан начин обезбеђују употребу језика као средства за манипулацију. Са становишта комуникације, као и статуса и улоге саговорника у комуникативном акту, занимљиве су појаве које се јављају у говорним жанровима, међу којима се издвајају: 1) информативни дијалог, 2) прескриптивни дијалог, 3) размена мишљења, 4) дијалог којим се регулишу односи међу личностима, 5) празноречни: а) емоционални, б) артистички и в) интелектуални. Тако прескриптивни дијалог намеће двојаке улоге учесника, улогу програмиста и улогу извршилаца. Учесници су социјално хијерархизовани, а разрађена је тактика деловања на адресата да би се предупредила одбијања. Ова деперсонификација адресата доводи до развијања система норми и забрана, кодекса, заповести, распоређивања, инструкција, па се овакав прескриптивни дијалог одликује директивним и грубим језичким средствима. Култура опхођења у жанру размене мишљења одликује се формом спора, дискусије, неопходном пресупозицијом, компетентности саговорника и тематским јединством. Међутим, и она се заснива на убеђењу које захтева разне тактике. Говорна реторика, па и празноречје јавља се као одлика жанра којим се регулишу односи међу личностима, јер је одбрана или заштита личности често последица друштвеног скандала или безначајнијих пикантерија. Празноречни жанр захтева конвенционална средства карактеристична за свакодневну комуникацију којим се испољава солидарност и разумевање у међусобним односима, у слободном и необавезном опхођењу¹⁹.

8.3. Повећана учесталост употребе неодређених и апстрактних значења и то како у писаном језику тако и у говору, која се у стабилној ситуацији фаворизује као интелектуализација језика (нпр. у пери-

¹⁹ О говорним жанровима в. Арутјунова 1998: 650–653.

оду формирања „београдског стила“, в. Ђукановић 1995/96: 128), данас се са становишта језичке норме и културе оцењује негативно. Присуство неодређености у језику и говору одражава неодређеност у човековом расуђивању (исп. Арутјунова 1988: 815). Она се, поред осталог, исказује модалним предикатима типа: *свакако, њприродно, наравно, очигледно, тачно, знаће, требало би, нужно је, њознайо је* и др. Ове и сличне јединице модалне неодређености откривају и особеност менталитета носилаца одређеног језика, и то њихову дистанцираност од стварности. Неодређеност и апстрактна значења у језику проистичу и из „закулисних речи“, чија неодређена семантика прикрива негативну стварност, која се одликује и разним врстама фобија, непотпуном обавештеношћу и закулисним дешавањима. Све то и одређеним фактима даје тајанствени смисао, па они губе референтну одређеност и могу им се приписивати допунска значења у складу са мерама субјекта говора, као што показује овај пример:

Кад болесници оздраве а бебе одрасту *добро и њправда* ће добити великог савезника у борби против *зла и њнеправде* (реченица је исказана на свечаности поводом опремљености једног породилског одељења болнице у Београду, па је непримерена конкретној ситуацији) (Политика, 21. 12. 1999, 13).

Овакав пример употребе истакнутих апстрактних речи у контексту конкретне ситуације представља стратегију промовисања, па и наметања сопственог политичког програма који се представља као опште добро и супротстављање злу које долази од других, са стране. У основи овакве стратегије је стварање непријатеља и ширење фобије од оних, других, који су зли и неправедни, при чему се, као и код сваког ауторитативног обраћања подређенима, не води рачуна о примености казаног ситуацији у којој се одвија комуникација. Тако се супротно (језичкој) логици на постериорној временској равни повезују неспојиви садржаји: конкретни људи и ситуација са апстрактним ванвременским категоријама. Функцију употребе речи са општим значењима у политичком дискурсу илустроваћемо и следећим примерима из Политике, 21. 12. 1999, 13:

„*Свећ*“ представља фингирану телевизијску и филмску слику стварности, које *објективно* у таквом облику нема;

Пред *човечанством* се надвила огромна опасност ... да *цело* постане *робље једне њтехнолошке империје*;

Концепција колонизације свећа под доста шармантним и цивилизацијски нерањивим именом *глобализација*;

Једна друга, односно *њрава (стварна) глобализација*; *глобализација* која је *могућа* супротна је *глобализацији* која је *њекућа*.

8.4. Наведени примери са општим и апстрактним значењем показују и стилску непримереност одабраних језичких елемената у политичком дискурсу, у коме је аутор претендовао и на научно разматрање проблема новог светског поретка глобализације. У примерима овог типа субјекат говора не може (или не жели) да те уопштене, апстрактне појмове одреди, тако да појмови, именовани истакнутим јединицама у примерима, остају у домену непознате силе, случајности или афере. Оваквим појавама одликује се језик јавних медија и после демократских промена без обзира да ли преноси информације из наше, домаће средине или из света, које се односе на актуелна ратна збивања, откривања починитеља убистава, злочина и геноцида, као о монтираним суђењима и судницама у свету и код нас (суђење у Хагу злочинцима из последњих ратова, суђење за злочин на Ибарској магистралу, за убиство премијера Ђинђића; афере око пљачке и трансакције државних средстава и др.).

8.5. Примери показују како се девијације у стварности преко неодређених и апстрактних значења одражавају и као непожељне, непримерене појаве у језику, и зато се са становишта културе језика/говора негативно вреднују. Негативна карактеристика неодређености огледа се и у нарушавању стереотипа, што се у савременом језику испољава и у честој употреби придева типа: *сѝран*, *чудан*, *ѝајансѝвен*, *загонѝан*, *необјаѝив*, *недосѝижан*, *невероваѝан*, *нарочѝиѝ*, *необичан*, *неодређен* и др. Овакво прикривање смисаоних компонената у политичком дискурсу и социјалној сфери може се перципирати и као стратегија прећуткивања пословних, политичких и сл. промашаја, али у језичком систему јединице са неодређеним значењем представљају и својеврсне знаке ћутања и ућуткивања, семантичке празнине, маркере раскола између интуитивног схватања света и могућности вербализације, знаке несхватања неких сфера стварности или човекове личности (исп. Арутјунова 1998: 823).

8.6. Повећана употреба неодређених, расплнутих значења, евидентна у језику медија, књижевности и у говору, одражава не само неодређеност у човековом расуђивању²⁰, него и неповољне социјално-економске и културне прилике. Неодређеност у политичком дискурсу и закулисност дешавања најчешће рачуна са необавештеношћу

²⁰ Преовлађивање јединица са неодређеним, расплнутим значењем у појединим периодима развоја једног језика узимано је и као мерило прогреса или регреса у језику, што, по Гаку није тачно (Гак 1998: 693–694), јер периодична појачана или смањена употреба јединица овог типа не одражава ниво језичког развоја него, како смо ми уочили, промену социолингвистичких фактора који условљавају одређени тип комуникације.

реципијената, на што нас експлицитно или иронично упозорава и искусни новински коментатор својим текстовима у недељнику НИН, чије изводе наводимо:

Кад власт некога назове *издајником*, они ... добро знају да се не служе правном категоријом, него психолошко-политичком. Нема у законима кривичног дела издаје ... Кривични закон кажњава одавање војних и државних тајни, а *што се српски зове шпијунажа* ... пошто се *шпијунирање* мора доказати, режиму више одговара *прихваћена реч у дичном српству* — **издајник** ... речник овог режима је суров и ратнички, по живот опасан ... Све је кроз реч постало и без ње није ништа постало. А ко уме да чита речи режима, разумеће поруку: нема разговора (Игња П., НИН, 20. 4. 2000, 11).

Милован Бојић [је] ... најавио формирање *институција будућности*. Испитиваће се, *научно и лево*, нешто што се није десило него тек има да се деси ... Институт будућности ... служиће народу ... Његова порука гласи: „Мислим да *велика народна енергија*, показана кроз херојску одбрану од вишеструко надмоћнијег агресора, захтева да буде каналисана једном обједињеном *институцијом* која ће направити *страшегију нашег развоја у блиској и даљој будућности?*“ Директорка ЈУЛ-а са великом је надом поздравила предлог председника Владе Србије Мирка Марјановића да се „на нивоу“ савезне државе формира *институција за обнову и реформу*, који би требало да „окупи *стручну и интелектуалну елиту* наше земље на *задатку креирања визије нашег друштва*“ ... (Игња П., НИН 25. 11. 1999, 11).

Улога језика медија у масовном ширењу психоза и фобија може се илустровати и примерима „инструктивног информисања“ о ванредним ситуацијама у вези са природним и сл. појавама (ширење панике наших медија у вези са помрачењем сунца). Начин таквог информисања, као стратегију застрашивања или подизања колективне тензије, илустроваћемо „сензационалним“ информацијама у вези са „миленијумском бубом“:

Руси спремни за 2000 (наднаслов) *Рој буба* (наслов); Уочи преласка у 2000. годину *свећ захваћен „комјунтерском џаником“* ... Вотка *против „миленијумске бубе“* (делови поднаслово); Поменуто „буба“ *прећи да целу нашу цивилизацију ... доведе до правог суновраћа*; Локална телевизија управо сада нуди филмове *капастрофе са „бубом“ у главној улози* (Политика, 26. 12. 1999, 4).

9.0. У политичком дискурсу језика медија, и даље се у јавном говору и социјалној сфери промовише празноречје, чије реторичке формуле и стратегије ауторе текстова или њихове наручиоце не обавезује ни на реално покриће ни на елементарну логичку повезаност садржаја. Ова реторика, која се најчешће реализује употребом речи са оп-

штим и неодређеним значењима, представља и својеврсну стратегију прећуткивања неуспеха и промашаја у руковођењу, у вођењу политике, економије, школства, здравства и др.

9.1. Тако се у политичком дискурсу неодређена значења јављају и као маркери манипулације језиком од стране адресанта, а на комуникативном плану и као дволично, лицемерно понашање и некултура према адресату, чиме се руше норме опхођења у комуникацији, што са становишта културе говорних чинова значи непоштовање два етичка од три основна постулата: респонсибилности и сериозности (први постулат је интенционалност) (в. Личен 1987: 7–9). Први етички постулат заснива се на човековој контролисаности говорних поступака, чиме на друштвеном плану аутоматски преузима одговорност за те своје поступке. На основу тога говорник подлеже друштвеној контроли, а под извесним околностима и одређеним санкцијама, чак и законским (суђење за прекршаје увреде, клевете, псовке и сл.). Тако говорни чин, без обзира да ли се реализује у социјалној или приватној сфери престаје да буде ствар појединца, него подлеже колективној провери. Други етички постулат — сериозност проистиче из првог, јер подразумевана друштвена контрола намеће „игру отворених карата“ и у односу компетиције (који је битан у комуникацији равноправних саговорника и у коме не арбитрира оцена, суд колектива) и у односу кооперације (који је битан у опозицији појединаца — друштво, колектив и на основу кога се могу одредити реакције саговорника и њихов статус у комуникацији). Однос кооперације има друштвени значај јер се језичка активност, као друштвени феномен, одвија на фону колективне свести која игра улогу арбитра, регулатора који гарантује кооперативан однос. Кооперација пресупонира искреност побуда, искључује закулисне игре и захтева сериозност партнера, чиме употреба језика као средства манипулације у јавним медијима и социјалној сфери подлеже негативној оцени са становишта језичке културе која у ширем смислу подразумева и остварење етичких принципа у комуникацији, опхођењу (исп. Личен 1987: 8).

9.2. Са семантиком неодређености граничи се семантика уопштавања, која се исказује заменицама и заменичким прилозима: *сав, све, свакад, вечно, свуда, свако, уошшће, у целини, у принципју, у начелу* и др. Ове категорије типичне су за српски језик као и за још неке словенске језике, нпр. руски, и то нарочито за њихове разговорне идиоме. Овакво уопштавање, за којим посежу људи у свакодневној комуникацији, потчињено је емоцијама, па га условљавају илокутивне силе исказа. Говорник прибегава уопштавању често се поводећи за прагматичким разлозима да покаже оправданост своје намере ублажавања са-

држаја: умањивање нечије кривице или правдање нечијих поступака и сл. (*Он је увек незадовољан, Сви су њодлаци, Свугде је криза*).²¹

Уопштавање наведеног типа у свакодневној комуникацији толерише се са становишта језичке културе као прихватљив, еуфемистичан начин употребе језичких јединица, којим се остварује етички принцип кооперативности. Правилна интерпретација њиховог уопштеног садржаја заснована је на пресупозицијама, претходним заједничким знањима учесника комуникације. Овакву употребу еуфемизама оправдавају прагматички циљеви комуникације који су, како је већ истакнуто, подређени толеранцији и кооперативности. Из истих разлога се толерише и употреба лексичких јединица с дифузном семантиком као средстава еуфемизације, типа: *неки, извесни, одређени, одговарајући, надлежни* и др; затим номинације са општим смислом за конкретне садржаје: *акција, објект, њпродукт, материјал, сигнал*; употреба страних речи и термина: *либерализација, канцер* и сл.; речи које означавају мањи степен својства: *њрихрамљивањи, не дочуњи* и сл. (исп. Руски језик: 401–402).

9.3. Међутим, у политичком дискурсу и социјалној сфери употреба оваквих средстава, лексичких и контекстуалних еуфемизама, подређена је стратегији манипулације, која је неприхватљива са културног и етичког становишта. Ублажавање садржаја у овом случају има негативне ефекте, јер побуђује компензациону улогу саговорника и дестимулише их, изазивајући осећање беспомоћности и пасиван став пред неминовношћу актуелних збивања. Примере такве употребе наводимо из Политике, 21.12. 1999, 13:

*Ствари настављају да се крећу у овом њравцу;
Технолошка моћ је лишена сваке хумане суйсјанце.*

Скривање правог актуелизованог садржаја заменом денотата или имена са илокутивном снагом ублажавања или прећуткивања негативног садржаја чини еуфемизацију моћним функционално-стилским средством и моћним средством за манипулацију. Брига надлежних за младе таленте и научну елиту земље аргументована је неуверљивом бледом реториком надлежног министарства о новим пројектима и начинима финансијског стимулисања и спречавања „одлива мозга“. Истакнути еуфемизам *одлив мозга* може се сврстати у ред већ добро познатих еуфемизама из ранијих периода којима се ублажавала лоша ситуација у различитим сферама социјалног и еко-

²¹ О употреби оваквих јединица у језику и последицама такве употребе в. Арјутунова 1998: 823–826.

номског живота у земљи: *водићи народ ка бољем суџра, изграђивају срећнију будућност, сложена ситуација* и др.

9.4. Најновије тенденције, било да је у питању употреба језичких средстава са неодређеним или општим значењима, било појачана употреба експресива и еуфемизама, представљају негативне појаве у савременом српском језику, на шта нас упозорава и књижевник М. Данојлић: „Ко жели да се укључи у мрежу саобраћања, треба да пристане на изговарање владајућих обрта и басми ... Ко понавља лозинку, тај је присталица; ко ћути, себе је изузео из игре ... није умео да научи шифру“ (Данојлић 1990: 78). Ако се узме у обзир да су се овакве појаве прошириле и на оне области које га тешко подносе: критика, есејистика, филозофска проза и публицистика, онда се оне са становишта језичке културе и функционалне стилистике оцењују и као загађивање и кварење језика, јер се њима углавном замагљују садржаји, мешају и поништавају уобичајена, а за стручни језик веома битна метајезичка значења.

9.5. Међутим, искуство нас учи, а и досадашња истраживања показују, да се језик може кварити, али се не може покварити, јер има сопствене механизме одбране од претеране анархије. И овде ћемо цитирати М. Данојлића: „На слободу имају право најјачи, који руше да би градили ... Остали ваља да се држе правила“, чиме је исказана суштина флексибилности и динамичности норме у сфери књижевног језика и језичке културе. Велику улогу правих градитеља језика, по Данојлићу, имају писци као стваралачке језичке личности: „Свеједно почиње ли као усамљеник, рушилац, одбеглица или жесток крчилац нових путева, писац кад-тад осети да није онолико сам и ничији колико је желео и мислио да јесте. Хтео не хтео, он се с временом све јаче укључује у заједницу живих и мртвих, који су му припремили језик. Којим год правцем да крене, убрзо ће наићи на своје претходнике, родитеље и учитеље“ (136). Тако је познати писац истакао и велики значај континуитета у језичком развоју, у коме се градитељска снага појединца, заснована на колективном језичком памћењу, јавља као важан фактор регулисања правилног језичког развоја. Битне појаве континуалног креативног развоја језика, карактеристичне углавном за књижевни језик као најстабилнији идиом стандардног језика, налазимо и у штампи. Навешћемо два примера. Први у неколико извода из текста, као примере успешне архаизације језика у представљању суrove стварности преосталих Срба у Приштини, чиме се подржава њихов опстанак и колективно памћење, на које апелује ауторка текста, која је и сама заточеница приштинског живота:

Чашица радовања; с душом на гоштовс; обездомљени Срби; Црква у Приштини самује; Онда ошац Мирослав шихује; црква самојиница; обескућеник Драган; јесникиња сџихује; ушамничени словенски језици; Свешћеник усамљени сџражарник Божијег храма (М. Рељић, НИН 11. новембар, 1999, 20–21).

Други пример представља успешну употребу жаргона, као континуалне појаве у свим раздобљима развоја српског језика (Ристић 2004: 169–185), који уноси веселе хуморне тонове у сурову збиљу болнице и ублажава ефекте озбиљне операције на срцу, у новинарској колумни писца: М. Оклопчића:

Хоћу да му [лекару] кажем нешто лепо ... али ми ништа не полази за мозгом; Петар Анастасју, хирург, урадио ми је темељну генералну на чуки. Четири бајпаса за четири сата ... [Киш је] заразна личност. Од њега сам добио рак на срцу; *ремониована чука*; ... нарочито ме интересује колика је *гаранција на њојравку* (НИН 2. децембар, 1999, 46).

9.6. Континуитет креативног развоја језика евидентан је у књижевном језику, у језичком стваралаштву и стилу најбољих представника српског језика, истакнутих савремених писаца, песника, научника, филозофа и др., чија је улога у језичком нормирању и у развоју језичке културе од великог значаја. Овим се олакшава и одређује нормативна улога лингвиста, који би бригу због кварења језика морали да замене праћењем, препознавањем, елаборирањем и препоручивањем правих вредности аутентичног језичког развоја. Треба, наравно, указивати и на негативне појаве, које неминовно прате тај развој и кваре језик, али им се не сме придавати значај које немају, јер су оне пролазног карактера и не утичу на промене језичког система (в. Ристић 2004: 197–214).

10. Проблеми раслојености лексике српског језика и лексичке норме у монографији ће бити представљени у динамици језичког развоја, на синхронном и дијахронном плану, и то у виду следећих питања: опште карактеристике лексичке норме, улога лексичке норме у стандардизацији језика, раслојеност лексике, конкуренција као механизам регулисања функционално-стилске и лексичке норме, статус страних речи у вокабулару српског језика и нормирање лексике разговорног језика. Улога дескриптивних речника као нормативних приручника биће показана преко представљања типова информација које ти речници нуде својим корисницима, при чему ће се показати значај конституисања јединственог лексикографског метајезика за доследно и системско представљање свих типова информација о лексичким/језичким јединицама: фонетско-фонолошким, морфолошким, семантичким, синтаксичким, прагматичким, функционално-стилским, енциклопедијским и др.

ЛЕКСИЧКО НОРМИРАЊЕ И СТАНДАРДИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА*

1.0. Проблем лексичке норме¹ разматраће се са становишта њене улоге у стандардизацији језика на синхронном и дијахроном плану. Лексичко нормирање није се у традиционалној нормативистици постављало као посебан вид регулисања језичке материје, него се реализовало углавном у низу лексикографских поступака при изради речника. Неки сегменти из домена лексичке норме јављали су се као предмет разматрања у појединачним студијама и радовима само у склопу других језичких проблема (Пешикан 1970; Грицкат 1983: 81–99; Костић 1983: 25–35; Ивић М. 1990; Приручник 1991: 151–163). Међутим, на основу онога што је до сада урађено, првенствено на основу системског решавања ове проблематике у дескриптивној лексикографији, могуће је лексичку норму дефинисати, одредити њене особености у односу на друге видове језичког нормирања, као и њену улогу у стандардизацији језика (в. Ристић 1995а: 235–236). Тако би се већ сада могло основано приступити разради методологије за оснивање нормативне лексикографије и израду општих и специјализованих нормативних речника српског језика, као примарних приручника за лексичко нормирање (исп. Стевановић 1982: 289–296; 1984: 175–180; Скворцов 1983: 206–225; Ристић 1995а: 233–240; 1997: 223–232; Клајн 1998: 134–147).

1.1. Лексичку норму ћемо уопштено дефинисати као установљење статуса јединица у лексичком систему и правила њихове употребе у писању и говору. У дескриптивним речницима типа Речника САНУ информације које се тичу лексичке норме углавном се дају у виду квалификатора који обично претходе дефиницијама. Међутим, нормативни статус јединица у лексичком систему показује се и другим лексикографским поступцима: објашњењима о употреби у склопу дефи-

* В. Ристић 2005.

¹ О проблемима лексичког нормирања уопште и о његовим појединим питањима в. Пешикан 1960: 80–92; Скворцов 1983: 206–225; Брозовић 1982: 15–20; Стевановић 1984: 175–180; Ристић 1994: 301–305; 1995а: 233–240; 1997: 223–232; Клајн 1998: 134–147, Слово о језику 2002; Српски језички светник 2005.

ниције (обично издвојеним у заградама), местом у одредничком чланку (код полисемних речи), начином дефинисања, типом слова и др. Нестандардне, мање фреквентне јединице, као и јединице ограничене употребе дефинишу се синонимима, упућивањем на стандардне јединице и варијанте, а мање обична, нестандартна значења, као и значења ограничене употребе представљају се углавном на периферији речничког чланка. Уопште, информације у дескриптивним речницима које се тичу не само лексичке норме него и других типова језичког нормирања врло су специфичне, било да су експлициране било да су реализоване као нарочити лексикографски поступци, тако да су препознатљиве само лексикографима или искуснијим корисницима речника. То је, вероватно, разлог што се у наставној пракси и у другим начинима усвајања норме стандардног језика речници употребљавају веома ретко или се уопште не употребљавају као приручници иако садрже највећи број информација о нормативном статусу сваке појединачне лексичке јединице (в. стр. 79–92).

2.1. Лексичку норму прописују општи или специјализовани дескриптивни речници, а најближа стандардизацији је она норма коју прописују термилошки речници, без обзира да ли су у питању стручне и научне области или термилошки системи из других сфера човековог живота и окружења. Многи од њих се стандардизују по међународним критеријумима, а на овај начин је урађен и најновији речник невеликог обима *Речник инвалидности — ка једнакости у јавном говору* (Ружичић 2003; у даљем тексту Речник). Овај Речник, поред већ постојећих критеријума језичке културе, уводи и критеријум кодекса политички коректног говорења и писања и истиче значај критеријума јавне употребе језика (в. нав. дело: 5). Иако је дат статус одредница по јасно утврђеним критеријумима и на веома доследан и практичан начин (или употребом само симбола или комбинацијом симбола и квалификатора), ограничења у сфери употребе и у оваквим речницима ипак остају на нивоу препорука, типа: „неприхватљиво/препоручљиво у формалним ситуацијама“, „неприхватљиво/увредљиво“. Остала ограничења која се тичу језичког домена могу имати и прескриптивну тежину: *застарело, јокрајински, нејачан назив, неодговарајући назив, начелно реферисање, реферисање о конкретном* и сл. Ситуација јавне употребе језика и кодекс коректног језичког опхођења, како се из нормативних захтева овог речника види, дозвољава директно, референтно именовање инвалидности, али не и директно именовање носилаца инвалидности, без обзира да ли се инвалидност именује речју страног или домаћег порекла. Тако је нпр. коректно: *афазиа, аграфиа, амнисија, дистрофија, ейлиесија* и сл.,

али се називи за особе са именованим инвалидитетом квалификују са „разговорно“: *афазичар, аграфичар, аутистичар, дистрофичар, дистрофичарка, епилептичар, епилептичарка*. За те називе се препоручује описна формулација: „мушка/женска особа која има афазiju (аграфију, епилепсију и др.)“. Називи *ампутирац* и *ампутирка* имају двоструку дисквалификацију: „неприхватљиво у формалним ситуацијама“ и „разговорно“, и за њих се препоручују описне формулације типа: „особа са ампутираним делом тела; особа без руке/ноге“ и сл. Називи домаћег порекла углавном се не препоручују ни када означавају инвалидност ни њеног носиоца, јер у језику имају статус експрессива са погрдним значењем. Тако је непријатна употреба назива: *бангав, зрикав, кљакав, богаљ, богаљуша* у формалним ситуацијама. Из истих разлога нижи статус у сфери јавне употребе имају све одреднице творбеног гнезда назива домаћег или турског порекла: *бена, бенешина, бенав, бенавац; блесав, блесавост, блесавац, блесавко; будала, будалешина, будалити се* и др. (в. Речник).

Домаћи називи типа: *глув, слеј* стандардни су кад означавају инвалидност, али не и њихове носиоце, па се као неприхватљиви у официјелној ситуацији одређују називи: *глувило, глувоћа, глук, глуво-нем, грбав, грбавац, грба, грбавко* и *слејац, слејило, слејачки* и др. Неприхватљиви су и општи називи *инвалид, инвалиткиња*, за које се препоручује назив *особа са инвалидитетом*, док се већ уобичајени назив у јавној употреби *особа са посебним (нарочитим) потребама*, настао према енглеском језику, вреднује као неодговарајући (Овог пута наш песник [М. Бећковић] даривао је поклон *малишанима са посебним потребама*, Политика 5. 3. 2005).

2.2. Овако нормираним лексичким корпусом, како истичу рецензенти овог Речника (В. Васић и Д. Татић), исправља се, а ми бисмо додали још и дограђује се, прагматичка норма за речи из једног појмовног и социјалног домена у циљу стварања и ширења политички коректног говора. Издвајање, препоручивање адекватних, недискриминишућих, афирмативних термина на разумљив и поједностављен начин, доступан и нелингвистима, пружа могућност да циљне групе, којима је намењен овај речник, доприносе установљењу норме у сфери јавне употребе језика, чиме ће се избећи досадашње евидентне негативне појаве маргинализације, прикривене или отворене дискриминације особа са инвалидитетом.

2.3. Лексичко нормирање, како смо показали на примеру једног терминолошког речника, осим језичке сфере залази и у сферу културе опхођења, политике и шире у сферу друштвених односа, при чему јавна употреба језика захтева уважавање прагматичких критеријума

(социјалних, политичких, психолошких), што лексичку норму приближава прагматичкој норми.

3.0. Улога лексичког нормирања у кодификовању језика и устављеном његовом стандардном варијетету представља посебан проблем, који је у науци истицан само уз друге проблеме језичке стандардизације. При томе је важно истаћи да за елаборирање овог проблема прихватамо већ истицану и усвојену разлику између појмова „стандардни језик“ и „књижевни језик“, која је веома добро аргументована у раду М. Шипке (1998: 250–258)².

3.1. О запостављености лексичке норме у језичком нормирању, о узроцима и последицама таквог односа у установљеном јединственом стандардном језику, и о напорима лингвиста да се и у овај језички ниво уведе више реда већ је писано (в. Ивић П., Ивић М., Грицкат, Клајн, Ристић). У том смислу значајан је рад И. Клајна (1998), у коме се наводе и позитивни примери покушаја наших лингвиста да укажу на нестандартне појаве на лексичком плану, било на непримерену употребу лексичких јединица било на њихову употребу у погрешном значењу. Истичући важност семантичког нормирања, а и његову комплексност, аутор предлаже 4 правила „као неку врсту основних смерница за нормативну семантику“, у којима су истакнути следећи критеријуми: узорност добрих писаца које лексикографи узимају за грађу у великим једнојезичним речницима, знање о томе да свака реч може имати више од једног значења, као и то да се у току језичког развоја могу јавити нова значења, а да стара могу бити потиснута из употребе (нав. дело: 139). Истакнуто је и да се у одабирању речничког корпуса мора тежити уравнотеженом корпусу, под чим се подразумева обухватање не само језика књижевности, него и стручне литературе, штампе, радио-телевизијског и говорног језика. Прихватљиве употребе и значења речи у речницима требало би маркирати нормативним квалификаторима како би се препоручивали за стандардни језик, а самим тим би се издвајала и нормативно дисквалификовала нестандартна лексика. Тако би се у српској лексикографији надокнадио недостатак нормативних речника (општих, семантичких, стилских и др.) Регулисању семантичке норме, по овом аутору, доприносе и правилна проширења значења речи (нарочито речи страног порекла), као и одређивање припадности речи одређеном стилу, регистру (нав. дело: 143). Посебно се издваја проблем нормирања значења речи страног

² У раду је дат преглед и релевантне литературе која иде у прилог разликовању ова два нормирана варијетета, уз који се у општој класификацији језичких дијалеката издваја и трећи некодификован, народни језик (Шипка М. 1998: 256).

порекла, чије се проширење значења мора одвијати или у духу језика даваоца или у духу српског језика. Нарочито треба бити обазрив са значењем страних речи у статусу интернационализма, типа: *дискусија*, *позиција*, *асоцијација*, *толеранција*, *продолжавање*, које „подлежу и некој врсти вишејезичног стандарда. Уколико стекну нова значења, та промена би морала потећи из неког романског или из енглеског језика ... где су оне део домаћег лексичког фонда“ (нав. дело: 146).

3.2. На флексибилност лексичке норме и на неке њене специфичности указивао је и М. Пешикан (1970: 80–92), истичући да у наглом богаћењу домаћег вокабулара нормативисти морају бити ажурнији, али и опрезнији, и да њихове интервенције морају имати карактер опште регулативе и препорука које би биле усклађене са тенденцијама развојних процеса и које би доприносиле неговању језичке културе (нав. дело: 80). Указао је такође на неке нове појаве и процесе који до данас трају: богаћење стручне и термилошке лексике, повећан број сложеница и њихових модела, увођење великог броја творбених афикса страног порекла, велики број привремене актуелне лексике, појачани међујезички контакти који захтевају стандардизацију термилошке лексике на међујезичком нивоу, већи број неадаптираних и мање адаптираних англицизама, повећан број интернационализама и појачана употреба партиципских облика у придевској служби (нав. дело: 87). Пешиканова препорука је да у свим овим појавама треба избећи крутост и пуризам, али одржати меру, што ће допринети и језичкој култури. „Култура изражавања, посебно у избору лексике и њеној примени, подразумева не само избегавање неправилних, некњижевних облика — него и подешавање израза приликама, намени, а изнад свега одржавање јасности, целисходности“ (нав. дело: 89).

4.1. Лексичко нормирање утиче на стандардизацију језика различитим интензитетом у појединим њеним фазама³. Тако би лексичко нормирање морало одиграти значајну улогу нарочито у фазама дескрипције (описивања), елаборације (развијања), експанзије (ширења), култивације (неговања) и евалуације (вредновања) језичког стандарда (исп. Радовановић 1986: 188–196). Питања лексичке норме решавају само лингвисти у фази дескрипције и елаборације, док је у другим наведеним фазама за њено остварење и њен утицај на стандардизацију језика осим лингвиста значајна делатност културних и просветних институција (школа, издавачке делатности, лекторског рада, масовних медија). У фази кодификације језичког стандарда лексичко нормирање

³ Имамо у виду већ познатих 10 фаза које је за идеални модел стандардизације језика представио М. Радовановић (1986: 188–189).

нема прескриптивну снагу и не суделује у октроисању норме, али својим ставовима у виду препорука доприноси флексибилности језичке норме и полифункционалности стандардног идиома.

4.2. На основу досадашњег увида у проблематику лексичког нормирања може се рећи да је његова јача или слабија улога у стандардизацији језика условљена целокупном језичком политиком, језичким планирањем, које би као дугорочна или стална брига о језичкој норми и стандардном језику морале да се спроводе у виду институционалне делатности. Међутим, мора се истаћи да је овакво старање о језику, и кад је било институционално организовано, наилазило на недовољну подршку свакодневне језичке праксе. Ниподаштавање, занемаривање и укидање институција у чијој би надлежности требало систематски и плански спроводити ова два важна домена, нарочито се штетним показују у преломним историјским периодима, јер доводе до дестабилизације норме, а у пракси јавне/службене употребе језика до укидања учинка нормативиста и институција које спроводе норму, међу којима је најзначајнија улога наставника матерњег језика у образовању и лектора у издавачкој делатности и језику масовних медија.

4.3. Ипак се, на основу општих сазнања, могу одредити главне карактеристике лексичког нивоа у периоду стабилне норме стандардног језика, а то су: отвореност за иновације у свим сегментима духовне и материјалне културе, пријемчивост за цивилизацијске тековине одређеног времена, слободна варијација на идиолекатском и функционалностилском плану, одређенија, разграниченија функционалностилска раслојеност. На плану лексичког нормирања ове карактеристике се манифестују као флексибилност, еластичност језичке норме. Наведене карактеристике чине лексички ниво центром језичке надградње, која се означава термином „интелектуализација језика“, и која се, како је у науци већ утврђено, у својим главним токовима заснива на аутентичним језичким моделима и потенцијалима, без обзира на лексичко позајмљивање.

4.4. Прилив нових речи у вокабулар српског језика, као и прилив страних речи, а нарочито бројно присуство англицизама, данас се све више прихвата као нормалан процес језичког развоја и преузимања иновација из цивилизацијски развијенијих и надмоћнијих језичких средина. Лексички динамизам у овом домену, као и у домену функционално-стилске раслојености, на основу паушалних оцена у појединим сегментима вокабулара, углавном се прецењује. Број нове лексике у укупном лексичком систему, како показују статистички подаци на одређеном корпусу, у великој мери је ограничен и функционално

условљен, а сам динамизам прилива је много сложенији него што се иначе представља. Статистички подаци који су наведени у раду Д. Шипке⁴ показују да је, упркос повећаној функционалној раслојености лексике у новије време, проценат нераслојеног лексичког фонда увек већи (51%) од оног раслојеног (49, 24%). То потврђују наведени подаци добијени на неуравнотеженом речничком корпусу Д. Шипке, у коме је, због потенцијалних корисника речника, посебно фаворизована информатичка област и рачунарска терминологија. Раслојеност на територијално-етничком плану, упркос актуелним дезинтеграцијским процесима у новоформираним језицима (српском, хрватском и бошњачком), јавља се у много мањем проценту (6,92%) од нераслојене лексике (93,08%) (в. Шипка 2004: 103–106). Прилив нове и стране лексике, без обзира на број и фреквенцију употребе, представља значајну појаву у развоју савременог српског језика и важан сегмент у установљењу језичке стандардизације. Предност лексичког нивоа над другим језичким нивоима (фонетским, морфолошким, синтаксичким) у примању нових појава огледа се у томе што у стандардном језику, као и у другим језичким идиомима, чува супстратне јединице потискујући их у пасивни лексикон, и што их увек може активирати у одређеном функционалном стилу а да при томе не излази из оквира кодификоване норме (исп. нав. дело: 100). Међутим, оно што међу новим појавама у лексичком систему негативно утиче на стабилизацију норме стандардног српског језика јесте слабљење лексичке норме, што се нарочито огледа у брисању граница између стандардне и супстандардне лексике. Томе су нарочито допринели етнички, политички и ратни сукоби, као и нови стилови у сфери моде, филма, музике, који су иницирали и сниженост стила у сфери јавне употребе језика, што се данас препознаје и изучава као процес експресивизације језика.⁵

5.0. Тако се на основу онога што је досад утврђено може запазити да лексички ниво може битно утицати на процес нормирања и кодификације језичког стандарда, било да доприноси утврђивању и стабилизацији језичке норме било да отежава и дестабилизује језичко нормирање, што се показује очигледним на синхронном плану у различитим периодима развоја српског књижевног језика.

⁴ Ограниченост и сложеност динамизма прилива нових речи у српском (хрватском и бошњачком) језику и његова функционална и регионално-етичка раслојеност статистички и табеларно је представљена у раду Шипка 2004: 103–106.

⁵ О процесу експресивизације, жаргонизације језика в. Ристић 2004 и Бугарски 2003, а о овом процесу и другим новим појавама у лексичком систему в. Шипка 2004: 106–110.

5.1. Тако је нпр. у установљењу нормe славеносрпског језика, према В. Ђукановићу (1995/96: 122–132), „лексички, а отуда и творбени и морфолошки ниво“ успоравао стабилизацију нормe књижевног језика, јер је уз прокламовану заснованост на народном језику задржао ортографску норму писаног језика. За овај период српског језика карактеристично је напоредно функционисање нормe још друга два, односно три језичка варијетета: српскословенског, црквенословенског и народног језика (нав. дело: 123). Овај скоро двовековни предвуковски период у развоју српског језика карактерише одсуство јединственог стандардног језика упркос постојању три поменута књижевна језика. Овакво стање условљавала је, поред осталог, и нерегулисана лексичка норма, не само у ортографском делу него и у изразитој варијантности лексичких јединица.

5.2. У стандардизацији вуковског језика заснованог на народном језику изабраног штокавског дијалеката, лексичко нормирање одвијало се према норми представљеној у Вуковом тројезичном Рјечнику из 1852. год., која је због саме природе овог вишејезичног речника била прилично неразрађена и једнострано регулисана. На овај начин се, упркос раскидању са писаном књижевном традицијом, опет дестабилизovalo стање и отежавала стандардизација одабраног варијетета који је требало да представља јединствен књижевни (стандардни) српскохрватски/хрватскосрпски језик. Једностраност лексичког нормирања у овом периоду огледа се у томе што је у дугом временском периоду наметало територијалну раслојеност, која је била представљена у Вуковом Рјечнику, као битну карактеристику лексикона српског књижевног језика, чиме је у други план, а тиме и ван домашаја нормирања, потискивана његова функционалностилска раслојеност (исп. нав. дело: 125). Тако се стицао и дуго задржао утисак о сиромашном лексичком потенцијалу новоусвојеног заједничког српског/српскохрватског књижевног језика, упркос развојним процесима у писаном језику тадашње интелектуалне елите, који се тек у новије време евидентирају и елаборирају у србистици и славистици.

5.3. Важан период у развоју и стандардизацији савременог српског језика представља формирање тзв. „београдског стила“. За разлику од претходног, вуковског времена и стила који је, из познатих разлога, успоравао стандардизацију заједничког варијетета у свој његовој полифункционалности, при чему је запостављеност лексичког нормирања имала велики удео, формирање новог „београдског стила“ одиграло је значајну улогу у кодификовању стандардног језика на свим његовим нивоима. За стабилност нормe нарочито се истиче ва-

жност успостављене инваријантности, као и „богатије и кохерентније синтаксичке и лексичке норме“ (нав. дело: 127, 129–131).

6.0. Да се историја кризе у стандардизацији српског језика понавља и да је она у вези са преломним историјским тренуцима формирања државне заједнице носилаца српског језика, показује савремена ситуација која је слична оној из тридесетих година 19. века када се формирала српска држава. Ондашњи разлози важе и за садашњу ситуацију, а они су у већ помињаном раду В. Ђукановића уопштено формулисани: „У држави која се ствара не постоје никакви механизми којима би се спроводило оно што бисмо назвали језичким планирањем/нормирањем. Постојали су само стихијно супротстављени *моделли* (истакао В. Ђ.) за заснивање и уопштавање стандардног језика“ (нав. дело: 126).

6.1. Данашње прилике су, чини нам се, још лошије, јер у установљавању савременог српског стандардног језика, колико нам је познато, ми немамо ни јасно формулисане моделе, макар били и стихијни и супротстављени. У одсуству јасне државничке политике, тешко је установити јединствену језичку политику и јединствен став о томе шта данас представља стандард савременог српског језика и који га језички идиоми најбоље репрезентују.

6.2. Процеси дестабилизације норме започети шездесетих година прошлог века, због познатих догађаја, кулминирају у његовој последњој деценији. Данас се они, поред осталог, испољавају у језичком раслојавању, што је очигледно не само у губљењу граница између постојећих стилова, него и у стварању нових варијетета, у непрекидном прегруписавању њихових идиома и у променама места на скали престижности. Јеном речју, сведоци смо убрзане динамике друштвено-технолошких и језичких промена код нас и у свету⁶, које се тешко могу пратити и контролисати и у ревноснијим лингвистичким срединама са богатијом традицијом и разрађенијим стратегијама језичке политике и језичког планирања од наших.

6.3. Међутим, захваљујући систематском монографском опису развоја и стања готово у свим словенским језицима у другој половини двадесетог века,⁷ већ се уочавају и процењују најважнији и универ-

⁶ Д. Шипка наводи и представља 7 генератора промена на лексичком нивоу српског (хрватског и бошњачког) језика: научно-техничке промене, друштвено-економске промене, рат и национализам, промене у стилу живота, оживљавање религија, нове идеологије, уметнички и медијски правци и когнитивни и лудички импулси (Шипка 2004: 101–102).

⁷ О пројекту из кога су проистекле монографије в. Радовановић 1996: 3–4.

зални правци развоја. Уочено је и истакнуто да се у условима брзих промена развој стандардних варијетета не може регулисати кодификованом нормом него узуалном. Тим пре што многе од њих, па и оне на лексичком нивоу, нису предвидиве и што нису везане само за садашње прилике него се одвијају као процеси започети много раније (исп. Шипка 2004: 102–103).

6.4. Узорни језик према коме се равнају други варијетети није више језик уметничке књижевности него језик средстава информисања, језик медија. Овај језик заснован на књижевној варијанти стандардног језика, своју престижност у савременим условима остварује баш на функционалној раслојености, којом обухвата све стандардне варијетете писаног и разговорног језика. Своју репрезентативност гради на својој функцији и отворености према свим корисницима језичке заједнице, па осим што утиче на друге идиоме, он прима утицаје других, па и утицаје из нестандардних и супстандардних идиома. Зато би се у планирању корпуса за фундаментално изучавање, представљање, па и за (до)кодификацију савременог српског језика, осим језика књижевних дела као најстабилнијег заједничког стандардног идиома, по репрезентативности могао одабрати језик медија.⁸ Сnižена стандардност и снижена језичка култура, као и нестабилна норма језика медија, не могу се узимати као аргументи за његово занемаривање или одбацивање у нормирању и описивању савременог српског језика, тим пре што наведене негативне појаве нису само специфичност наше језичке и социјално-културне реалности, него су одраз општих тенденција развоја језика у свету. С обзиром на истакнуту универзалност наведених негативних појава и промена⁹, не би се могло говорити о кризи језичке културе као специфичности само савременог српског језика. Због великог утицаја језика медија на стање норме и језичке културе, увођење рестриктивне норме, бар за догледно време, не би дало жељене резултате, јер узроци ширења негативних појава налазе потпору не само у језичким него и ванјезичким, друштвеним приликама (исп. Нешћименко 2001: 98–99).

⁸ Језик средстава информисања, како се у литератури истиче, са свим својим добрим особинама и недостацима, хтели ми то или не, представља данас еталон и узор како нормирања савремених стандардних језика тако и језичке културе дате језичке заједнице (Нешћименко 2001: 101). О битним карактеристикама овог идиома и о начину његовог деловања на развој стандардних варијетета у савременим језицима в. нав. дело: 98–132.

⁹ О значају универзалних појава у једном језику, које су најчешће ванјезички условљене, и које се одигравају у равни 'култура у контакту', а не у равни 'језика у контакту', в. Радовановић 1996: 12.

7.0. Актуелни правци развоја језика од друге половине 20. века до данас, најизраженији у језику медија, осим социјално-културним и технолошким променама, условљени су и језичким променама, од којих су две најбитније: 1) губљење (нормативне) узорности књижевно-уметничког варијетета у развоју стандардних идиома¹⁰ и 2) појачани утицај говорног језика — његових стандардних идиома преко електронских медија.

7.1. Наведене и друге нормативне, социолингвистичке и културне промене, условљене процесима демократизације и либерализације у друштву, временом су учиниле да рестриктивну језичку норму, којом се до тада одликовао српскохрватски књижевни језик, замени либерална, чиме је стандардни језик под наведеним називом ушао у нову фазу развоја. Најзначајнија промена у овој фази јесте дезинтеграција јединственог стандарда, најпре на варијанте, а затим и на посебне стандардне (књижевне) језике: српски, хрватски и бошњачки, што је условљено пре свега политичким променама у друштву и распадом Југославије.

7.2. У промењеним условима и процесима конституисања нових књижевних језика на темељима претходног заједничког језика, српски језик се нашао у знатно неповољнијој ситуацији од других. Док је хрватски језик на самом почетку дезинтеграције уз „релативно бурне унутарјезичке ломове и прекрајања“ (Радовановић 1996: 7) прошао све неопходне фазе стандардизације и на прописан начин, уз подршку нормативних приручника, промовисан у посебан језик, српски језик је не само „последично ... *post festum*“ (истакао М. Р.) реноминован, него, практично, том дезинтеграцијом промовисан у посебан стандардни, књижевни језик, истина, „без бурних унутарјезичких ломова и прекрајања“ (Радовановић: 7), али и без дефинисаних граница и статуса, као и без задовољавајућих резултата у домену стандардизације. Стање се погоршава даљом дезинтеграцијом српског стандардног и књижевног језика (актуелна догађања у вези са одвајањем црногорског језика), као и непотребним сукобљавањима и неспоразумима у стручним и научним лингвистичким круговима. Неслагања се јављају због различите оцене стања и неједнаког уважавања битних језичких и ванјезичких фактора на језички развој и промене, као и због пренебрегавања континуитета у том развоју и занемаривање синхроног и дијахроног плана при представљању језичких појава.

¹⁰ Обично у савременим језицима (руском и чешком) ово престижно место заузима језик медија или језик научно-популарних жанрова, и то више у говорном него у писаном виду (исп. Нешћименко 2001: 100, и нап. 1. на овој стр.).

8. На основу свега што је у претходном излагању показано, чини се, да у садашњим условима није могуће дефинисати српски књижевни и стандардни језик, нити је могуће неким радикалним мерама (рестриктивном нормом и законском регулативом) одредити токове његовог развоја све докле док се не реши државно питање носилаца српског језика и српско национално питање. Док се наведена питања не реше, било би најцелисходније одредити и формирати репрезентативан (електронски) корпус савременог српског језика и на њему описивати промене и дограђивати норму на свим језичким нивоима, у свим функционалним стиловима, у свим данас престижним идиомима, па и оним непрестижним који у савременим условима битно утичу на језичке промене и развој језика. Описивање промена и процеса на лексичком нивоу и издвајање регуларних појава, као и разрада методологије за њихово нормирање и представљање у нормативним речницима, учинило би да лексичко нормирање, као и други типови нормирања, одигра значајну улогу у дефинисању српског стандардног језика у његовој најновијој фази развоја.

НОРМИРАЊЕ ЛЕКСИКЕ РАЗГОВОРНОГ ЈЕЗИКА*

1.1. Проблеми у вези са назначеном темом тичу се домена лексичке норме¹ који ће се у овом делу књиге разматрати са општег становишта и са становишта њене примене у разговорном језику, језику свакодневне комуникације. Темељном изучавању разговорног језика код нас претходили су радови који су указивали на значај проучавања свих видова говорног језика који се низом специфичности разликује од писаног језика. Истаћи ћемо два аутора: Ђ. Костића (1983: 27–28) и М. Ивић (1990: 92–107). Костић на потребе изучавања лексике и синтаксе говорног језика указује пре свега са становишта неговања говорне културе, под којом подразумева свесно и систематизовано усавршавање говорног језичког израза (1983: 25), а М. Ивић истиче велики утицај говорног језика на стандардни језик, што се у нормирању не сме занемаривати (96–107). Оба аутора указују и на потребе нормирања говорног језика и његовог најраспрострањенијег варијетета, разговорног језика, при чему су имали у виду комплексност проблема, поред осталог и због мешања и међусобног утицаја различитих говорних идиома. Међутим, већ се из њихових радова могу издвојити два принципа за решавање неких проблема. То су: принцип друштвеног престижа (доминација говора урбаних средина и образованих говорника) и принцип функционалностилске употребе (прихватање варијетета и избора алтернатива).

1.2. Проблем нормирања говорног језика је нарочито актуелан данас, и то из више разлога, а ми ћемо истаћи два најважнија: 1) дограђивање норме савременог српског језика и 2) нормирање оног дела српског језика који традиционалном нормом није био обухваћен или није био довољно обухваћен. У новије време у свету и код нас говорни језик, а нарочито његов најраширенији вид — разговорни језик, постаје предмет интересовања различитих лингвистичких дисциплина, при чему је, без обзира на извесна неслагања око неких питања (па и

* В. Ристић 1997.

¹ О лексичкој норми, њеним битним карактеристикама и о начину нормирања у описној лексикографији в. Ристић 1995а: 233–240.

око одређивања самог појама „разговорни језик“), превазиђена једностраност и упрошћавање проблема, као и предрасуде о његовој инфериорности у односу на друге видове језичке реализације². Истраживања показују комплексност питања у вези са разговорним језиком, како у погледу структурне, семантичке/прагматичке и комуникативне особености његових јединица тако и у погледу његове идиоматске раслојености. Сложеним се јављају и питања улоге разговорног језика у процесима језичког развоја и у развоју појединачне и колективне спознајне свести његових корисника, као и у еманципацији њихове језичке културе и културе понашања у говору³. Разговорни језик постаје предмет разматрања многих лингвистичких дисциплина: социолингвистике, етнолингвистике, психолингвистике, теорије говорних чинова, теорије анализе дискурса, нормативистике и културе говора.

1.3. Због одређивања појмова којим ће се оперисати у овом делу књиге нужно је било одредити се у којој ће се равни разматрати разговорни језик: да ли као функционални стил, подсистем или посебан систем (како се он иначе различито одређује). Прихваћено је Хајмзово одређење овог појма. По овом аутору се, у вези са диференцирањем форми говора, разговорни језик издваја као језички/говорни варијетет, и то по критеријуму распрострањености (масовности) употребе. То га чини различитим с једне стране од говорних/функционалних стилова који се издвајају по критеријуму могућности избора између алтернатива, а с друге стране од регистара који се издвајају по критеријуму специфичности употребе (в. Хајмз 1980: 108–109). Тако одређен разговорни језик мора се разматрати на нивоу система (в. Земска 1987: 3–47 и Карастојчева 1988: 16–20). Лубаш у својим најновијим студијама, такође, долази до закључка да је разговорни језик врста језика, а не функционални стил, при чему, на основу утврђених критеријума за разликовање врсте језика и (функционалног) стила, наводи следеће *врсте језика*: 1. *ојшћи*: 1.1. стандардни, 1.2. разго-

² Прикупљање корпуса и изучавање савременог разговорног српског (српско-хрватског) језика одвијало се у оквиру пројекта „Психолингвистичка истраживања“ на Филозофском факултету у Новом Саду, под руководством професорке С. Савић. Теоријска утемељеност изучавања разговорног језика дата је у књизи *Дискурс анализа* (Савић 1993), а из ове области значајна је монографија Стевића 1997, као и следећи радови: Савић 1984: 161–170; 1995: 131–137; Савић и Половина 1989; Половина 1995: 249–254; Земска 1987, Белчиков 1988: 30–35; Карастојчева 1981: 191–198; 1988: 16–22. Најновији и најцеловитији приступ у одређивању појма *разговорни језик* и у разрешавању начелних питања у вези са овим појмом дат је у раду В. Лубаша (2004: 5–14).

³ О сложености питања у вези са разговорним језиком и одређивању самог појма у теоријским приступима неких лингвиста и аутора в. Симић 1995: 5–17.

ворни; 2. *неоипиџи* (нестандардни, неразговорни, дијалекатски, регионални, социолекатски, жаргони и др.); и следеће *врсте стилова*: 1. конверзацијски, 2. уметнички, 3. публицистички, 4. школски (дидактички), 5. црквени, 6. административни, 7. научни и 8. сакрални (в. Лубаш 2004: 7, 9–11).

1.4. Пре него што пређемо на разматрање нормативних проблема у вези са лексиком разговорног језика, истаћи ћемо само оне карактеристике разговорног језика које су релевантне за нашу тему: 1) општеприхваћени начин свакодневне комуникације у ужем кругу саговорника, 2) обавезан и незамењив другим језичким подсистемима, 3) непланиран, неприпремљени вид углавном усмене језичке реализације, 4) испољава неофицијелан, спонтан однос између саговорника, 5) одликује се повишеном експресивношћу и 6) одсуством строге кодификације (в. Карастојчева 1988: 16–20). Навешћемо још неке одлике до којих се дошло у новијим истраживањима а које показују однос разговорног језика према другим језичким варијететима и идиомима. То је пре свега карактеристика ограничености: ограничени комуникацијски и семантички опсези овог говорног варијетета, ограничени типови контаката, делимично, ограничено кодификовано нормирање, ограничена употреба кад су у питању функционални стилови. Показано је да се разговорни језик у већем или мањем обиму јавља у већини стилова стандардног језика, а да изостаје у административном, научном и сакралном стилу; да нема ограничења јављања у конверзационом и уметничком стилу; да се са мањим ограничењем јавља у публицистичком стилу, а са већим ограничењем у школском и црквеном стилу (в. Лубаш 2004: 14). Разговорни језик карактерише и неограничена варијација, углавном неноминациона функција, као и устаљени регистар граматичких особина (нав. дело: 7). Истакли бисмо још да данашњу узајамност књижевног језика, разговорног језика и жаргона карактерише интензивност и експанзија нове градске културе, омладинске контракултуре и супкултуре. Тако да се са становишта културе говора идиоми стандардног/књижевног језика могу поделити на више група: елитни, средњекњижевни, књижевно-разговорни и фамилијарно-разговорни. Њима су супротстављени: колоквијални, жаргонски, народни и професионално-жаргонски идиоми (в. Руски језик: 79–80).

2.1. Особеност разговорног језика испољава се, поред осталог, и у лексици, али за нормативни аспект у овом разматрању узео се у обзир само оне специфичности на основу којих се одређене лексичке јединице издвајају у посебан слој „разговорне лексике“. Те специфичности чине јединице разговорне лексике посебним — маркираним, и то не само у односу на друге типове лексике разговорног језика не-

го и у односу на лексику других типова маркираности, као и на не-маркирану лексику уопште. Тако се категорија разговорне лексике јавља у вези са разговорним језиком, али не обухвата целокупан лексички инвентар овог језичког система, па се као функционалностилска категорија јавља и у идиомима нижих хијерархијских нивоа, у различитим језичким подсистемима (в. т. 1.3. и 1.4). Јединице разговорне лексике од других типова лексике издвајају се по критеријуму специфичности употребе и по критеријуму могућности избора, што им даје карактеристике функционалностилске и регистарске маркираности. Само тако издвојен овај тип лексике разговорног језика чини посебан систем различит од других типова лексике разговорног језика и лексике других језичких варијетета. Предмет разматрања у овом делу књиге, дакле, биће нормирање лексике разговорног језика, са посебним освртом на одређивање статуса и општих карактеристика једног њеног функционално-стилског слоја који је обухваћен појмом „разговорна лексика“.

2.2. Међутим, само издвајање јединица разговорне лексике проблематично је⁴ и захтева узимање у обзир више критеријума за идентификацију, што се као проблем решава углавном у лексикографској пракси и њеној теорији при представљању њихових лексичких значења. На плану лексичких значења као најизразитија особеност ових јединица јавља се емотивно-експресивна маркираност, па се сврставају у експресивна језичка средства и употребљавају се у свим видовима неофицијелних идиома и у идиомима са експресивном функцијом (било да се та функција јавља као примарна или допунска): у разговорном језику, дијалектима, социолектима (професионалним и социјалним жаргонима) и у идиолектима. Тако се распрострањена (масовна) употреба разговорне лексике у језику не може пренебрегавати, али се мора установљавати њихов статус у језику и правила употребе, што је опет домен лексичког нормирања. Начин представљања лексичког значења разговорне лексике у речницима реализује се, поред осталог, и као нормативни поступак, јер „дефинисана слаба уочљивост може постати и функција и вид... одређења за... употребу „лексичких јединица“ ... изглед им може постати очигледан онда када смо их, претходно, већ успели идентификовати као необичне“ (Хајмз 1980: 112–113).

⁴ Препознавање маркираних јединица у разговорном језику отежава чињеница да је овај језик у свакодневној комуникацији немаркиран. „При том нам преостаје да 'немаркирани' свакидашњи говор препознајемо као такав у контексту у којем га не очекујемо, или, пак, када се он експлоатише у сасвим нарочите сврхе“ (Хајмз 1980: 112).

Присуство емотивних компонената у структури лексичког значења разговорне лексике маркира ове јединице као јединице нижег стила⁵, па се и у вези са стилском сниженошћу, такође, јавља нормативни проблем њиховог статуса у језику.

2.3. Истакнути проблеми у вези са значењем јединица разговорне лексике и у вези са њиховом употребом показали су и своју нормативну страну, али и више типова елемената који би се морали узимати као параметри у лексичком нормирању, било у установљењу норме било у њеној примени. То су: 1) параметар експресивне тоналности (степен тоналности: снижена или повишена тоналност; затим квалитет тоналности: позитивна или негативна тоналност); 2) параметар друштвеног престижа (употреба у стандардним или нестандартним идиомима); 3) параметар функционалности употребе (примереност, умесност употребе према форми говора, типу општења) и 4) параметар понашања у говору (пристојност, култура изражавања) (Ристић 1995: 53–59, 1995а: 233–240; Телија 1986: 49–53, 11–135). Нормативна правила овог типа садржана су у квалификаторима и у додатним елементима дефиниција у речницима, као примарним приручницима за лексичко нормирање. То су: 1. квалификатори експресивне тоналности који могу бити двојаки: а) за квалитет експресивне тоналности (који се у комуникацији испољава као говорни поступак), типа: *вулгарно*, *йејоративно* (*йогрдно*), *йрезриво* и сл. (негативна експресивност); *шаливо*, *ласкаво*, *хийкорисџично* и сл. (позитивна експресивност); б) за степен експресивне тоналности (који се у комуникацији испољава као тип општења, форма говора), типа: *иронично*, *еуфемисџично* и сл. (ниски степен); *експресивно*, *фамилијарно* и сл. (повишени степен); *йросџо*, *грубо*, *нейрисџојно*, *инџимно* и сл. (високи степен); 2. функционалности квалификатори, типа: *књишки*, *йублицисџички*, *йоеџски*, *фолклорно* и сл.; 3. нормативни квалификатори или квалификатори друштвеног престижа, типа: *засџарело*, *архаично*, *варваризам*, *йуџица*, *неологизам*; *дијалекаџски*, *йокрајински*, *арго*, *жаргонски*, *йпрофесионално* и сл.

3.1. У даљем излагању покушаћемо да утврдимо који параметри обезбеђују статус стандардности јединицама разговорне лексике из нашег корпуса, а који их дисквалификују из репертоара стандардних лексичких средстава. Корпус обухвата разговорни језик различитих

⁵ Иако се испољавање емоција у комуникацији различито вреднује, зависно од културне традиције, уопште гледано показивање емоција у комуникацији сматра се као нижи облик понашања, а присуство емотивних компонената у језичким јединицама овима даје обележје снижености, што у језичком нормирању изискује посебна правила њихове употребе (исп. Вјежбица 1991: 50–56).

стилова и регистара (жанрова), и то представника урбане, градске средине: снимљени пријатељски разговори високообразованих саговорника, телефонски разговори, разговори у судници, комуникација са кућним љубимцима, идиолекатски корпус образоване млађе особе; затим представника сеоске средине: идиолекатски корпус необразоване старије особе и корпус из народног језика: изреке и вицеви.⁶

3.2. Корпус показује да за нормативни статус јединица разговорне лексике нису пресудни параметри функционалности употребе ни параметри друштвеног престижа него параметри емотивно-експресивне тоналности. Зато ћемо разговорну лексику из корпуса представити по овом параметру.

3.2.1. Први тип чини разговорна лексика неутрализоване експресивности или експресивности ниског степена која се може чути у многим срединама и у кругу саговорника различитог образовања, социјалног статуса и узраста. Њу репрезентују корпуси разговорног језика представника стандардних разговорних идиома из различитих ситуација: званичне ситуације саслушања у судници, ћаскање између пријатељица, телефонски разговори и разговори високообразованих особа. Тако имамо примере⁷: *мајџори* и *ћале*, у истом значењу; *леви*: Мислим, неки *леви* олош; *левак*: Неки *левак*, овај, неки полицајац, али згодан... Има велику плату; *мангуй*, *кева*, *млајџији се*: *Ја се млајџим* по планинама већ више од тридесет година; *насамариџи* (некога), *једероња*, *гајба*, *мајџорац* 'старија мушка особа', *мајџорци* 'родитељи', *мајџора* 'мајка', *џишијада*: Директор је *џишијада* жива! Сваки дан долази у друкчијим коцкастим комплетима; *маџа*, *мачка*, *риба* и *женска*, све са значењем 'женска особа', али са различитим конотацијама: *Кад та кола пролазе ... ти се окренеш, тип иде с неком маџом*; А: *Сад да је [девојку] видиш*. Б: *мачка ... риба!*; *Закаснила сам*. *Женска* отишла негде; *Видим да сте женске* почеле да носите ципелице; *суйер*, *смуйџији* (нешто), *клинци*, *Југовићи*, *џабака*, *крвав*: *Јао, Бисерка, крвава си!*; *фрка*: *Фрка* бре, нису нам још дали таблицу [за кола]; *лова*, *клоја*, *шизнуји* (*џошизији*), *даса*, *сџрашан*: *А знаш ону Ната-*

⁶ Снимљени разговори су део корпуса разговорног језика који се прикупља у оквиру поменутог пројекта на Филозофском факултету у Новом Саду (в. нап. 2). Захваљујући љубазности професорке Савић, имала сам прилику да прегледам већи део тог корпуса, али сам јединице разговорне лексике нашла само у поменутим типовима говорног језика, док корпус официјелних идиома није имао лексику овог типа. Потпуни подаци о овом корпусу под Разг., као и подаци о другим изворима дати су у литератури.

⁷ У навођењу примера контекст ће се давати само у случајевима нејасног и необичног значења или необичне употребе.

шу?! Удала се. Нашла *сїтрашног дасу*; *килаво*: Треба трамвајем да долазим овде и увек носим неке ствари, тако ми је *килаво*; *народњак*, *зе-зати се*, *луїейати се*, *їїїїревка*, *їрофан*, *фазон*, *їреждеравати се*: Тако смо спремали клопу ... и *їреждеравали* смо се.

Разговорна лексика у наведеним примерима, без обзира на порекло, као масовно, фреквентно средство изражавања у свакодневној комуникацији представника многих друштвених средина, морала би се сврставати у стандардна језичка средства. Статус јединица наведеног типа у описној лексикографији би се могао одредити квалификаторима типа: *разговорно* или *колоквијално*.

3.2.2. Контекст вицева и народних изрека садржи карактеристичан тип разговорне лексике у којој се мешају јединице наслеђене народне лексике и лексике савремених жаргона. То су примери типа: *шевиїи*, *уїициниїи се*; *чуїаво*: Било је *чуїаво*; *сукаїи* 'лагати', *їоїрчкало*, *гољо*, *їмољо*, *недођија*, *їандарија*; *осїаїи країак* 'претрпети штету'; *фарбаїи* 'лагати'; *шуша*, *мамїяра*, *ћакнуї*, *звркнуї*, *їандри*; *їуїїило*: Ту и *їуїїило*; *їїужноглеїка*; *їреїейкиїи се*: Сав се *їреїейкио*; *їрїїило*: Пукло *їрїїило*; *смадиїи*: Он кади и *смади*; *дувибрк* 'љутит човек'; *дрї сисїем*, *вуновлачариїи* 'причати опширно'; *лакїарош*, *лаїонац*, *кречана* 'сенилност'; *шишаїи* и *шївиїи*, у истом значењу; *камкало*; *їейїља*: Има *їейїљу*; *изгубидановїћ*, *извисїїи*, *збрдаздолисано*; *нафайїираїи се* 'обогатити се'; *цркавица*; *жвака*: *Жвака* за лудака; *жвакало*, *фора*. Карактеристични су изрази којим се неко квалификује по одређеном својству, типа: Он је: *марка*, *велика зверка*, *мусїра*, *шаржа*, *лисац*, *видра*, *дрвендека*, *дрешї-вежи*, *звонозвек*, *јајара*, *јак шїїих*, *секаїерса*, *зврк*, *левак*, *леїїїерушка*, *уврнуї*, *ћакнуї*, *ударен*, *шумаше*, *мусїра бечка*, *мућак*, *оїкачен*, *їечен*, *свилен*, *сїрина*, *їврд орах*, *їроїа*, *їруба*, *цвећка*.

Ова лексика показује повишен степен експресивне тоналности негативне обојености, на основу чега се, без обзира на фреквенцију, масовност употребе и заступљеност код представника свих друштвених средина, у већини случајева не би могла сматрати примереним (пристојним) средствима у говорном опхођењу. Такав њихов статус у речницима одређивао би се квалификаторима типа: *їејорайїивно*, *їогрдно*, *їодругљиво*, *їрезриво*, *їронично*, *вулгарно* и сл.

3.2.3. Разговорну лексику високог степена експресије репрезентује лексика разговорног идиолекта једног књижевног лика, главне јунакиње у Селенићевом роману *Убисїво с їредумишїајем*⁸. Ова

⁸ Језик овог романа својом социјалном, узрасном и функционално-стилском раслојеношћу може да буде захвалан корпус за различите приступе савременом јези-

образована представница урбаног омладинског жаргона свесно (намерно) руши правила конвенционалне пристојности у комуникацији употребљавајући не само лексику високог степена експресивности негативно обојену и вулгаризовану него и опсцену лексику. То је лексика непрестижних социјалних средина, али и окационална лексика њеног идиолекта. Оваква грубост и неуглађеност у комуникацији не може се сматрати пристојном, али је често неизбежна, јер је ситуационо мотивисана као једини адекватан начин комуникационог општења. При одређивању статуса разговорне лексике овог типа не може се пренебрегнути учесталост њихове употребе и масовна заступљеност у свим социјалним срединама (исп. Савић 1995: 131–137). У случају јунакиње романа оваква лексика је једино средство одбране од разних видова породичне и друштвене репресије, што показује употреба великог броја лексема са негативном конотацијом у јавној, официјелној, фамилијарној и интимној комуникацији. То су примери типа: *гадура*, *џандур*, *креџен*, *кадровик*, *авеџиња*, *ћојавко*, *дандара*, *замлаџа*, *жгољавко*, *јадо*, *оџифураџи*, *кусаџи*, *бркнџи*; *укокаџи се* 'убити се'; *жвајзнуџи*; *нафукљаџи се* 'сакупити се на јеном месту'; *керефека*, *нокџираџи*, *џриваџиња* и *џрива* 'приватник', *бураз*, *Голник*, *избљувак* (за човека), *шибиџариџи* 'причати напразно', *жвака* и *жвакаџи* са основним значењем глагола 'говорити', *(у)ждракаџи*, 'видети', *заџилебаџи се* 'заљубити се', *малкоџ*, *чов* (човек, човече), *диџл хем* (дипломирани хемичар), *фоџошљокор*, *бисџиренџе*, *комуњара*, *џинџара*, *њокалица*, *заврнуџи* 'преварити', *шмекер*, *увоболни* (према изразу: боли ме/га и сл. уво), *збрдоздолисани*, *свекриви*, *кафиџ*, *џрофа* и *џрофан*, *Амер*, *факс*, *шиџи*, *банка* 'година', *декинџираџи*, *бувара*, *ћоркираџи*. У вулгаризовању садржаја јављају се и опсцене речи, типа: *уџиш-чича* или *уџиш* (од борца), *џрдоња*, *џрдација*, *мудросер*, *срање*. Опсцена лексика се јавља и у именовању опсцених садржаја. Употреба еуфемизама за исте садржаје губи смисао „маскирања“ опсцености у контексту експресије високог степена. Тако се садржаји у вези са сексуалношћу исказују речима типа: *јебање*, *јебачина*, *џуџаџи*, *џалиџи се* (на некога), *џовалиџи* (некога), *расџурање*, *кембечење*. Опсцена лексика се употребљава и у псовкама, а из мноштва псовки које имају различиту функцију навешћемо само неколико типичних у функцији партикула или узречица: *ма ко им јебе маџер*; *јебоџе*; *јеби*

ку урбане, београдске средине и токовима његовог развоја у коме је најизразитија појава појачаног мешања (интерференције) и прожимања између свих идиома, па и стандардних.

га; *јебеш ме ѿужну; јеби га, ѿеѿка*; и псовке у којима је изостављена опсцена реч, али се подразумева: *нек се носе мало; очин смо исѿи*.

По високом степену експресивности негативног тона истом типу припадају јединице разговорне лексике које се јављају у причању старије припаднице сеоске, руралне средине о својим младалачким љубавним доживљајима и незадовољеним сексуалним страстима. Текст је објављен у часопису *Расковник* и садржи примере типа: *офрљаѿио* 'онако како не треба' (о детету); *фермаѿи*, *клемѿоња*; *ѿрзаѿи* 'покушавати нешто'; *заѿрѿак* 'ситан, жгољав човек'; *дрвендекаѿи* и *ѿрцољак*. Иако се за садржаје везане за секс и полне органе употребљавају само еуфемизми, и у овом случају ефекат ублажавања опсцености губи се, такође, због повишене експресивности. То показују примери типа: *ѿуцаѿи*, *издрндаѿи*, *дрндање*, *ѿрчевина*, *набосѿи*; затим називи за мушки полни орган: *сѿојко*, *ѿалаврѿак*, *ѿаљеник*, а за женски: *сѿојна*. Опсцене речи се употребљавају и за вулгаризацију садржаја, па имамо примере типа: *дуѿоша* и *курва* у истом значењу; *дуѿе* (погрдно за полне органе) и *најебаѿи* у значењу 'проћи лоше, настрадати'. Употребљена је и једна псовка: *јебем ѿи мајку крмељиву и мрсољиву*.

Употреба опсцених речи и псовки оцењује се као најгрубљи (највулгарнији) начин непоштовања говорне норме и норми понашања и као израз личне некултуре и ниског степена културе уопште, што се традиционално приписивало припадницима нестандартних говорних идиома. Наш корпус, као и новија истраживања демантују овакве предрасуде (исп. Савић 1995: 131–137). Показало се да је употреба оваквих јединица у говору одраз не само афективних стања говорника него и других нејезичких елемената комуникације. Домен лексичког нормирања јесте да се одреди њихов статус у језику, и то се у лексикографији чини или у дефиницијама или употребом квалификатора типа: *вулгарно*, *оѿсцено*, *скарадно*, *грубо* и сл. (Ристић 1998)⁹. Учесталост и масовност употребе опсцених речи у свим друштвеним срединама као и ниво говорне културе уопште зависе примарно од конвенционалне норме која увек одражава друштвене прилике и социјално-психичка стања говорника једне језичке заједнице.

3.2.4. У корпусу комуникације са животињама јавља се разговорна лексика високог степена позитивне експресивности, што карактерише обично интимне комуникације у којима се изражавају пријатељска осећања и добре намере у кругу породице, пријатеља, у разговору са децом и сл. То је лексика типа: *њуѿаѿи*, *клоѿа*, *љуѿко*, *чуѿе-*

⁹ О нормирању опсцене лексике у дескриптивној лексикографији и уопште о проблему опсцености у лексичком систему в. Ристић: 1998: 18–28.

рак, севај и бриши у истом значењу, *јадничак, добрица, чудо* и *чудовишће, крејшен, младић, злоћвор* (благи прекор), *шайурда* и *шайурдача* (употребљено хипокористички), *йокварењак, глујави* (о псу), *живошњо* једна, *најајкиши се, блеса* и *блесоња, йрасе* (дебело) и *свињица* (обе употребљене за куче), *саможиви сћворе, зверко бленшава, леншишино, мајтори* мој, *сквик, крејшенисимо, слајкишика, кера* и *керешина, рођенце, куче, ушице* (за псеће уши), *кукице* (у тепању псу), *љубацкаши, йљуца* (у прекору), *живошњика, црвендаћ, мрмељ* и *мимица* (за псећи 'крмељ'), *халавко*. Лексика овог типа спада у кооперативна средства комуникације, што јој даје статус стандардне лексике која се у дескриптивном речнику маркира квалификаторима типа: *фамилијарно, интимно, хипокористично* и сл.

4.1. Показујући типове разговорне лексике у корпусу покушали смо да укажемо на смисао и домене лексичког нормирања у разговорном језику. Истраживање је показало да нормирање разговорног језика, па и разговорне лексике, надилази оквире лексичке норме. Примарну улогу у регулацији овог језичког система има разговорна, интеракцијска норма. Она обухвата нејезичке елементе комуникације. То су: друштвена средина, комуникациона ситуација, садржај комуникације, циљеви и намере, социјални и узрасни статус учесника комуникације и сл. По Хајмзу, говорни акт је конвенционално условљен, па је највећи део знања о статусу исказа и актова којим говорници располажу непосредан и апстрактан (1980: 96–98), а само је у одређеној мери доступан лингвистичким разматрањима и то у оном делу у коме се формализују односи између бројних елемената говорења.¹⁰

4.2. Правила која се заснивају на наведеним елементима део су комуникативне компетенције говорника једног језика, која су у лингвистичкој теорији позната као правила интеракције (в. Хајмз 1980: 110). На њима се често инсистира, па се занемарују правила која се тичу језичких јединица. Али када се само на основу њих покуша одредити шта је то што се у говорној реализацији проглашава као добро (стандардно) или лоше (нестандардно), губе се критеријуми оцене, па и инсистирање на правилима постаје депласирано. По Хајмзу, неоспорно је да носиоци различите културе света моле, куну, преклињу, одговарају, поучавају, туже се, жале, опраштају, тумаче, саветују, уверавају, наређују, распитују се, вређају, шале се, ругају се, оговарају итд. (195), и то се само по себи не може доводити у питање. Не могу

¹⁰ Хајмз наводи 16 таквих елемената — компонената (1980: 98–114), а задатак лингвистике је да проучава услове под којима ће неке од тих формализација бити прихватљиве (195).

се доводити у питање сами по себи ни други елементи комуникације, па ни језичке јединице. Али се, по Хајмзу, у нормативном смислу могу поставити сложена питања: ко може или треба да говори, када, како, где и коме (195). Занимљиво је да се са овим теоријским и стручним схватањем сложености говорне норме подудара и лаичко размишљање једног испитаника о језичкој норми представљено у истраживању В. Половине. Оно гласи: „Много је важније нормирати правила јавних говора и свих разговора: шта, када, како, коме говори ти...“ (Половина 1995: 253).

4.3. Из наведених приступа, и из других које имамо у виду када је у питању нормирање говорног/разговорног језика односно када је у питању установљење говорне, интеракцијске норме, очигледно је да је улога лексичке норме да ту норму допуњава, дајући правила употребе лексичких јединица у виду нормативних препорука („инструктивних правила“; исп. Симић 1991: 20). Ова правила регулишу формализацију језичког израза и функционалностилску примереност употребе, што се на плану говорне норме вреднује не само као стандардност и култура изражавања него и као коректност, култура понашања.

5.1. У првом делу овог разматрања представљене су опште карактеристике разговорног језика, његов статус у односу на друге језичке варијетете и идиоме и установљена је разлика између појмова „разговорни језик“, „лексика разговорног језика“ и „разговорна лексика“. Утврђено је да су опште карактеристике разговорне лексике условљене присуством експресивних компонената у њиховом лексичком значењу, што их на функционално-стилском плану одређује као средства за експресивизацију одређених језичких идиома, па и идиома разговорног језика.

5.2. У делу анализе корпуса показни су различити типови разговорне лексике, која се на нормативном плану диференцира према критеријуму степена експресивне тоналности (снижена, повишена и висока тоналност) и квалитета тоналности (позитивна или негативна тоналност). Тако се као стандардна или потенцијално стандардна јавља разговорна лексика са неутрализованом или сниженом експресивношћу и лексика са високим степеном позитивне експресивности. Као нестандардна или потенцијално нестандардна јавља се лексика повишеног и високог степена негативне експресивности и опсцена лексика.

5.3. Истраживање је показало да се у домену разговорног језика лексичка норма јавља као допуна комплексније говорне норме. Правила лексичке норме дају се у виду препорука које одређују статус лексичких јединица у систему. Употребу тих јединица у комуникаци-

ји регулише говорна, интеракцијска норма заснована углавном на ванјезичким елементима комуникације. Тако говорна норма, која регулише стандардну/нестандардну употребу лексичких јединица и ниво говорне културе уопште, одражава не само језичко стање него и друштвене прилике, као и социјално-психичка стања говорника једне језичке заједнице.

УЛОГА КОНКУРЕНЦИЈЕ У РЕГУЛИСАЊУ ЛЕКСИЧКЕ И ФУНКЦИОНАЛНО-СТИЛСКЕ НОРМЕ* (на примеру именица са префиксима *не-*, *надри-* и *назови-*)

1.0. Однос конкуренције лексичких јединица, како показују досадашња истраживања, испољава се у лексичком систему у виду раслојености лексикона једног језика на дијастратичком¹, дијатопичком, функционалном и нормативном плану. Замењивост синонима, јединица са истим значењем, у једном контексту представља привремено „неприродно“ стање, које се у динамици језичке употребе и језичког развоја разрешава расподелом истозначних јединица у различите слојеве пасивног и активног вокабулара, чија кумулативност пружа могућност не само за функционално нијансирање садржаја, него и за њихово индивидуално и колективно креативно исказивање. Ова могућност избора лексичких јединица са истим или сличним значењем чини суштину лексичког нормирања, чија су правила најпотпуније дата у дескриптивним речницима. Њихова флексибилност и снага не заснива се на забранама употребе појединих конкурентних јединица, него на препорукама њихове правилне употребе. Тако установљена норма омогућава напоредно функционисање конкурентних лексичких јединица и успостављање системских односа међу њима, уносећи ред и тамо где он још није никаквим формалним динстинкцијама успостављен (исп. Симић 2000: 20).

1.2. Зато под конкуренцијом лексичких јединица подразумевамо само системски допуштен, регуларан однос, који се не остварује у исказивању истих садржаја него у варирању истих садржаја на функционалном, стилском, прагматичком, експресивном и нормативном плану. Овакав вишеаспектни динамични однос, који се заснива на синонимији, надилази њене статичне оквире, доводећи и сам појам синонимије у питање. Тако се данас у најновијим истраживањима радије говори о квазисинонимији и квазисинонимима, чији се односи исто-

* В. Ристић 2003а.

¹ Деловање конкуренције језичких средстава на динамику језичког развоја на дијастратичком плану, истакао је и Р. Маројевић у раду 2000: 43.

значности, с обзиром на важност и других истакнутих планова, схватају у најширем смислу као односи еквивалентности. Напоредно функционисање конкурентних лексичких јединица одвија се заправо у оквирима таквих, еквивалентних односа.

1.3. У лексичком систему, без обзира да ли је у питању „унутрашња или спољашња конкуренција“, истискивање конкурентних јединица из употребе „услед ових или оних предности“ или услед замене једног језичког средства другим, „које се губи из неких својих унутрашњих слабости“ (Маројевић 2000: 43), не значи и њихово нестајање из језика, него се најчешће своди на њихово премештање у друге сфере употребе или потискивање у пасивни лексички слој. У наведеном раду Маројевић је истакао и различиту природу конкуренције језичких средстава у живом (народном) језику и у књижевном (литерарном) језику, поред осталог и зато што у конкуренцији у живом језику велику улогу играју законитости језичке економије, а у књижевном законитости песничке организације текста (2000: 43–44), с тим што бисмо ми те разлике више уопштили, па уместо појма „живи (народни) језик“ употребили бисмо појам „неутрални језик“, а уместо појма књижевни језик појам „стилски маркиран језик“.

2.0. Овом приликом однос конкуренције ће се разматрати на примерима именица са префиксима *не-*, *надри-* и *назови-*, типа: *нейесник*, *ненаучник*, *нечовек*, *немајка*, *немуж*, *недруг*, *недруштво*, *нейоезија*, *нелогичност*, *нељубав*; *надримајстор*, *надрилекар*, *надридругар*, *надрицивилизација*, *надриоезија*, *надрикултура*; *назовиесник*, *назовидоктор*, *назовиљуди*, *назовимајка*, *назовидруг*, *назовидемократија*, *назовиоезија*, *назовилогичност*, *назовиљубав*,² и то на основу корпуса из Речника САНУ.

2.1. О конкуренцији префикса *не-* и неких других префикса у именичким образовањима у нашој досадашњој литератури писано је успут уз друге творбене или семантичке проблеме (в. Радовић-Тешић 2002: 117–125), али је било и радова посвећених односима конкуренције именичких образовања. Поменућемо рад Ж. Станојчића (2000: 153–160), у коме је овај однос разматран на примеру префикса *не-* и *без-* код именица типа: *безбрига*, *безвера*, *бездело*.

2.2. За однос конкуренције творбених префиксалних средстава у лексичком систему битно је запажање овог аутора да говорничко језичко осећање полази од заједничког морфосинтаксичког значења ре-

² Нећемо се бавити творбеним аспектом именица наведеног типа, али ћемо због Речника САНУ, одакле смо узимали корпус, наведени тип именица третирали као сложенице, а разматране форманте као префиксе.

чи са одређеним префиксима³, и да у првом нивоу перцепције изједначава семантичка поља различитих префикса на основу заједничког смисла. За префиксе *без-* и *не-* то је смисао 'негације'. У даљем перципирању значења на нивоу модела то исто језичко осећање издиференцираће разлике, па нпр. префикс *без-* значи пре свега одсуство појма именованог основном речју, а *не-* одсуство са потпуним одрицањем датог појма (нав. дело: 157). Уже семантичко поље префикса *без-* реализује се у оквиру ширег семантичког поља префикса *не-*, и на тим разликама врши се даље диференцирање конкурентних језичких јединица са првог нивоа перцепције, при чему се, осим значења у ужем смислу, узимају у обзир и садржаји прагматичке, стилске и нормативне природе.⁴

2.3. Тако је већ у наведеном раду назначено, а и овим нашим истраживањем потврђено, да су процеси изједначавања и диференцирања значења значајни механизми односа конкуренције. На процесу изједначавања различитих језичких јединица заснива се однос конкуренције, а на процесу њиховог диференцирања разрешава се тај однос, што саму конкуренцију чини значајном појавом у регулисању односа између јединица језичког, лексичког система.

3.0. У даљем излагању показаће се на који начин и у којој мери се реализује конкуренција именица са префиксима *не-*, *надри-* и *назови-*, која није јасно изражена на првом нивоу перцепције кад су у питању именице са префиксом *не-*, с једне стране, и именице са префиксима *надри-* и *назови-*, с друге стране, што, поред осталог, показује лексикографска обрада ових именица у Речнику САНУ. Истозначност именичких сложеница са домаћим префиксима *надри-* и *назови-* и са страним префиксима *квази-* и *йсеудо-*, па и њихов однос конкуренције већ су показани и у нашој литератури⁵ и у лексикографској обради са-

³ Станојчић истиче да је код сложеница овог типа реч о граматичкој категорији у домену творбе речи, и да се и семантичке категорије морају установљавати на том нивоу, а не на нивоу појединачних лексема, како се то чини у лексикографији и лексикологији (нав. дело: 155), мада је и за системску и типску лексикографску обраду важно установљење граматичко-семантичких категорија.

⁴ На неке од њих указује и Станојчић у вези са префиксима *без-* и *не-* у именичким сложеницама: „А како је једновремено реч о експресивном потенцијалу језичких елемената, природно је што анализа узима у обзир и стилске импликације у грађењу речи“ (нав. дело: 155).

⁵ О значењу префиксалних именица наведеног типа постоје већ нека истраживања у србистици, истина више о сложеницама са префиксом *не-* него о овим другим. О негираним именицама в. Радовић-Тешић 1986: 93–100; Фекете 1994: 129–137 и Ристић 2004: 154–155, а о именицама са префиксима *надри-* и *назови-* в. Радовић-Тешић 2002: 117–125. Код Стевановића (1975: 432–433) не помињу се сложене именице са

мих префикса и њихових сложеница. Зато ћемо тај однос разматрати само у назначеној опозицији, при чему се именице са страним префиксима *квази-* и *псеудо-* овом приликом неће узимати у обзир.

3.1. Истозначност па и могући однос конкуренције наведених домаћих префикса, како показује корпус из Речника САНУ, остварује се у споју са следећим типовима именица: именицама којима се именују лица, особе према делатности, занимању, професији, звању и сл. (*нејесник, ненаучник, надримајстџор, надрилекар, назовијесник, назовидокџор*), затим према моралним особинама (*нечовек, назовиљуди*); према породичним и међуљудским односима (*немајка, назовимајка; недруг, надридругар, назовидруг*); именицама са значењем резултата делатности (*нејоезија, надријоезија, назовијоезија*); са апстрактним именицама које означавају психичке, духовне и друштвене вредности (*нелогичност, назовилогичност; недруштво, надрицивилизација, назовидемократија*) и са именицама које означавају стања, осећања (*нељубав, назовиљубав*).

3.2. Сви префиксални типови именица осим оних којима се именују лица према породичним и међуљудским односима представљају новија образовања карактеристична углавном за књишки, интелектуални и публицистички стил, а издвојени тип именица у Речнику САНУ је потврђен старијим изворима из народног језика и покрајинских говора и то са ограниченом стилском и емотивно-експресивном употребом.

3.3. На нивоу творбеног модела јављају се разлике у спојивости и дистрибуцији разматраних префикса са именицама наведеног типа, и то не само у истакнутој опозицији префикса *не-* са друга два префикса, него и у спојивости између истозначних префикса *надри-* и *назови-*. Префикси *не-* и *назови-* углавном се спајају са свим наведеним типовима именица, наравно, са различитом дистрибуцијом, док се префикс *надри-* не спаја са именицама у значењу породичних односа, а ретко и са именицама у значењу међуљудских односа; нашли смо само пр. *надридругар*.⁶

префиксима *надри-* и *назови-*, а именице са префиксом *не-*, које су предмет нашег разматрања, сврстане су у различите групе. Код Клајна (2002: 185–186) представљена су укратко префиксална образовања са префиксима *не-* и *надри-*.

⁶ Радовић-Теших (2002: 125), на основу корпуса из Речника САНУ, навела је да се са префиксима *надри-* и *назови-* јавља само 17 творбених јединица са истом основом, али констатује да се ова два префикса слободно спајају са апстрактним именицама и са именицама лица у исказивању емоционално-експресивне семантике, и да се не разликују ни по функционалном стилу.

4.0. Да би се указало на још неке видове изједначавања и диференцијације значења у конкуренцији префикса *не-*, *надри-* и *назови-*, навешћемо најзначајније семантичке и друге карактеристике самих префикса и именичких сложеница и то на основу њихове обраде у речнику САНУ, као и на основу прегледане литературе.

4.1.1. Значење префикса *не-* у Речнику САНУ дато је уопштено, на нивоу категоријалних сема, с обзиром на то да су сложенице овог типа исцрпно представљене у обиму од готово једног тома овог речника. То је, кад су у питању сложени придеви, прилози и именице значење негирања онога што значи други део сложенице, а код неких именичких сложеница уз ово значење истакнуто је и негативно, пејоративно значење. У граматицама српског језика и у досадашњој литератури издвајају се значења одсуства, одрицања, умањивања (ублажавања) и искључивања садржаја исказаног основном речју; затим значење супротстављености и негативно значење у односу на значење основне речи.⁷ Код Радовић-Тешић (1986: 96) издвојена су значења и функције префикса *не-* према логичко-семантичким категоријама, и то: 1) квалификаторска функција, са логичко-семантичком категоријом 'позитивно — негативно' и са значењем негативне супротности ономе што означава мотивациона основа; 2) функција чистог одрицања, са логичко-семантичком категоријом 'одсуство — присуство' и са значењем одсуства онога што значи мотивациона основа и 3) прелазни случајеви где се ове две функције преплићу, са логичко-семантичком категоријом 'јесте — није' и са значењем порицања, искључивања онога што значи мотивациона основа.

4.1.2. Однос конкуренције префиксалних именица са *не-*, *надри-* и *назови-* креће се у оквирима све три назначене логичко-семантичке категорије и то у различитој мери. Он је најизразитији у категорији 'позитивно — негативно', у којој је доминантно значење 'лош, рђав', 'неправи' + значење основне именице'. У савременом српском језику нарочито су продуктивна образовања из сфере делатности, занимања и сл., као и из сфере духовних и друштвених вредности, и то у књишком, интелектуалном стилу, типа: *нейесник*, *некултура*, *нецена*, *нешкола*, *невештина*, *незнање*, која настају по моделу старијих образовања типа: *небраћ*, *немајка*, *неошаци*, *недруг*.

4.1.3. У Речнику САНУ наведене типове конкурентних именица са префиксом *не-* представљају примери типа: *нейесник*, *нейисац*, *не-*

⁷ В. Стевановић 1975, 431, Станојчић-Поповић 2002: 158; Грицкат 1961/62: 115–135; Павловић 1967: 241–246; Драгићевић 1996: 33–34; Оташевић 1995/96: 88–95; Ристић 2000: 223–233.

*лекар, некритичар, ненаучник, некметѝ; нечовек, нељуди, невластѝ, негосподар, нејунак, немушкарац*⁸, *некарактер, неличностѝ, несорѝа, несој, несојлук, неѝаѝриоѝа; незетѝ, немајка, неоѝац, небраѝѝ, несин, немуж, нељуба; недрушѝтво, неморал, неистѝина, нелогичностѝ, несѝособностѝ; нељубав, несрећа* и др.

Оне су типски дефинисане, па се речничке формулације, које указују на њихово вредносно, негативно и непрототипично, контрафактивно значење, могу свести на следеће смислове: 'рђав, лош, зао, неспособан + именица у основи'; 'онај који се не понаша (према некоме) онако како би требало'; 'онај који нема типичне особине онога што казује именица у основи' и 'онај који се бави нечим на начин који не одговара значењу именице у основи'.

Нпр. **ненаучник** *онај који се не бави науком; онај који се бави науком на ненаучан начин (без научне основе, аргуменѝације и сл.), надринаучник; немајка* *мајка без маѝеринских осећања, зла, рђава мајка; нечовек* **1. а. рђав, лош човек**; покварењак хуља.

Примери показују да су и ове именице због вредносног, негативног значења експресивно маркиране. Именице са значењем из сфере занимања, професије и сл. примарно реализују вредносно, негативно значење ако основна реч садржи и смисао престижности, као у примерима типа: *ненаучник, ненаучностѝ, неѝисац, неѝесник; неѝеснишѝтво, неѝоезија*. Именице које у погледу престижности нису маркиране, са префиксом *не-* примарно реализују значење негирања садржаја основне речи, са смислом 'онај који се не бави, који не обавља и сл. оно што основна именица значи': *некуѝац, неловац, неѝаор, неселѝак, неземљорадник*, а секундарно могу реализовати и вредносно, негативно значење, нпр. *неѝевач* 'онај који не пева; **онај који не пева добро**'.

4.2.1. У дефиницији префикса *надри-*, као првог дела сложеница, у Речнику САНУ наведено је да се њиме „казује да је оно што значи основна реч **лажно, самозвано, нестручно, тобоже, назови-**“. Контрафактивно и непрототипично значење префиксалних именица овог типа прецизније је одређено у дефиницији префикса *назови-*, који, као први део именичких и придевских сложеница, „казује да оно што значи основна реч **није у суштини такво, да је лажно, привидно, тобо-**

⁸ У исказивању негативних, нетипичних особина мушкарца и жене одражени су и неки стереотипи носилаца српског језика о припадницима мушког, односно женског пола. О културолошкој, социолошкој и психолошкој условљености стереотипа о 'правом мушкарцу' и 'правој жени' в. Ивић М. 1995: 230–232.

жње“. У обе дефиниције успостављена је еквиваленција између ова два префикса, а оба су испоређена са префиксима *квази-* и *йсеудо-*.⁹

4.2.2. Навешћемо примере са префиксима *надри-* и *назови-*, који илуструју све наведене типове конкурентних именица и њихову дистрибуцију према значењима основних именица: *надривојник, надри-мајстџор, надрийчелар, надрисвирач, надриговорник, надрийесник, надрийисац, надрийискарало, надрикњижевник, надрифилософ, надриш-стџоричар, надрикрийичар, надрийолийичар; надридругар; надриин-тџелигенција, надрицивилизација; надридрама, надрийтрагедија, надрийоезија, надрисџих, надрикњижевностџ, надришала;*

назовидоктџор, назовишстџоричар, назовинаучник назовимајстџор, назовийесник, назовикњижевник, назовийисац, назовикрийичар, назо-вистџручњак, назовийоручник; назовиљуди, назовивлада, назовивојска, назовишкола; назовибрайт, назовисесџтра, назовимајка, назовиоџац, назовидруг, назовийријатџел; назовидоказ, назовикрийџика, назовиу-стџав, назовийроглас; назовилогичностџ, назовисџособностџ, назовимо-рал; назовиљубав, назовисређа.

Типске дефиниције именица са овим префиксима могу се свести на формулације, чији смисао, такође, указује на њихово контрафактивно, непрототипично и вредносно, негативно значење, и то као: ’онај који није прави, лажни, тобожњи’; ’неспособан, нестручан, неук’; ’без (одговарајуће) вредности, неаргументован, лош, неуспео + значење основне именице’; ’самозвани, слаб, лош, рђав + именица у основи’; ’онај који је без (одговарајуће) стручне квалификације, знања, талента’; ’оно што је без праве вредности’; ’онај који се бави нечим без потребне стручности, знања, који је нестручан’.

Нпр. **надриписац** *лош, слаб* *йисац, йискарало; надридругар* *лош другар, вајни, никакав друг;*

назовидоктор *лажни, џтобожњи доктџор (без џошребних ква-лификација), надридоктџор, надрилекар; назовиписац* *лош, слаб* *йи-сац, надрийисац, надрикњижевник; назовибрат* *онај који није йра-ви брайт (некоме); рђав, несавесџан брайт; назовиистина* *лажна истџина, неистџина: назовиспособност йривидна сџособностџ, несџо-собностџ.*

⁹ Истозначност и негативна експресивна обојеност наведених префикса пред-стављена је и код Радовић-Тешић, по којој префикси *надри-*, *назови-*, *квази-* и *йсеудо-* служе за исказивање неистинитости, и по којој избор ових синонимичних средстава зависи од стила, па се најчешће сређу у интелектуалним и новинско-публицистичким текстовима, а ретко у народном језику (2002: 117–125). О овим префиксима и њиховом значењу неистинитости в. и Приручна граматика 1979: 267, а о префиксу *надри-* в. Клајн 2002: 192.

5.1. Издвајајући семантичке функције префикса *надри-* и *назови-* (као и страних *квази-* и *йсеудо-*), Радовић-Тешић (2002: 125) указује на њихове три експресивне нијансе: 1) неко или нешто је лажно, неистинито само по себи; 2) или се као такво представља слушаоцу и 3) или тако изгледа по оцени других. Истакнуте експресивне нијансе ових префикса као експонената експресивног говорног чина одговарају различитим позицијама тачке гледања у доношењу негативне оцене о фактивности именованог садржаја. Исказивање ове позиције представља још једну њихову заједничку особину са префиксом *не-*. Наиме, и префикс *не-* у наведеним конкурентним именичким образовањима јавља се као експонент експресивног говорног чина, а негативна оцена о фактивности именованих садржаја долази од самог говорника и директно се упућује примаоцима поруке, слушаоцима. По исказивању оцене најчешће из позиције говорника префикс *надри-* је сличнији префиксу *не-* него истозначном префиксу *назови-*. Ово одсуство дистанце у исказивању оцене појачава експресивну изражајност префикса *не-* и *надри-*, који се јављају као равноправна, конкурентна средства у истим стилски обојеним контекстима. Префикс *назови-* ту оцену исказује из позиције именованог садржаја или, што је још типичније, из позиције трећег лица, тако да због присутне дистанце има слабију експресивну изражајност од друга два префикса. То га у односу на њих чини неравноправним, неконкурентним средством у истим стилски маркираним контекстима.

5.2. Изједначавање значења префикса *не-* и значења префикса *надри-* и *назови-* реализује се, такође, на нивоу појединачних лексема, иако то у лексикографској обради није транспарентно представљено. До изједначавања значења долази на основу заједничког смисла који се перципира из преклапања различитих значења ових префикса у семантичком пољу оцене. У питању су два значења: 1) контрафактивно значење, значење одсуства правог, прототипичног садржаја који се именује основном речју, и које се реализује као примарно значење префикса *надри-* и *назови-*, а као једно од секундарних значења префикса *не-* и 2) значење негативног, лошег, садржаја, које се реализује као једно од примарних значења префикса *не-*, а као секундарно значење префикса *надри-* и *назови-*. Процес идентификације значења показују и речничке дефиниције именичких сложеница у којима се наводе синоними са неким од разматраних префикса. Тако је за *ненаучник* наведен синоним *надринаучник*, за *нейесник* — *назовийесник*, за *назовиистина* — *неистина* и за *назовилогичносћ* — *нелогичносћ*.

5.3. Показано преклапање значења префикса у семантичком пољу негативне оцене сврстава их у исти ред јединица — у семантичке

операторе који исказују одсуство 'правог', прототипичног, својства, на основу кога се одређена јединка сврстава у категорију коју реч у основи сложенице именује. С обзиром на наведена значења именица из сфере делатности и међуљудских, родбинских и др. односа, као и наведених типова апстрактних именица, у питању су не иманентна (апсолутна), него стечена, релативна својства, чија се мера прототипичности у моралном, естетском и стручном, професионалном смислу у српском језику обавезно исказује одредбама категоризовања, прилошким и придевским изразима који ближе одређују видове категоризовања.¹⁰ Оне могу бити позитивне и негативне. О најбитнијим карактеристикама позитивних одредби и о неким најважнијим проблемима њихове спојивости писала је М. Ивић 1995: 225–236. У питању су одредбе категоризовања — семантички оператори типа: *йрави, йийичан, ауийичан, суийински, чисти, йоийуни, идеални* и сл. (*Она је йрава/йийична мајка/жсена, Он је йрави/йийични йесник/мушкарац* и сл.). Разматране одредбе својим присуством уз општи назив Y, по М. Ивић, на овај или онај начин истичу једно исто: „да дати појединац X јесте оно што саопштава Y. Понекад, међутим, треба истаћи баш супротно: да X није Y. У српском се за детерминацију категоризовања у том негативном смислу искоришћавају изрази *лажни* и *квази*: *Он је лажни йророк, Она је квази научник* и сл.“ (нав. дело: 235).

5.4. Одредбе другог типа ауторка је навела само као паралелну могућност за исказивање одрицања прототипичног својства, као и његове мере одсутности при актуелизацији одређених садржаја. Управо, наши разматрани творбени форманти *не-*, *надри-* и *назови-*, као и наведени „израз“ *квази*, односно префикс *квази-*, лексикализују детерминацију категоризовања у истом, негативном смислу, спајајући се са именицама истог значења. Тако се и на семантичком и на творбеном плану ови префикси јављају као конкурентна средства за исказивање наведених садржаја. Па је нпр. 'неправа, лоша, рђава мајка' и *немајка* и *назовимајка*, или 'неправи, лош, неталентован песник' је и *нейесник* и *надрийесник* и *назовийесник*.¹¹ У дефиницији сложеница овог типа употребљава се и негирана конструкција са одредбом *йрави*: „који ни-

¹⁰ М. Ивић смисао пропозиције категоризовања одређује као проглашавање дате појаве X представником појмовне категорије коју исказује општа именица Y, при чему се одредбама категоризовања утврђује следеће: да ли је X још нешто осим Y; да ли је X у сваком погледу Y и да ли је X на најпримеренији начин Y (1995: 225).

¹¹ О одредбама категоризовања, о њиховим типовима и њиховој дистрибуцији зависној од семантике прототипског имена, као и о културолошким и другим лингвистичким и лингвистичким факторима који утичу на избор типичних особина и концептуализацију прототипичног појма в. Ивић М. 1995: 225–236.

је прави“, ’неправи’ (нпр. **назовибрат онај који није њрави браћ не-коме; рђав, несавестан браћ**). Конкурентни префикси спајају се са именицама са позитивним значењем или са неутралним именицама. Међутим, у оба случаја префикси реализују вредносно значење негативне оцене, иако, према дефиницијама у Речнику САНУ, реализују два значења, чији се смисао може формулисати на следећи начин: 1) ’рђав, лош — неправи + значење основне именице’ и 2) ’који није оно (што основна именица значи), који није прави, неправи — рђав, лош¹² + значење основне именице’. Због показаног и већ наведеног преклапања префиксалних значења у семантичком пољу оцене, у речничком дефинисању префиксалних именица, као што показују и неки наведени примери, често нису на прави начин издиференцирана различита префиксална значења. Ова неиздиференцираност у Речнику САНУ прикрива функционално-стилску маркираност префиксалних именица, која им у савременом српском језику омогућава распоређивање у различитим функционалним стиловима: научно-популарном и есејистичком, с једне, и публицистичком и разговорном, с друге стране, мада у сваком од њих функционишу као експресиви са негативном конотацијом.

6.0. На основу показане еквивалентности префикса *не-*, *надри-* и *назови-* и њихових именичких образовања може се поставити следеће питање: зашто ова еквивалентност није до сада уочена на нивоу модела? За то постоји више лингвистичких разлога.

6.1. Наиме, већ је истакнуто да се заједнички смисао префикса *не-* и префикса *надри-* и *назови-* перципира на значењима која су различито рангирана у хијерархијској уређености њихових полисемних структура. Оваква еквивалентност која се не заснива на правој синонимији, као регуларном односу истозначних језичких јединица, теже је уочљива на нивоу модела. Примарно значење префикса *надри-* и *назови-* реализује се као секундарно на самој периферији сложене полисемне структуре префикса *не-*, и то више као нијанса његових примарних значења ’негативног садржаја’ и ’одсуства садржаја’. Значење негативног садржаја код префикса *надри-* и *назови-* јавља се као њихово секундарно значење, и то у лексикографској идентификацији најчешће једва изнијансирано и неиздвојено као посебно значење.

Међутим, без обзира на неуједначени ранг наведена синонимна значења префикса у именичке сложенице уносе експресивну маркира-

¹² Основно значење придева *нејрави* у Речнику САНУ је овако дефинисано: који нема сва битна својства, особине нечега, који није прави, истински, стварни; привидан, лажан.

ност, што их чини конкурентним творбеним средствима у исказивању експресивних садржаја на функционалном и стилском плану.

6.2. Други разлог видимо у чињеници да разматрани префикси нису истога творбеног ранга ни по продуктивности, ни по броју, ни по учесталости употребе. Префикс *не-*, и кад су у питању именичке сложенице, по свим истакнутим карактеристикама заузима значајније место у творбеном систему српског језика од друга два префикса.

Међутим, и ова разлика губи значај у односу на чињеницу да се продуктивност творбеног модела сва три наведена префикса реализује кроз индивидуалну употребу именичких лексема¹³, што њих и њихове префиксе чини конкурентним средствима и на плану идиолекатске употребе лексичких јединица.

7. На основу истакнутих сличности и разлика између префикса *не-*, *надри-* и *назови-*, као и именица са овим префиксима, указано је на најбитније лингвистичке факторе који однос између ових лексичких јединица одређују као однос конкуренције. Ово наше истраживање је показало да је однос конкуренције лексичких јединица динамичан и веома комплексан, и да се успоставља и разрешава на основу многих лингвистичких елемената који имају различите аспекте: семантичке, прагматичке, функционалне, стилске и нормативне.

¹³ На основу продуктивности и постојаности овог творбеног модела у српском језику, као и на основу отворености његовог система, без обзира на индивидуалну употребу творбених именица, не може се говорити о њиховој оцазионалности, како се то иначе у неким нашим приручницима и радовима истиче (исп. Радовић-Тешић 1986: 93–100 и 2002: 117–125 и Клајн 2002: 192).

II. ДЕСКРИПТИВНИ РЕЧНИЦИ
КАО НОРМАТИВНИ ПРИРУЧНИЦИ

НОРМИРАЊЕ И ТИПОВИ ИНФОРМАЦИЈА У ДЕСКРИПТИВНОМ РЕЧНИКУ*

1.0. Језичко нормирање је сложен процес који се упрошћено може представити као описивање и прописивање правила за употребу језичких јединица у одређеној језичкој реалности. Зато оно нужно има два аспекта: језички и вањезички (друштвени), при чему постизање „праве мере“ односа њихових елемената обезбеђује ваљаност норме: њену стабилност у времену и њену варијантну динамичност (флексибилност).

1.1. Нормативне проблеме могуће је постављати и решавати у процесу нормирања или кориговања, дограђивања норме једног језика, али је за њену успешну реализацију неопходно разматрати механизме за спровођење њене обавезности и услове за њено усвајање.

1.2. Овом приликом ће бити разматрани елементи који су битни за усвајање норме а који су садржани у дескриптивним речницима¹. С тим у вези може се поставити питање улоге речника овог типа у доношењу и усвајању језичке норме, као и у учењу њених појединих правила. Питање има смисла с обзиром на досадашњу праксу занемаривања те улоге у учењу српског као матерњег и страног језика. У досадашњем поимању норме и нормирања истицане су улоге правописа и донекле граматика, док је улога речника као нормативних приручника била незапажена или минимизирана. Заправо, традиционална српска (српскохрватска) нормативистика, имајући у виду углавном писани језик, системски и организовано бавила се проблемима ортографске, а нешто мање и ортоепске норме, што је и у савременом језику резултирало појавом више правописа и правописних приручника². Међутим,

* В. Ристић 1995а и 1995/96.

¹ Корпус на коме смо разматрали постављени проблем узет је из Речника САНУ.

² Од Правописа Матице српске и Матице хрватске из 1960. до данас имамо и Правопис српског језика, М. Пешикан, Ј. Јерковић и М. Пижурица, Матице српска, Нови Сад, 1993; Правопис српског језика са речником, Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ђорић и М. Ковачевић, Београд–Никшић, 1993; Правопис српског језика — приручник за школе, М. Дешић, Земун — Унирекс, Никшић, 1994. Међутим, правописну проблематику садашњег српског језичког стандарда компликује и неусаглашеност наведених најновијих правописа.

до данас немамо ниједан нормативни приручник који би прописивао граматичку и лексичку норму³.

1.3. Нормативни проблеми ових језичких области представљени су у дескриптивним граматикама и речницима, а нормативне аспекте дескриптивне лексикографије показаћемо на примеру академијског Речника САНУ. Овај речник одражава и установљује актуелну стандарднојезичку норму у свим њеним доменима: ортографском/ортоепском, граматичком и лексичком. Због тога се он може узимати као основа за израду нормативних приручника из свих наведених области, а и сам се може користити као нормативни приручник. Нормирање стандарднојезичке лексике није примаран задатак речника овог типа, па у њему нећемо наћи само изабрани корпус важећег језичког стандарда ни експлицитна правила са снагом строге регулативе. Међутим, овај речник садржи много више информација нормативног типа него било који нормативни приручник, али се многе од њих из техничких разлога не експлицирају или се експлицирају на начин неуобичајен за нормативне приручнике. Зато је ради корисника речника овог типа потребно представити типове нормативних информација и места у речничком чланку где их могу наћи. Многе од њих уносе се углавном у делу леме, било у склопу одредничке речи било одмах иза ње, а неке се могу наћи и у дефиницијама, најчешће као додатна објашњења.

2.1. Правописне информације (ортографске и ортоепске) дате су углавном у самом лику одредничке речи: велико и мало слово, састављено и одвојено писање речи: сложеница, полусложеница и израза, правилан/неправилан изговор, место акцента и дужина, промена акцента, гласовне промене, изузеци и сл. Оне се могу наћи и на другим местима у лемима (асистемски или нестандардни облици) или као допунски делови дефиниције уколико условљавају промену у значењу.

Показаћемо како изгледају информације овог типа на неколико примера:

Мáчак 1. м *надимак ...* 2. *ѝрезиме* и **мáчак**, -чка м (мн. **мáцци** и **мáчкови** (необ. **мáчки**), ген. **мáчкá** и **мáчкóвá**) 1. зоол. *мушјак* *мачке ...* ; **Мàрамица** *ѝрезиме* и **мàрамица** ж 1. а. *дем. од марама ...* ;

³ Познате су нам расправе и сумње наших и страних лингвиста у могућност лексичког нормирања и израде нормативних речника, при чему се имала у виду углавном строга регулативност нормативних правила која би се могла примењивати само на затвореним фонетско-фонолошким и граматичким системима. Међутим, новија нормативистика, истичући динамичност (флексибилност) као битну карактеристику доброг нормирања, проширује појам норме и њену примењивост и на оне језичке сфере које се традиционално нису узимале у обзир при нормирању. То су пре свега лексички систем и говорни језик (исп. Скворцов 1983: 206–225 и Стевановић 1984: 175–180).

Маран *їрезиме* и **ма́ран** и **ма́ран**, -рна, -рно (одр. **ма́рнї̄, -а̄, -о̄**) **1. а.** *марљив, вредан ... и ма́ра̄н, -а̄на м ... їогрдан назив за груїе шїанских Јевреја и Мавара...*; **ми́сао, ми́сли** (некњ. мисал) (инстр. **ми́сли** и **ми́шљу**, лок. **ми́сли**; ген. мн. **ми́слӣ**, некњ. **ми́са̄ла̄**) (ретко **ми́сао, -сла м**) **1. а.** *їсихички и духовни їроцес ...; ми́слилац и ми́слилац*, — иоца м (ген. мн. **-ла̄ца̄**) (некњ. мислиоц) *онај који мисли ...; Ми́мо м хиї. од Миливоје, Милорад ... Милосав ... и сл. ... и мимо* (кад је наглашено: **ми́мо**) *їредлог уз самостїалну реч у гениїиву или акузатїиву (каїкад и уз їрилошке изразе) 1. а.* (са ген.) *означава їролажење ... и сл.*

2.2. Правила правописне и ортоепске норме примери показују најчешће својим ликовима, при чему се осим правилних облика наводе и најчешћи неправилни облици, чија се нестандартност или секундаран статус означава квалификаторима типа: *необ.(ично), реїко, некњ.(ижевно), индив.(идуално), нерасїр.(осїтрањено), неуоб.(ичајено)* и сл. Наведени квалификатори могу да се односе не само на нестандартне и мање уобичајене ортографске и ортоепске облике него и на јединице са оваквим статусом граматичког и лексичког типа.

3.1. Информације које се тичу граматичке норме дају се обично после одредничке речи: врста речи, ознака рода код именица, облици за родове код именских речи, суплетивни облици за множину, сви правилни варијантни парадигматски облици, уобичајени неправилни или нетипични парадигматски облици, ознаке глаголског вида, облички и лексичко-синтаксички везана значења и сл. (в. Стевановић 1982: 289–296; 1984: 179–180). Граматичке информације се, такође, могу јавити и као елементи дефиниције: у главном делу или као њени допунски елементи. Чак и саме могу чинити дефиницију, нпр. код везаних и фразеолошких израза, као и код већине граматичких (функцијских) врста речи: заменица, предлога и везника (в. нпр. обраду заменице *ми*, предлога *на* и везника *и* у Речнику САНУ).

3.2. Квалификатори за врсту речи дају се обично уз нефлексивне речи, типа: *їрил.(ог), їредл.(ог), речца, везн.(ик), узв.(ик)*, док се променљиве речи маркирају навођењем карактеристичних граматичких обележја за поједине врсте: род за именице: *м (мушки), ж (женски) с (средњи)*; наставци за мушки, женски и средњи род код именских речи, вид за глаголе: *свр.(шени), несвр.(шени), уч.(есїтали)* (исп. Стевановић 1982: 291). Друге информације које се тичу граматичке норме у смислу рода и рекције код глагола (исп. Стевановић 1982: 291–292; 1984, 179–180), уобичајене граматичке везе речи, уобичајени облици за поједина значења и сл., као и одступања од норме овог типа дају се обично у заградама после претходно наведених примарних информација.

3.3. Навешћемо примере за још неке типове информација из сфере граматичке норме иако су већ неки евидентни и у претходно наведеним примерима:

мислити, -ѝм (дијал. ијек. мишљети) **несвр. I. 1.** *умом, разумом ствараѝти мисли ...*; **2. а.** *(о неком, о нечем, на некога, нешто) имаѝти у мислима, у ѝамаѝти (некога, нешѝо) ...*; **3 ... в.** *(обично у 2. л. јд. презента, ретко безл. са логичким субјектом у дативу) чиниѝти се, изгледаѝти ...*; **4. а** *(нешто, ретко о нечему) желеѝти некоме нешѝо; ѝрипремаѝти, смишљаѝти (обично нешѝо зло) ...* **б.** *заст. осећаѝти ...* **5. ... б.** *(обично са допуном на нешто) имаѝти нешѝо у виду ...* **б. а.** *(на неког, на нешто) водиѝти рачуна о неком, о нечем ...*; **б.** *покр. (за неког, за нешто, ретко за неким, за нечим) биѝти забринуѝти за некога, за нешѝо ...*; **в.** *(за некога, за нешто) водиѝти бригу, бринуѝти се ...*; **II. ~ (мислити) се 1. а.** *размишљаѝти о нечем ѝражеѝти неко решење ...*

мла̑д², мла̑да, мла̑до (одр. мла̑дѝ, -а̑, -о̑; комп. мла̑ђѝ) (дијал. мнад); супр. стар **1. а.** *који је у раном добу живоѝта ...*; **в.** *(обично у вези са „луд“, „зелен“) 1) који још није досѝигао духовни развој зреле особе ...*; *2) који одражава ѝтакву особу ...*; *3) који је без искуства ...*; **г.** *(уз именицу старац) 1) који је још у снази ... 2) ... ѝрерано осѝа-рео, оронуо ...*; **д.** *(у комп.) 1) који се касније родио ... 2) уз име (ѝре-зиме) неке особе да би се она разликовала од стѝарије особе осѝог имена (ѝрезимена), обично из осѝе ѝпородице, заједнице и сл. ...*; **4 ... в.** *геол. који је скорѝјег, новијег ѝосѝања ...*; **г.** *песн. ѝек настѝали, рани ...*; **б.** *ист. (као први део у називима организација, удружења и сл.) који се бори за осѝварење неког националног ... ѝрограма ...*; **7. (у комп.) а.** *(понекад у именичкој служби) нижи ѝо рангу ...*; **8. (у именичкој служби у одр. виду) а.** *(ређе комп.) м мн. млађи нарашѝај, омладина ...*; **б.** *(младо с, у мн. млади м) младунче ...*; **в.** *(и комп.) м мн. момак и девојка ...*; **г.** *(у комп. у сва три рода, а у мн. м) заст. слуга ...*; **мла̑да** (дат. мла̑ди) и **мла̑д̑а** (дат. мла̑д̑о̑ј) (дијал. мнада) **ж 1. а.** *женска особа ѝри стѝујању у брак, невестѝа ...* и сл.

3.4. За усвајање граматичке норме нарочито су инструктивне информације које се дају у заградама и које претходе дефиницијама. Уз сваку лексичку јединицу наводе се њене типичне граматичке карактеристике, док се оним мање типичним и нестандартним карактеристикама статус одређује квалификаторима типа: *дијал. (екаѝски), ѝо-кр. (ајински)*, као и квалификаторима наведеним у т. 2.1. Подробност информација које се тичу глаголске рекције илуструју напомене у заградама уз разна значења глагола *мислиѝти*. Информације о безличној употреби глагола такође упозоравају кориснике на посебност овакве употребе у односу на њихове сличне рефлексивне облике. Рефлексивност глаголских облика не маркира се посебно него се ова карактеристика истиче издвајањем у посебан део речничког чланка под рим-

ским бројем II (исп. Стевановић 1982: 291–292; 1984: 179), док се за узајамно повратне облике даје квалификатор *уз. (ајамно) ѿвр. (ајни)*. Код придева у заградама се дају информације о уобичајености одређеног придевског вида, компаратива или везе придева са другим јединицама, као и информација о именичкој служби неког придевског облика са ознаком рода и броја (в. напомене у загради уз придев *млад*). Ако је неко значење везано само за уобичајену везу са одређеним јединицама, онда цела дефиниција садржи само информације о смислу такве повезаности (в. значење б. придева *млад*).

3.5. Системска обрада информација о граматичким карактеристикама лексичких јединица које се дају у Речнику САНУ, као и у другим дескриптивним речницима, по нашем схватању, била би најпоузданији начин за установљење валидних граматичких правила у изради нормативне граматике савременог српског језика (исп. и разматрања о могућности израде рекцијског речника у Стевановић 1984: 179–180).

4.1. Проблем лексичке норме⁴ и типова информација из овог домена у Речнику САНУ разматраће се са становишта улоге овог речника као нормативног приручника (в. Ристић 1995а: 236), при чему ће се имати у виду аспекти који се односе на раслојеност лексикона и одређивање статуса његових јединица.

4.2. Највећи број јединица у речнику има статус стандардне лексике општег типа (неспецијалне употребе) и као такве ове јединице нису обележене (маркиране) никаквим квалификаторима (маркерима). Статус осталих јединица у лексичком систему одређује се на основу различитих типова критеријума: према важећој стандарднојезичкој норми, према функционалностилској норми и према говорној (интеракцијској) норми. Последња два типа укључују естетске и етичке параметре, па се поједине јединице по свом статусу препоручују / не препоручују као средства са одређеним пожељним, примереним или непожељним, непримереним стилским ефектима. Рангирање и правила употребе лексичких јединица у Речнику САНУ експлицирају се великим бројем квалификатора. Њихов број се са развојем језика непрекидно попуњава, па се нпр. у једном тому Речника САНУ употребљава око 90 различитих квалификатора, а у Упутствима за тај речник предвиђено их је око 134.

⁴ О проблемима лексичког нормирања уопште и о његовим појединим питањима в. Пешикан 1960: 80–92; Скворцов 1983: 206–225; Ходакова 1983: 5–36; Брозовић 1982: 15–20; Стевановић 1984: 175–180; Ристић 1994: 301–305; 1995а: 233–240.

4.3. Навешћемо и неколико примера лексичког нормирања које се могло запазити и у већ наведеним примерима:

мйрно прил. **1. а.** *без узнемиравања, на миру ...* ; **2. вој и физк.** **а.** (у служби узвика, са оштром, одсечном интонацијом) *команда којом се наређује војницима или другим лицима у сйроју ...* ; **крѣтѣн**, -ѣна м ... **1. мед.** *особа која љаћи од крѣтенизма, идиоѣи ...* ; **2.** погрд. *глуљак, блесан, љуљоглавац ...* ; **кѣњ** ... **1. а. зоол.** *сисар ... из реда коѣиѣара, живохна домаћа живоѣиња ...* ; **2. фиг. погрд.** *незграјан и глуљ, ограничен човек ...* ; **4 ... а. спорт.** *гимнастѣчка сйрава ...* ; **б. спорт.** *шахофска фигура ...* **д. покр.** *гвоздена шѣйка ...* ; **ж. грађ.** *зидарска наљрава ...* ; **5. разг. в.** *коњска снага ... јединица за мерење снаге ...* **7. ист.** *у срѣској средњовековној држави законска обавеза која се састѣјала у најасању царских коња ...* ; **8. фиг. а.** *љалица, шѣјай за љошѣаљање ...* ; **11. зоол. покр.** ... **б.** *морска риба црне боје ...* ; **12. мн. агр. покр.** *врстѣа смокве ...* ; **13. анат. покр.** *грудна, љрсна костѣ ...* ; и сл.

4.4. Јединице са квалификаторима типа: *диј.(алекаѣски), љо-кр.(ајнски), нар.(одни), шайр.(овачки), засѣ.(арело), арх.(аично), истѣ.(оријски), неол.(огизам), необ.(ично), нерасѣр.(осѣтрањено), ков.(аница), калк, варв.(аризам), некњ.(ижевно)* и сл. издвајају се у односу на важећу стандарднојезичку норму и имају статус нестандардне лексике или лексике ограничене (просторне, социјалне или временске) употребе.

Јединице са функционалностилским квалификаторима типа: *љчел.(арски), агр.(икулѣура), грађ.(евинарсѣво), анаљ.(омија), геол.(огија), сйорѣ.(ски), мед.(иѣински), вај.(арски), рел.(игија), миѣ.(олошки), боѣ.(анички), зоол.(ошки), лингв.(истѣички); књ.(ишки), љесн.(ички)* и сл. чине лексику језичког стандарда, али специјалне употребе у појединим функционалним стиловима: научном, професионалном, консултативном, белетристичком, публицистичком, административном и сл.

Јединице са квалификаторима типа: *вул.(арно), љрезр.(иво), љо-др.(угљиво), љеј.(оратѣивно), љогрд.(но), разг.(оворно), фам.(илијарно), ексѣр.(есивно), шаљ.(иво), ир.(онично), еуф.(емисѣично), хѣј.(окорисѣично)* и сл. издвајају се на основу параметара који се тичу говорне норме, а због експресивности имају ограничену употребу у неофицијелним идиомима разговорног језика. Статус јединица прихватљивих за говорни поступак и тип општења, па према томе и за важећу стандарднојезичку норму, имају јединице са позитивном експресијом или јединице са нижим степеном негативне експресивности. Оне су обично маркиране квалификаторима типа: *разговорно, фамилијарно, ексѣресивно, шаљиво, иронично, еуфемисѣично, хѣјокорисѣично* и сл. (в. Ристић 1997: 223–232).

4.5. Неке јединице захтевају сложенији поступак у одређивању статуса, јер исказују садржаје који су у вези са комуникативном ситуацијом, што се мора експлицирати посебним објашњењима типа: *у ласкавом/шљивом обраћању, у обраћању дејшеју, са негативним/позитивним значењем, у обраћању млађим/старијим особама, за исказивање поштовања, уважавања/покорности* и сл.

5.1. Речник САНУ и други речници дескриптивног типа са исцрпним информацијама о нормативном, функционалностилском и естетско-етичком статусу лексичких јединица могу да се користе и као приручници за усвајање културе изражавања и изграђивање сопственог стила. Правилним ишчитавањем препорука за употребу лексичких јединица може се постићи високи ниво стила и његова индивидуализација у креирању садржаја у приватној, професионалној и уметничкој сфери. Правила употребе лексичких јединица дата на показани начин у речницима дескриптивног типа не само да нуде корисницима потенцијал српског језика, него им пружају и могућност да активно суделују у обогаћивању тог потенцијала. Лексичко нормирање као динамичан процес остварује се не рестриктивним правилима него препорукама садржаним у начину представљања целокупног лексичког потенцијала који се непрекидно обогаћује новим јединицама, па и оним појединачним уметничким и другим креацијама носилаца српског језика.

5.2. Нормирање у дескриптивној лексикографији, како показује и корпус Речника САНУ, јесте посебан сложен вид језичког нормирања и у домену успостављања правила и у домену њихових усвајања. Оно се као јединствен начин регулисања језичке материје остварује као стандарднојезичка (ортографско-ортоепска и граматичка), функционалностилска и говорна норма. Правила употребе лексичких јединица усвајају се постепено и дугорочно, а за креативну употребу језика и изграђивање сопственог стила усвајање лексичке норме представља трајни напор и непрекидно учење.

6.1. У даљем излагању биће указано на неке аспекте лексичке норме која се примарно реализује у речницима као нормативним приручницима. Показало се, наиме, да се лексичко нормирање одликује посебним карактеристикама на основу којих се разликује од других видова нормирања: ортографског, ортоепског и граматичког. Деликатност задатка да се представе ове карактеристике појачава и чињеница да се у досадашњем раду на језичкој норми код нас није постављао посебно проблем лексичке норме.⁵ Проблеми из овог домена мање или више били су артикулисани у оквиру питања језичке политике

⁵ О неким критеријумима лексичке норме в. Клајн 1990: 145–148.

и језичке културе (нпр. проблем територијалне лексичке варијантно-сти, употреба стране лексике, употреба народне, експресивне и дру-гих типова маркиране лексике и сл.).

6.2. До данас проблеми нормирања, па и назначени проблеми лексичког нормирања, решавали су се код нас на два начина. Први, који је у новије време већ превазиђен, одликовао се традиционалним приступом у коме су нормативна решења била подређена углавном писаном језику. Тако су и проблеми лексичког нормирања, избора речи и примерности њихове употребе, били нормативно вредновани према „вуковском“ језику или према језику „узорних писаца“, што се исказивало паушалним оценама о „добром“ и „лошем“ стилу, о „обогаћивању/осиромашивању“ језика, о „загађивању“ језика и сл. (в. уводно поглавље, т. 6.0. до 6.6. и т. 8.0)

6.3. Другачији приступ норми имали су следбеници прашке лингвистичке школе, који су указивали на то да свако језичко нормирање мора испољавати динамичност и флексибилност језичког развоја у целини. Они су истицали да у констелацији деловања конвергентних и дивергентних сила у језику суделују сви видови његове реализације: писани и говорни језик, стандардни (књижевни) и нестандардни (народни) језик, и то са свом својом функционалностилском и социјално-територијалном раслојеношћу.⁶

6.4. У најновијим приступима језичком нормирању које се после распада српскохрватске језичке заједнице актуелизује и у српском језику, и поред артикулисања многих традиционално незапажених проблема и њихове теоријско-стручне утемељености, проблеми лексичке норме и даље остају у сенци „важнијих питања“: одређивање хронолошке и просторне границе (савременог) српског језика и његовог ентитета у односу на већ елабориране ентитете хрватског и бошњачког језика; с тим у вези одређивање и формирање референтног корпуса за дескрипцију и прескрипцију савременог стања у српском језику, као и могућности установљења јединствене језичке политике и институционалне подршке за имплементацију евентуално установљене норме и др. Несналажење српских лингвиста у новонасталој ситуацији најбоље илуструју чињенице што ни до данас нису урађени нормативни приручници и што се ни данас у њих не уврштавају дескриптивни речници. Запостављена улога речника у нормирању, представљању и усвајању српског језика показује и пример да се више од десет година

⁶ Исп. Пешикан 1970; Баотић 1980: 19–28; Шипка М. 1980: 23–31; Грицкат 1983: 81–99; Костић 1983: 25–35; Стевић 1985: 149–160; Динамика 1989; Ивић М. 1990; Приручник 1991.

чека штампање једнотомног речника српског књижевног језика Матице српске, а да се у међувремену није појавио ниједан једнотомни речник било ког обима, па чак ни један школски речник. Урађено истраживање о примени речника у настави српског језика показало је поражавајуће резултате⁷, што иде у прилог нашој препоруци да се дескриптивни речници уврсте у школске приручнике, јер они, поред осталих типова норми, установљују лексичку норму у свој њеној обухватности и комплексности (в. поглавље, стр. 99–109).

7.1. Проблем лексичког нормирања биће представљен и са становишта општих претпоставки за његово успешно решавање. Нормативна питања у изради речника морала би се решавати у складу са утврђеним тенденцијама језичког развоја у домену лексике. Наиме, зна се да најзначајнији процеси развоја регулишу уређеност централног дела лексичког система. На основу регуларне раслојености централног дела лексикона (функционалностилске, територијалне, социјалне и др.) може се објективно одредити број квалификатора и упутстава за представљање лексичких јединица у систему. Тиме дескриптивна лексикографија решава најделикатнији проблем у установљењу лексичке норме: успоставља објективна мерила за издвајање и доследно маркирање одређених слојева лексике (исп. Скворцов 1983: 210–214).

7.2. Лексичко нормирање као комплексан начин уређивања језичке материје има више аспеката реализације, а у даљем излагању биће представљене опште карактеристике функционално-стилског аспекта.

Комплексност нормирања у лексикографији највише се испољава у представљању функционално-стилске раслојености лексикона. За објективно представљање ових аспеката у дескриптивној лексикографији нужно је имати у виду не само примерену употребу лексичких јединица у појединим функционалним стилевима, него и разлике у лексикону између писаног и говорног језика, као и између стандардног (књижевног) и нестандардног (народног) језика. У опречном деловању интеграционих и дезинтеграционих процеса лексикограф мора уочавати значајније процесе који на глобалном плану уређују језички систем и показују тенденције даљег развоја. То су за савремени језик нпр. процеси демократизације, урбанизације, интелектуализације, интернационализације и др. Ако се у складу с њима установљава лексичка норма, нормативне информације не губе у актуелности ни онда када језичке промене у развоју укину евидентирану особеност

⁷ В. Цвијетић 2000.

дате лексичке јединице. Актуелност добро уређеног дескриптивног речника поред осталог чува и контекст употребе лексичких јединица. Он експлицитне информације о њиховим карактеристикама допуњава информацијама о перспективи њиховог опстанка у језику или о њиховом лексичком потенцијалу.⁸

7.3. Лексичка норма, као и друге врсте норми, има лингвистичке и друштвене аспекте реализације, али су проблеми у вези са првом реализацијом доста деликатнији, и то из више разлога. Прописивање правила употребе лексичких јединица регулише у ширем смислу стилску норму и интеракцијску норму, норму понашања у говору. Зато је лексичка норма по својим импликацијама знатно обухватнија и тиче се не само различитих језичких аспеката (лингвистике, лингвостилистике, социолингвистике, етнолингвистике, културе језика и језичке политике), него и друштвених, политичких и културолошких аспеката дате лингвистичке заједнице. То је и разлог да ова стилско-социјална страна језичке норме не може имати карактер строге регулативе и прескриптивни карактер. Још је традиционална лексикографија установила дескриптивни приступ лексичком нормирању, чија је предност у позитивном ставу и објективном представљању целокупног лексичког фонда у свој његовој раслојености и сложености.

7.4. Лексичка норма има и других особености које је издвајају од других видова језичког нормирања. Она је комплекснија, јер поред лингвистичког и друштвеног аспекта садржи елементе који истичу важност улоге појединца у избору и начину употребе лексичких јединица. То јој даје и неке предности у смислу веће флексибилности. Она омогућава слободу избора лексичке јединице не само према елементима комуникације (садржај, циљ, ситуација, социјални статус говорника) него и према вештини (креативности) говорника.⁹ Вештина личног избора одражава језичку културу појединца која обухвата његову језичку компетенцију, васпитање, образовање као и његову способност да лични укус усклади са нормативима своје друштвене средине и целе језичке заједнице.

7.5. Лексичка норма даје велики степен слободе у избору, али је њено усвајање проблематичније и дугорочније. Корисник језика правила језичке норме (правописне и граматичке) мора научити и примењивати. У противном његово учешће у комуникацији биће оцењивано

⁸ О променама типа лексике под утицајем језичког и друштвеног развоја в. Грановска 1983: 47–70.

⁹ О значају слободе избора као свесном деловању појединца на развој књижевног језика в. Будачов 1976: 73–83.

као „неправилно“ („погрешно“) и са становишта стандардног језика неприхватљиво. Међутим, однос појединца према лексичкој норми вреднује се естетским и друштвеним параметрима — стилским параметрима и параметрима друштвеног престижа. Огрешење о лексичку норму оцењује се као „неуспешно“ („неумесно“), при чему скала оцене има богато изнијансиране естетске и друштвене параметре. Ови параметри се у описној лексикографији представљају квалификаторима типа: *разговорно, експресивно, иронично, еуфемистично, шаљиво, ласкаво, учтиво, хипокористично, књишки, њеснички* (као прихватљивим начинима употребе лексичких јединица) или квалификаторима типа: *ћрезриво, ћодругљиво, ћејоративно, неучтиво, вулгарно, грубо* (као неприхватљивим, непожељним начинима употребе лексичких јединица). Нижи степен на скали престижности заузимају лексичке јединице које су у речницима обележене квалификаторима типа: *ћокрајински, нерасћросћрањено, индивидуално, дијалекаћски, жаргонски, шайровачки, засћарело, архаично, неологизам* и др., а степен њихове естетске вредности одређује функционално-стилски контекст њихове употребе. Прецизно изнијансирани начини употребе лексичких јединица омогућавају корисницима речника да изграде вештину овладавања лексичким инвентаром. Она се испољава у естетском захтеву немешања стилова, уколико за то нема посебних стилских разлога.

8.1. Уопште, улога речника различитих типова у усвајању лексичке норме је велика и то не само за кориснике писаног језика него за све оне којима је стало до неговања језичке/говорне културе. Нарочито одсуство тог неговања евидентно је у говорном језику, пре свега у његовом разговорном варијетету, што је последица традиционалног фаворизовања писаног језика. Нормативни захтеви који су постављени за писани језик (а најчешће за белетристички стил као узорни) нису се могли успешно примењивати и на говорни због познатих специфичности усмене комуникације. Занемаривање говорног корпуса у језичком описивању и нормирању има за последицу неразвијеност говорне културе и сиромашење језика (исп. Костић 1983: 27).

8.2. Стварана је врло упрошћена слика говорног језика, који се углавном сводио на један његов варијетет, на разговорни језик. Међутим, разговорни језик на естетско-престижној скали не заузима високо место, па је остајао изван фокуса лингвистичких интересовања. Запостављено је изучавање и престижних варијетета и стилова говорног језика и занемаривала се њихова функционалностилска раслојеност. У новије време код нас и у свету, осим разговорног језика, истражују се и други функционални стилови говорног језика: консултативни, официјелни, интимни, професионални; социјални и територијални

жаргони и др. (исп. Костић 1983: 25–35; Бугарски 2003; Ристић 2004; Лубаш 2004: 5–14). Они би се због брже динамике развоја морали узимати у обзир при сваком језичком, па и лексичком нормирању. Раслојеност лексике говорног језика много је теже представити због израженије опречности између функционално-стилских и нормативних параметара, као и због веће подложности динамици језичког развоја. Тако се, с обзиром на нормативне параметре, издваја лексика говорног стандарда од нестандардне разговорне лексике. Према функционално-стилским параметрима стандардна говорна лексика раслојава се на лексику официјелног и неофицијелног стила, која, опет, с обзиром на експресивност може припадати високом, неутралном или ниском стилу (исп. Георгијева 1990: 53–54).

8.3. У речницима би требало маркирати, а то поједини речници и чине, лексику неких жанрова официјелног стила (ритуалну, службenu, протоколарну), која је као лексика узвишеног стила лишена експресивности.¹⁰ Разговорна лексика неофицијелног стила стандардног језика као лексика нижег стила обично реализује и експресивне компоненте значења, што се на одговарајући начин маркира у речницима. Овај слој лексике стандардног језика чини његов најнестабилнији део и тешко га је одвојити од лексике нестандардних идиома. Лексика нестандардних (колоквијалних) говора као лексика нижег стила одликује се експресивношћу која се може квалификовати или општим квалификаторима типа: *разговорно* и *експресивно* или специјалним квалификаторима експресивно-стилске обојености, типа: *шаливо*, *иронично*, *презриво*, *подругљиво*, *ласкаво* и сл. Затим она може имати територијална, социјална и сл. жаргонска обележја.

8.4. Померање граница функционално-стилске раслојености мора се на одговарајући начин представити у лексикографији. Нове појаве могу се обележавати новим или допунским маркерима или би се описом ситуације могле изнијансирати нове употребе лексичких јединица. Јединице које истовремено реализују више функционално-стилских и експресивних значења нужно је обележити одређеним маркерима. Комбинација маркера такође подлеже правилима лексикографског представљања лексичког система (исп. Мурат 1982: 134–139; Медникова 1982: 145–150).

¹⁰ У Речнику САНУ из ове категорије маркира се само лексика књишког, а ређе лексика дипломатског стила, мада би велики број јединица требало издвојити маркером *официјелно* (*званично*) и тако их опонирати лексички свакодневне комуникације, која се иначе маркира квалификатором *разговорно*.

8.5. Са становишта лексичке норме поставља се питање употребе нестандардне лексике у стандардном језику која, како смо напред истакли, у либералнијим односима према норми улази не само у говорне идиоме стандардног језика него и у његове писане жанрове. Данаас такве процесе највише одражава језик средстава информисања чији би се корпус морао узимати у обзир при нормирању и одређивању праве мере у прихватању језичких иновација. За лексичку норму није проблематична лексика чија се нестандардност испољава као правописна/ортоепска или граматичка неправилност. Такви случајеви се решавају у складу са важећом нормом, а у академијским речницима, где се иначе евидентирају, они се маркирају квалификаторима нормативне вредности, типа: *некњижевно, нејправилно, неубичајено, индивидуално* и сл. Проблем је тзв. вулгарна и опсцена лексика, за коју још нису изграђени параметри идентификовања ни у погледу садржаја, ни у погледу употребе. Велике недоумице у овом смислу јављају се у пракси израде Речника САНУ. Оне се испољавају у недоследном избору/изостављању јединица ове категорије лексике као и у њеном недоследном маркирању адекватним квалификаторима (в. Ристић 1998: 18–28).

9.1. Објективно представљање и прецизно маркирање лексичких јединица једног језика, а не њихово изостављање, јесте начин да академијски речници одговоре своме задатку ваљаног лексичког нормирања. Улазак јединице у стандардни језик зависи од више лингвистичких и друштвених фактора, на што нас упућује језичка пракса. Она се у лексичком нормирању мора уважавати. Не може се на основу само једног фактора одлучити о нормативном статусу неке лексичке јединице, па да нпр. степен експресивности или порекло буду једини разлози њене неприхватљивости у стандарду (исп. Ходакова 1983: 5–36).

9.2. Оно што ствара недоумице у практичном делу и у теорији лексикографије јесте противуречност између објективно-лингвистичког принципа и принципа избора, на којима се норма заснива (в. Скворцов 1983: 214). Компромис се може остварити ако се израда дескриптивног речника конципира на историјским и функционално-нормативним принципима. Представљањем лексике у историјској перспективи открива се регуларност системских процеса у развоју, динамичност савременог стања и лексичка раслојеност. На основу тога могуће је предвидети неке токове тог развоја у будућности.

9.3. Израда нормативног речника једнотомника нарочито је повезана са успешним решавањем противуречности објективног и нормативног принципа. То је у савременој теорији иницирало неке прет-

поставке за успешније решавање тешкоћа лексиколошке, лексикографске и нормативне природе. По Скворцову најбитније је изградити јединствен и динамичан систем стилских квалификатора, нормативних оцена и непрекидно ширити њихов круг у виду нормативних упозорења и препорука (Скворцов 1983: 215–216, 223). Тако би се решио лексиколошки проблем објективног представљања лексичког система у свој његовој социјалној, територијалној и функционалностилској раслојености за одређено време. Нормативни проблем репрезентативности корпуса могао би да се решава тако да овај корпус и по хронолошком распону буде савремен и објективан у најстрожем смислу тих речи. Један од начина да се у представљању корпуса постигне и објективност и одабраност лексичког фонда могао би бити да се као посебан прилог, после одабраног нормативног корпуса, представи и нестандардна лексика. Она је иначе увелико присутна у стандардном писаном и говорном језику. Тако издвојена нестандардна лексика не би, по схватању „пуриста“, загађивала књижевни језик, што би се позитивно одразило и на коришћење оваквог речника у неговању језичке културе. Осим тога, на овај начин би се регулисала ортографија и употреба говорног материјала који је иначе по својој природи некодифициран.

СТИЛСКЕ ИНФОРМАЦИЈЕ У ДЕСКРИПТИВНОМ РЕЧНИКУ*

1. У овом делу књиге биће представљане стилске информације у дескриптивном речнику. Назначени проблеми истраживани су на корпусу из 12. тома Речника САНУ. Основна начела за представљање стилских елемената значења у овом речнику дата су у Упутствима за обраду Речника сачињеним после израде прве књиге, а списак ознака (квалификатора) стилских варирања лексичких јединица дат је у Приручнику за обраду речничке грађе (штампаном као рукопис у Институту за српскохрватски језик 1972. године). Одређени подаци узимани су и из ових извора.

2. Показало се, наиме, да се у сложеној структури лексичког значења, поред денотативних компонената, реализују и конотативне компоненте као и компоненте које се тичу домена употребе лексичких јединица у говору и писању. Ове друге, неденотативне компоненте значења нису у непосредној вези са номиниваним ентитетима, па се остварују на посебном нивоу језичке реализације. То је ниво стила и стилских реализација, које као свој посебан предмет изучава стилистика. Тако се у домену употребе лексичких јединица лексички ниво преклапа са стилским нивоом, а лексикографија и лексикологија имају исти предмет изучавања као стилистика. Наравно, то не значи да ће се наведени домен употребе лексичких јединица на исти начин представљати у наведеним дисциплинама. Међутим, заједнички предмет истраживања поставља и заједничке проблеме који би се могли решавати у повезаности лексикографије и лексикологије са стилистиком.

3. Са становишта практичне лексикографије могу се издвојити два проблема: 1) утврђивање оптималног начина представљања стилских елемената у значењу лексичких јединица и 2) успостављање општих, јединствених принципа овог представљања. Иако су неки принципи утврђени у наведеним упутствима, увид у речнички корпус показује да се они не примењују доследно и да не обухватају све случајеве стилског варирања који улазе у лексички систем. У лексикографској пракси јављају се и проблеми идентификације стилских елемената у значењу је-

* В. Ристић 1995.

диница, одређивања типа стилске информације, утврђивања броја квалификатора и критеријума њихове употребе. Ти проблеми различито се решавају и то не само у различитим речницима него и у оквиру једног речника (нарочито вишетомног на коме ради више сарадника). То значи да се наведени проблеми у пракси не решавају системски него од случаја до случаја, а начини тог решавања зависе умногоме од лексикографа, од његове језичке и стручне компетенције.¹

4. У наведеном речнику ознаке стилске вредности лексичких јединица дају се у виду скраћенице испред дефиниција, а ако се односе на целу лексему, долазе после информација о њеним граматичким и етимолошким карактеристикама. Ако су стилски елементи значења слабије изражени, онда се информација о њима даје описно у склопу дефиниције. У корпусу 12. тома Речника САНУ информације о стилским елементима значења исказане су са 94 квалификатора, а у Приручнику за обраду речника наведене су 134 скраћенице за могућа стилска варирања јединица у речнику. У помињаним Упутствима истичу се на општем плану три типа стилских ознака: „квалификативне ознаке“ (ознаке „стилске и књижевне вредности“), типа: *бошаника, историја, медицина*; „језичке ознаке“ (ознаке „језичке вредности“ јединица), типа: *йокрајинске, дијалекатске, народне, необичне, застареле, архаичне, фамилијарне, вулгарне* и сл. и „стилске ознаке“, типа: *иронично, еуфемистично* и сл. Наведени типови стилских ознака утврђени су према принципима функционалностилских, друштвено-историјских (нормативних), комуникативних (прагматичких) и естетских (стилистичких) особености лексичких јединица. Ови општи принципи потврђени су и у речничком корпусу, с тим што је друштвено-историјски принцип комплексан јер обухвата више критеријума за стилско маркирање лексичких јединица. Лексика представљена по овом принципу одражава друштвено-историјски развој језика са кључним елементима који се тичу лексичких јединица: учесталости употребе, порекла, територијалне заступљености, друштвено-временске условљености, социјалне раслојености, нормативне вредности и др.

Зато би се, независно од броја квалификатора који се јављају у појединим речницима, могла издвојити три општа принципа за утврђивање стилске обележености лексичких јединица. То су: функционално-стилски, друштвено-историјски или нормативни и комуникативни или прагматички принцип. У основи сва три принципа су стилске вредности лексичких јединица које се реализују у вези са типом функционалног стила или у вези са естетским, нормативним и комуникативно-праг-

¹ Исп. Медникова 1988: 145–150 и Скларевска 1988: 150–155.

лација, модел, мембрана, марамица, млаз, међица, мамуза, множишћи (се), мењашћи (се) и др.⁵

У дескриптивним речницима представља се и појава детерминоло-гизације. Општа, нетерминолошка значења термина наводе се после основног терминолошког значења. Општа значења развијају се обично преко фигуративне и експресивне употребе термина. У корпусу ову по-јаву потврђују лексеме: *малокрван, месечар, манија, машина, модерни-зам, моделовашћи, минус, мелодрама, мелодија, метаморфоза* и др. По-себан случај детерминолошкости показују зоолошки термини који ре-ализују полисемију преко метафоричних и експресивних значења. Упо-треба зоонима за именовање лица⁶ карактеристична је за експресивни говорни чин, било за исказивање позитивне, било негативне оцене: као речи одмила, затим као имена којим се неке ласка или нешто одобра-ва, повлађује, или пак, као речи којима се исказује презир, ругање и исмејавање. У корпусу то потврђују речи типа: *мачка, мачак, медвед, мамуш, миш* и др.⁷ На другачији начин опште, нетерминолошко значење реализују нпр. термини из области хемије, ботанике и агрокултуре. Они полисемичност остварују углавном преко метонимије и то тако што означавају и производе настале од реалија из наведених области, затим оно што изгледом или било којим својством подсећа на те реалије и сл.⁸

5.2. Поред термина, специјалну употребу имају јединице које су везане за човекову професионалну, радну, духовну и сл. оријентацију. Њихови квалификатори експлицирају области у којима се употребљава-ју. Тако се јављају ознаке типа: *банкарштво, економија, индустрија, њо-морштво, техника, сјорш, финансије, шумарштво, школство, вајарштво, сликарштво, књижевност, њозоршће, нумизмаштика, занатштво, њче-ларштво, рибарштво, њравославље, катшолшчанштво, религија, црква, ми-шологија* и др.⁹ У основи овако богате функционалностилске раслојено-сти лексичких јединица у одговарајућем контексту могу се идентифико-вати и неки функционални стилови. Тако ознаке типа: *админисштрација, њраво, њолиштика, дишломаштија* и сл. упућују на то да су маркиране једи-нице употребљене у контексту административног стила. Неки квалифи-катори упућују и на функционалностилске комплексе. Тако се ознака *војска, војни* односи на функционални комплекс у коме ове маркиране

⁵ О терминолошкости и појавама у вези с њом исп. Митрофанова 1985: 7–47.

⁶ Исп. Пришћепчик 1988: 210–213.

⁷ О експресивној употреби речи овог типа в. Дешић 1982: 71–85, Ристић 2004: 53–76.

⁸ Исп. Чушашева 1988: 112–115.

⁹ О речима са значењем духовне оријентације в. Бељчиков 1988: 30–35.

јединице функционишу; затим јединице са ознакама: *религијски, црквени, правослазни, католички, теолошки* и сл. упућују на контекст сакралног функционалног комплекса. Ознаке типа: *јоморсиџво, шехника, музика, књижевност, медицина, њчеларсиџво, рибарсиџво* и др. одређују маркиране јединице као јединице професионалног, струковног функционалног комплекса.

5.3. Преглед примене функционално-стилског принципа, у представљању стилских варирања лексичких јединица у наведеном описном речнику показује извесну недоследност и неравномерно показивање стилских особености свих функционалних стилова. Тако су у речничком корпусу изостале лексичке особености књижевно-уметничког, разговорног и публицистичког стила. У речничкој грађи јављају се квалификатори који би могли упућивати на поменуте стилове, типа: *разговорно, књишки, њеснички, новинарски* и др., али наведене ознаке не мартирају лексичке јединице по функционалном стилу, него по комплексима, по којима се вишем стилу (књишком, песничком) супротставља снижени стил (колоквијалног, разговорног и новинарског стила). За стандардни језик ови квалификатори имају и нормативну вредност, јер се њима одређује и нормативни статус мартиране лексике. На стилском плану овакве лексичке јединице могу бити показатељи особености стила. Тако нпр. квалификатор *разговорно* може да указује на непестижни статус мартиране лексеме и контекста у коме је употребљена, затим на стилски поступак симулирања одређеног разговорног идиома или на стратегију преласка на разговорни језик ради постизања одређених прагматичких циљева.¹⁰

6. Друштвено-историјски принцип примењује се у одређивању ознака типа: *народни, разговорно, фамилијарно, нерасиросиџрањено, необично, некњижевно, варваризам, калк, кованица, неологизам, шатиrowачки, дијалекатишки, џокрајински, засиџарело, архаично, истиоријски* и сл. Број ових квалификатора је ограничен, али њихова употреба у лексикографској пракси показује највише недоследности. Већ је истакнуто да квалификатори издвојени по овом принципу одражавају стилске особености које су у вези са друштвено-историјским развојем језика и са сталним променама у лексичком систему на временској и просторној равни. Промене у развоју одређују се према лексичком фонду актуелног језичког стандарда, што квалификаторима даје вредност нормативне или стилске вредности. Лексичко нормирање је подложно субјективној оцени па је зато прескриптивно нормирање непожељно у описној лексикографији, која тежи објективном представљању лексичких чињеница. Ови квалификатори експлицирају видове ограничености употребе: по учеста-

¹⁰ О лексичким специфичностима разговорног стила исп. Земска 1987: 3–47.

лости (*необично, нераспрострањено*); по пореклу (*варваризам, калк, кованица*); по социјалној раслојености (*студентски, ђачки, шайровачки*); по норми (*јеснички, књишки, народно, фамилијарно, разговорно, некњижевно*); по просторној заступљености (*јограјински, дијалекатски*); по временској обележености (*застарело, архаично, историјски, неологизам*). Овако маркиране јединице у лексичком систему имају нижи статус у односу на јединице језичког стандарда, али на стилском плану оне се јављају као средства стилског нијансирања и одређених стилских ефеката (естетског нпр.).

7. По комуникативно-прагматичком принципу¹¹ успостављају се ознаке типа: *шаливо, иронично, јогрдно, љезриво, јодругљиво, љејораљиво, хилокористично, еуфемистично* и сл. Употреба овако маркираних јединица у контексту упућује на оне функционалне стилове за које су карактеристични емоционално-експресивни елементи значења. То су књижевно-уметнички стил и стилови разговорног језика. Ознаке овог типа углавном експлицирају експресију остварену употребом маркиране јединице.

8. Преглед стилских информација на корпусу дескриптивног речника показује да су оне представљене великим бројем квалификатора. То значи да се стилска раслојеност лексичких јединица у употреби одражава и на лексичком — језичком плану. У лексичком систему одражавају се само неки видови стилских појава. То су функционалностилске, нормативне, комуникативно-прагматичке (експресивне) стилске и естетске особености. Оне се јављају у основи принципа по којима се установљују квалификатори за обележавање стилске особености појединачних лексичких јединица. Доследна примена принципа у представљању стилских варирања лексичких јединица у описној лексикографији показала би неке системске особености стилских појава и на лексичком и на стилском плану, што може да буде значајно за стилистику као научну дисциплину о стилу.

¹¹ О експресивним елементима у лексичком систему в. Дешић 1982: 71–85, Медникова 1988: 145–150 и Ристић 2004.

УЛОГА ДЕСКРИПТИВНИХ РЕЧНИКА У НАСТАВИ*

1.0. У овом делу књиге биће представљени типови речника и типови информација у дескриптивном речнику, са циљем да се покаже приручничка улога речника и могућности њихове употребе у настави језика и књижевности.

1.1. Пре него што се пређе на главну тему одредиће се основни појмови који су предмет разматрања, а то су: речник, лексема, речнички чланак, одредничка реч, лема, лексикологија, лексикографија и др.

1.2. Речник је лингвистичко дело у коме се пописује и тумачи лексички фонд једног језика или део тог фонда, што зависи од намене, односно типа речника.

1.3. Лексема је основна јединица лексичког система у укупности својих облика и значења. По морфолошком саставу лексеме се углавном подударују са речима (јединицама морфолошког нивоа), па се термин реч равноправно употребљава са термином лексема. Тако се за јединице типа: *чишати*, *рука*, *глава*, *зелен*, *шужан*, *јуче*, *тада*, *сада*, *овде*, *шири*, *други*, *ја*, *твој*, *овај*, *или*, *и*, *никако* и сл. може рећи да су речи и да су лексеме. Међутим, неке лексеме могу бити мање јединице од речи, као што су префикси (префиксоиди): *пре-*, *за-*, *интер-*, *из(а)-*, *анти-* и др., или веће од једне речи: група речи, синтагма, део реченице или реченица, и такве јединице називају се фразеологизми (идиоми, устаљени изрази), нпр.: *истини за вољу*, *послати/испраћити богу на истину*, *погледајти истини у очи*, *немушћи језик*, *глава без језика*, *једна глава хиљаду језика* и сл. Лексеме се уврштавају у речник као одреднице, а укупност њихових облика и значења представља се у речничком чланку, који је у дескриптивним речницима структуриран на традиционално уобичајен начин. Тако се у речничком чланку разликују два дела. Први део је лема, у којој се наводи одредничка реч у свом основном облику и дају се њене граматичке и функционално-стилске карактеристике: припадност врсти речи, акценат, морфолошке особености, етимологија, лексичка и грама-

* В. Ристић 2001а.

тичка спојивост, изговорне варијанте, термилошки и други домени функционалне и стилске употребе. Други, главни део речничког чланка представља значење речи које се даје у облику лексикографских дефиниција.

1.4. Дајући граматичке информације о свакој појединачној речи, речник повезује лексички систем са граматичким, а представљањем лексичког значења речник открива најсложенији део језичког система — семантички план (план садржаја). Уз функционално-стилки опис лексичких јединица, речници представљају не само допуну граматикама, него и приручник за свеобухватно системско представљање лексема — јединица лексичког нивоа.

1.5. Речи могу да реализују само једно значење; такве речи називамо једнозначним (моносемичним) речима. То су обично термини који се употребљавају за означавање појмова из стручне, професионалне или научне области. Већину речи у лексичком фонду једног језика чине речи које реализују више значења и оне се зову вишезначне (полисемичне) речи.

2.0. Из уводног излагања види се да речници (лексикони) и јединице које они представљају — лексеме, чине посебну област, која се изучава у оквиру следећих лингвистичких дисциплина: лексикографије и лексикологије. Те лингвистичке дисциплине су на приличном нивоу развоја, имају разрађене теоријско-методолошке основе, своју терминологију и метајезик, тако да су данас створени услови да и лексички ниво, уз друге језичке нивое (фонетско-фонолошки, морфолошки и синтаксички), добије своје заслужено место и у настави језика. Зато је код нас на неким факултетима и средњим школама уведена лексикологија, као посебан предмет изучавања.

2.1. Употреба речника као приручника од стране професора и ученика данас је неопходнија него раније, јер управо ова врста лингвистичких дела прати и бележи брзе и нагле промене у језичкој и вањезичкој реалности, које се у лексичком систему одражавају како у домену настајања нових речи тако и у домену развијања нових значења. Осим тога, тенденције глобализације захтевају од савременог човека информисаност у многим областима, која се на најбржи начин може остварити преко речника и енциклопедијских информација у њима. Усвајање знања о језику и вањезичкој реалности преко речника јесте динамичан процес који развија способности не само за правилно разумевање и интерпретацију одређених садржаја него и за правилно исказивање одређених садржаја, и то по актуелној норми коју прописује речник.

2.2. Ово активно усвајање језика, његових актуелних лексичких и граматичких правила, ставља пред савремену лексикографију нове задатке и обавезе, који се у ери компјутера могу остварити једино употребом електронских корпуса. То подразумева и обавезу да се, уз повећан број потребних традиционалних речника, понуде и електронски речници, који би због многих предности и аутоматске претраге података значајно проширили круг корисника. Посебан значај, наравно, имала би популаризација употребе речника у наставном процесу у школама. Увођење речника разног типа као обавезних приручника значајно би унапредило наставу не само матерњег језика, него и других предметних садржаја.

3.0. У светлу наведених тенденција развоја, пре свега у примењеној лингвистици, у коју спадају и лексикографија и настава језика, ваља се запитати колико су наша лингвистичка и школска средина спремне да прати актуелне светске трендове. Зато што имамо само нека општа сазнања о приликама у настави језика и књижевности у школама, одговор ћемо потражити у представљању прилика у домену српске лексикографије.

3.1. Српска лексикографија данас у свом фундаменталном делу задржала је све карактеристике традиционалне лексикографије, а по темпу израде речника и по њиховом броју, а нарочито по типовима речника, заостаје за другим језичким срединама. То заостајање нарочито је евидентно у дескриптивној и двојезичној лексикографији, које су основ за друге типове речника. Иницијативе обавештених стручњака и научника да се ситуација поправи, да се у изради речника користе предности компјутерског уношења корпуса и обраде података остале су без успеха, јер надлежне државне институције до сада нису обезбедиле средства за ово осавремењивање. Тако је темпо израде најзначајнијег националног лексикографског пројекта, *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (у даљем тексту: Речник САНУ), потпуно непримерен времену и ситуацији у којој живимо, што се непосредно одражава на неповољне резултате и у другим лексикографским гранама.

3.2. Незадовољене потребе испољавају се кроз све гласније захтеве стручне и научне јавности за различитим типовима речника: једнотомним речником стандардног језика, речником нових речи савременог српског језика и разним типовима лингвистичких речника. Кад су у питању школе и настава у њима, нарочито се истиче потреба за школским речницима различитог обима, потребних не само за наставу језика и књижевности, него и за друге предмете, чији се садржаји непрекидно иновирају у складу са наглим развојем у свим доменима

живота. Техничко-технолошки развој ставља пред лексикографију приоритетне задатке, међу којима је пре свих израда термилошких речника. С друге стране, све већа раслојеност и разноврсност садржаја других сфера реалности отвара нове области са великим приливом нових речи, које улазе и из других језика, па је и прилив страних речи у домаћи вокабулар знатно повећан, што повећава потребу за речницима нових и речницима страних речи.

3.3. Све то затекло је неспремне и институције и појединце у нашој средини који се баве лексикографијом, а с тим у вези и оне којима су речници намењени, међу којима су и образовне установе, надлежно министарство и школе. Није чудо што се у таквој ситуацији, када су поменути носиоци лексикографске делатности окренути сами себи и својим проблемима, догађа да се ни постојећи потенцијали не нуде и не користе на прави начин. Тако се десило, оно што је евидентирано у методичкој пракси наставе матерњег језика и у неким истраживањима у овој области, да до многих школа у Србији не стиже ни мали део онога чиме располажемо у нашој лексикографији. Суочени смо са чињеницом да ученици у многим школама знају једва наслов једног речника, и то најчешће Вуковог Српског рјечника (даље: Вуков речник), што, према неким истраживањима, има за последицу да ниво знања о лексичким јединицама и богаћење речника код ученика у средњим школама опада од првог до четвртог разреда, уместо да расте (в. Говорно понашање 1972).

3.4. Да би се стање до нових, бољих прилика у школама поправило, предлажемо да се уз финансијску помоћ надлежног министарства и стручну помоћ лексикографа, пре свега из Института за српски језик САНУ, у школске библиотеке допреме потребни речници, и да се у настави језика и књижевности они користе као приручници и од стране професора и од стране ученика. То су, осим Вуковог речника, и вишетомни Речник САНУ, шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (у даљем тексту: Матичин речник), као и најпотребнији термилошки речници.

4.0. Без обзира на заостајање српске лексикографије у односу на савремене токове у свету, до сада су ипак урађени фундаментални речници, чије ћемо типове, уз упућивање на најзначајније наслове, укратко представити¹.

4.1. Осим поменутих лингвистичких речника, приручничку улогу у настави могу имати и енциклопедијски речници. Енциклопедијски речници баве се првенствено појмовима и подацима из вањје-

¹ Списак најзначајнијих речника дат је у литератури.

зичког света физичког и апстрактног, а слични су лингвистичким дескриптивним речницима по томе што су најчешће уређени по азбучном или абецедном поретку речи којима се именује и упућује на те појмове. Највећи и најопштији енциклопедијски речници зову се енциклопедије. Таква је нпр. Мала енциклопедија Просвета (даље: Просветина енциклопедија), изашла у више издања. Овакви речници употребљавају се за усвајање појмова и њихових карактеристика, док се за усвајање речи и њихових карактеристика употребљавају лингвистички речници. Разлике у типовима информација између ова два речника показаћемо на примеру одреднице *мост*, која као лексичка јединица припада општем лексичком фонду, а не терминима. У Просветиној енциклопедији ова одредница представљена је на следећи начин:

МОСТ, грађевински објект којим се саобраћајница преводи преко вода, долина, других саобраћајница или било каквих запрека.

У даљем тексту, осим наведене енциклопедијске дефиниције, дају се информације важне за појам моста, за класу реалија које тај појам представља, а то су информације какви мостови могу бити по намени, по фиксности, по материјалу од кога су направљени и по облику главног носача.

У Речнику САНУ представљена је лексема *мост* са свим лингвистичким карактеристикама, при чему само прво значење садржи грађевинарски појам, представљен у енциклопедији. Осим њега лексема *мост* реализује још девет значења опште и фигуративне употребе, специјалне употребе (поморство, географија, спорт, медицина, анатомија), територијално и временски ограничене употребе (покрајински, застарело) и више фразеологизама. Сва значења, па и основно, представљена су лексикографским, а не енциклопедијским дефиницијама (в. мост у Речнику САНУ). Навешћемо само заглавље одредничког чланка и прво значење:

мост, моста (лок. мосту; мн. мостови) (дијал. мост) м 1. грађ. грађевинска конструкција (од дрвета, камена, челика бетона и др.) за пролаз људи, возила и др. са једне на другу страну преко природних или вештачких запрека ...

4.2. Блиски енциклопедијама су терминолошки речници, у којима су представљени појмови из појединих области (*Ботаничка терминологија*, Београд, Просвета, 1934; *Медицински речник* — А. Костић, Београд, 1968). Затим, урађени су именици места, познатих личности и др.

4.3. Од наших лингвистичких речника, који могу бити дијахрони (историјски и етимолошки) и синхрони, поменућемо још: Рјечник ЈАЗУ, Скоков Етимолошки речник и Етимолошки речник српског језика. Историјски речници баве се променама облика и значења речи у неком временском периоду. Етимолошки речници фокусирају се на порекло речи и њену предисторију, а могу се бавити и пореклом нових речи. Синхронијски речници баве се лексиком једног језика на неком ступњу његовог развоја (Вуков речник).

4.4. Затим се речници могу делити на опште и посебне речнике. Општи речници представљају све типове лексике једног језика (већ помињани Речник САНУ и Матичин речник), а посебни само неки тип, или неке типове лексике. Тако се у посебне речнике убрајају дијалекатски (код нас је урађен поприличан број ових речника), социолекатски речници или речници жаргона (Речник жаргона); затим специјални речници појединих струка (трговина, заната, спорта и др.) и већ помињани термиолошки речници, који се због малог броја информација сведених на објашњење појма, зову још и глосари. У посебне речнике спадају и индекси и конкорданце.

4.5. На етимолошком, контактолошком приступу заснивају се и речници страних речи, речници скраћених речи (акронима) и речници скраћеница. Затим имамо фразеолошке речнике (Матешихев речник), речнике пословица и афоризама, речници синонима, систематски речници и др. До сада није урађен речник антонима.

4.6. Општи речници могу бити речници стандардног језика (Матичин речник) и академски речници (Речник САНУ). Затим имамо једнојезичне и вишејезичне речнике (в. списак у литератури). До сада је урађен и велики број школских речника из различитих области. Школски речници обично су ограничени или по броју одредница или по броју значења, јер су прилагођени за усвајање знања из одређене области. У српској (српскохрватској) лексикографији урађени су до сада и нормативни речници, ортографски и ортоепски (углавном уз важеће правописе), затим и атерго речници. Није урађен најсвеобухватнији речник српског језика, тезаурус, који се од академског речника разликује по томе што обухвата сву лексику једног језика, чак и сву типску и термиолошку лексику. Наша лексикографија има и речнике језика појединих писаца, речнике опсцених речи и псовки. До сада нису урађени творбени, синтаксички и електронски речници.

5.0. Кратак преглед типова речника, од којих су већ многи урађени у српској лексикографији, показује широке могућности употребе ових дела у сазнавању језичке и ванјезичке реалности, па се при-

ручничка улога речника у настави не би смела занемаривати, како је то до сада чињено.

5.1. Најкомплетније информације о језичкој и ванјезичкој стварности дају дескриптивни речници, па се они могу препоручити као обавезни приручници у настави матерњег језика.

5.2. Дескриптивни речници су значајни и као нормативни приручници, јер представљају и установљавају норму стандардног језика. За српски (српскохрватски) језик до сада су такви: Матичин речник и Речник САНУ, а за најновију ситуацију савременог српског језика у току је израда једнотомног речника савременог српског књижевног језика (у издању Института за српски језик САНУ из Београда и Матице српске из Новог Сада).

5.3. Дескриптивни речници осим лексичке норме установљују још и правописну (ортографску), изговорну (ортоепску) и граматичку норму. Ово су уједно и типови информација које се у вези са лексичким јединицама могу наћи у дескриптивним речницима. Оне су најчешће дате лексикографским метајезиком у коме се, осим одређених експликација исказаних обично у виду скраћеница, употребљавају и други лексикографски поступци. Њихова значења дата су обично у упутствима у речнику, али је смисао и значај таквих информација нужно представити потенцијалним корисницима. Таквим сматрамо и ученике и наставнике у школама, па ћемо овом приликом указати на најбитније карактеристике тих информација (в. и поглавља, стр. 79–92, 93–98).

6.0. Одређени типови информација у речницима дају се углавном у делу леме, било у склопу одредничке речи било одмах иза ње.

6.1. Информације о статусу лексичких јединица у лексичком систему српског језика и правила њихове употребе у говору и писању представљају у ствари лексичку норму и указују на раслојеност лексикона српског језика. Највећи број јединица у речнику има статус стандардне, немаркиране лексике општег типа, док су остали слојеви лексичких јединица маркирани квалификаторима нормативне и функционално-стилске вредности, који се у речнику наводе испред дефиниције у виду скраћеница. Број квалификатора у речнику је велики и непрекидно се повећава, што указује на богато динамично раслојавање лексикона.

6.1.1. Разликују се два типа квалификатора: нормативни (стандардно-језички) и функционално-стилски квалификатори. Стандардно-језичким квалификаторима маркује се нестандардна лексика у односу на стандардну или у односу на норму понашања у говору. То су квалификатори типа: *дијалекатски*, *јокрајински*, *жаргонски*, *застарело*, *архаично*, *необично*, *нераспрострањено*, *варваризам*, *некњи-*

жесно и сл., као и квалификатори типа: *вулгарно, грубо, ѓрезриво, ѓодругљиво, ѓејоративно, неучљиво* и сл.

6.1.2. Функционално-стилски квалификатори регулишу правила употребе стандардне лексике за могуће функционално-стилско и индивидуално креирање писаног и говорног језика. То су квалификатори типа: *бољанички, зоолошки, лингвистички, филозофски; ѓчеларски, стиоларски, ѓоморски, медицински, црквени, вајарски, стиорјски; религијски, митолошки; официјелно, разговорно, интимно, експресивно, шаљиво, ласкаво, еуфемистично, хипокористично; књишки, ѓеснички, индивидуално* и сл. Оцене функционално-стилске вредности лексема регулишу правила ѓихове употребе у појединим функционалним стилovima: научном, професионалном, белетристичком, публицистичком, административном, разговорном, интимном и сл.

6.1.3. Речи маркиране квалификаторима типа: *вулгарно, ѓрезриво, ѓодругљиво, ѓејоративно, ѓогрдно, разговорно, фамилијарно, шаљиво, иронично, еуфемистично, хипокористично, обично чине лексик у одређених идиома разговорног језика. Речи овог типа одликују се конотацијом, а многе од ѓих захтевају описивање ситуације у којој могу бити употребљене, што се у дескриптивном речнику чини објашњењима типа: *ујошребљава се: у ласкавом или шаљивом обраћању; са негативним/позитивним значењем; у обраћању млађим/стијаријим особама; за исказивање ѓоштовања, уважавања, ѓокорности; за исказивање ѓохвале, ласкања, комлиментиа; за захваљивање, извињење* и сл.*

6.1.4. Међутим, статус јединица у лексичком систему показује се и другим лексикографским поступцима: објашњењима о употреби у склопу дефиниције (обично издвојеним у заградама), местом у одредничком чланку, начином дефинисања, типом слова и сл. Нестандардне, мање фреквентне јединице, као и јединице ограничене употребе, представљају се углавном на периферији речничког чланка. Оне се дефинишу синонимима, а нестандартни варијантни облици упућују се на стандардне варијанте. Уопште, информације које се тичу лексичке норме, како је у књизи већ истицано, врло су специфичне било да су експлициране било да су реализоване као нарочити лексикографски поступци, тако да су препознатљиве само лексикографима или искуснијим корисницима речника.

6.1.5. Навешћемо и овде неке од већ наведених примера (в. стр. 80–81, 82) из Речника САНУ, из којих се могу видети начини остваривања лексичке норме:

мирно прил. 1. а. без узнемиравања, на миру ... ; 2. вој. и физк. а. (у служби узвика, са оштром, одсечном интонацијом) команда којом се наређује војницима или другим лицима у стироју ... ;

7.2. Тако научене речи ученици могу употребљавати у усменом и писменом изражавању, и то у свим његовим функционалним стилевима: од интимног — разговорног до формалног, од уметничког до стручног, од способности исказивања конкретних садржаја до овладавања израза са најапстрактнијим садржајем.

7.3. Нарочито би требало инсистирати на активном усвајању речи у говору, чиме се остварује неопходна култура говора (изговорна — артикулационо-ортоепска, лексичка, семантичка и синтаксичка норма), као и развијање ученикове личности у усменој комуникацији и његовог кооперативног односа са саговорницима.

7.4. Улога речника као приручника у домену усвајања лексичког нивоа српског језика је незамењива. Осим за усвајање нових речи, дескриптивни речници могу се употребљавати и за усвајање нових значења већ научених речи. Указивање на полисемну структуру речи представљену у једном дескриптивном речнику академског типа откриће ученику богатство језика које се не мери само бројем речи него и бројем значења полисемичних речи. Неопходно је указивати и на хијерархијску уређеност полисемне структуре, у којој се издваја основно или примарно значење, нпр. за *младица* 'млада грана, изданак' и друга, периферна значења: пренесена или фигуративна заснована на метонимији, метафори или синегдохи, нпр. за лексему *младица* 'млада воћка, младо дрво' и 'члан породичне лозе, потомак'; затим специјална значења, за реч *младица* зоол. 'врста рибе'. Усвајање фразеологизама уз одређене лексеме има вишеструки значај: лингвистички, социјални и културални, нпр. уз лексему *истина*: *истини за вољу, њослајти/испрајити богу на истину, њогледајти истини у очи* и др.

8.0. Осим информација о типовима лексике, дескриптивни речници доносе још много лингвистичких информација, па су тако добра допуна правопису и граматици. Мислимо пре свега на ортографско-ортоепске и граматичке информације, које се дају у делу леме или у лику одреденичке речи (в. примере на стр. 80–81, 82).

8.1. За усвајање граматичке норме нарочито су инструктивне информације које се дају у заградама и које претходе дефиницијама. Уз сваку лексичку јединицу било ког типа наводе се све њене типичне граматичке карактеристике, док се оним мање типичним и нестандартним карактеристикама статус одређује квалификаторима типа: *дијалекатски*, *њокрајински*. Ако је неко значење везано само за уобичајену везу са одређеним јединицама, онда цела дефиниција садржи само информације о смислу такве повезаности (в. значења 1.в., 1.г. и б. придева *млад*, стр. 82).

8.2. Указивање на систем граматичких карактеристика типске лексике у дескриптивним речницима употпуњује учење граматичких правила и развија способност активног овладавања језиком.

9. Дескриптивни речници са својим исцрпним информацијама о граматичком, нормативном, функционално-стилском и естетско-етичком статусу лексичких јединица представљају незамењиве приручнике у усвајању језичког стандарда и културе изражавања и у изграђивању индивидуалног стила. Правилним ишчитавањем и тумачењем препорука за употребу лексичких јединица може се постићи високи ниво језичке културе и индивидуализација у креирању садржаја у приватној, професионалној и уметничкој комуникацији. Правила употребе лексичких јединица представљена у дескриптивним речницима показују не само богати потенцијал српског језика него његовим носиоцима пружају могућност да усвајањем ових правила и сами активно суделују у обогаћивању тог потенцијала.

III. ЛЕКСИКОГРАФСКИ МЕТАЈЕЗИК

ЛЕКСИКОГРАФСКИ МЕТАЈЕЗИК И СРПСКА ДЕСКРИПТИВНА ЛЕКСИКОГРАФИЈА*

1.0. У овом делу књиге биће разматран проблем установљења јединственог метајезика и лексикографских поступака у српској дескриптивној лексикографији као неопходног услова за њено укључивање у савремене токове лексикографије и лексикологије. За утврђивање нивоа досадашњих резултата из назначеног домена у српској дескриптивној лексикографији узели смо академијски Речник САНУ, који обједињује српску традиционалну и савремену лексикографију. Домете досадашњег стања одмеравали смо према савременој руској системској лексикографији, као еталону изграђеног лингвистичког/лексикографског метајезика и строго дефинисаних принципа лингвистичког/лексикографског описа језичких јединица. Системска лексикографија представља значајан корак за развој лексикографије и лексикологије не само зато што је показала примењивост неких најновијих теоријских достигнућа обједињених у теорији интегралног описа језика Московске семантичке школе, него и зато што је на најнепосреднији начин повезала примењену и теоријску лингвистику.¹

1.1. Метјезик лингвистичког описа и његове јединице у смислу формализације зависео је од циљева и намене лингвистичких истраживања. Пуни степен формализације остварен је у вештачком лингвистичком метајезику изграђиваном у процесу моделирања језика, пре свега за потребе машинског превођења, а данас све више за потребе електронске обраде корпуса. Овај вештачки језик симбола и семантичких примитива у свом изворном облику или је конструисан и преузиман из егзактних наука (нпр. *узроковаџи*, *множина*, *снага*, *функција*) или је узиман из природног језика (нпр. *сџвар*, *количина*, *део*, *норма*). Зато што не припада ниједном језику, овај конструисани, ве-

* В. Ристић 2001 и 2003.

¹ Лексикографска остварења системске лексикографије, урађена углавном на ограниченом корпусу (лексикографски портрети неких лексема руског језика, речник синонима; в. Системски опис лексике 1995 и Апресјан 1999), показала су примењивост теорије интегралног описа језика, изграђиване у Московској семантичкој школи, а представљене у делима Ј. Апресјана (в. Апресјан 1995 и 1995а).

штачки језик, као својеврстан логички језик који употребљава инвентар заједничких и простих појмова, сматран је универзалним, и то како у смислу описивања свих језичких нивоа (фонетског, морфолошког, синтаксичког, семантичког и др.) тако и у смислу описивања свих језика.

1.2. Међутим, од 80-тих година 20. века у Московској семантичкој школи, у оквиру које се истражују језички модели једног језика, пре свега за потребе лингвистичког описа антрополошке оријентације, доводи се у питање ефикасност оваквог вештачког метајезика, као и његова универзалност, поред осталог и због аутентичности националне семантике одређеног језика и појаве лингвистичког етноцентризма. Преовлађује став да лингвистички метајезик мора најпре испунити улогу јединственог, унифицираног средства у опису једног језика, и да се такав језик заснива на површинској семантици природног језика. Зато се у својству метајезика интегралног описа следбеника ове школе употребљава не вештачки него скраћени и унифицирани природни језик. Њега карактеришу реалне синтаксичке конструкције и речи одређеног језика у њиховим обичним значењима представљеним у традиционалној лексикографији.

1.3. Због различитог поимања улоге лингвистичког метајезика, инвентара његових јединица, као и области примене у лингвистичким описима, укратко ће се изложити главне карактеристике метајезика системске лексикографије, који је од свих других најпримеренији потребама дескриптивне лексикографије. Специфичност семантичког метајезика у односу на традиционални лексикографски метајезик испољава се у његовој унифицираности и ограниченом инвентару јединица описа, и кад је у питању речник, и кад је у питању синтакса тог метајезика. Његов речник чине семантички примитиви, просте речи природног језика или речи које су у неколико корака могу свести на просте, а које се унифицирају једнозначном употребом у дефиницијама. Његову синтаксу чине предикатно-актантни, пропозициони модели, на основу којих се успоставља системска повезаност јединица и установљују опште семантичке опозиције.

1.4. Такав семантички метајезик припремљен за описивање јединица свих језичких нивоа и за експлицирање различитих типова лингвистичких информација одређеног језика, заједно са строгим правилима и принципима лексикографског описа, преко савремене руске системске лексикографије понуђен је традиционалној лексикографији и лексикологији. Зато сматрамо да је у овом тренутку системска лексикографија еталон према коме треба усмеравати развој српске лексикографије и лексикологије. За развој дескриптивне лексикографије,

као њиховог фундаменталног дела, нарочито би било значајно усвојити строга системска правила и принципе за установљење лексикографских поступака и проширивање инвентара јединица лексикографског метајезика до границе разумљивости описа за кориснике дескриптивних речника. Мера примене лингвистичког метајезика и принципа системског описа лексике зависи од типа речника и његове намене. Дескриптивни речници описују целокупни лексички систем једног језика и намењени су корисницима који имају школско лингвистичко образовање, а лингвистички речници описују сегменте лексичког система и намењени су лингвистички образованим корисницима и истраживачима. Број информација обрнуто је сразмеран обиму лексичког система који се описује у речнику одређеног типа, а инвентар јединица лексикографског метајезика мора се кретати у границама лингвистичког образовања корисника речника. Максимални захтеви системске лексикографије могу се реализовати у речнику лексикографских портрета². Али зато системска лексикографија своју ширу примену може наћи у изради лингвистичких речника (речника синонима, антонима, модела управљања, спојивости, лексикографских портрета и др.), као и у лексиколошко-лексикографским истраживањима, чиме би се значајно подстакао развој не само лексикографије, него и других лингвистичких дисциплина. Мера преузимања семантичког метајезика и поступака из системске лексикографије свакако би морала бити одређена, поред осталог, и крајњим циљем, који је заједнички за све типове речника, а то је: понудити корисницима оптимални скуп правила за активно учење (усвајање) језика.

2.0. У даљем излагању биће представљени лексикографски поступци и метајезик дескриптивног Речника САНУ и упоређивани са правилима и принципима системске лексикографије, која ће се узимати као еталон за препознавање и одмеравање ваљаности поступака и принципа примењених у дескриптивној лексикографији. Домети традиционалне српске лексикографије пратиће се у домену типова и броја информација, начина њиховог представљања у речничком чланку и њиховог груписања. У системској лексикографији информације се групишу у одређене зоне: морфологија, значење, конотација, енциклопедијска зона (енциклопедијске, културално-историјске и етно-

² Објекат описивања овог речника је појединачна лексема, а њен лексикографски портрет представља се на фону одређеног лексикографског типа, при чему се истичу с једне стране заједничке карактеристике групе лексема (прозодијске, семантичке, синтаксичке, комуникативне), које изискују једнообразно описивање, унификацију, а са друге стране и индивидуалне особине појединачне лексема, индивидуализацију или лексикографско портретисање.

лингвистичке информације), зона модела управљања, зона спојивости, зона синонима, аналога (кохипонима и других тематски блиских речи), конверзива, антонима, хиперонима, деривата (који укључују и семантичку деривацију), зона цитата и зона фразеологије.

2.1. Дескриптивна лексикографија разликује се од системске по броју, по типовима информација и начинима њиховог представљања у семантичкој зони, зони модела управљања и зони спојивости. Разлике нису само резултат заостајања српске дескриптивне лексикографије него и различите намене речника ова два лексикографска приступа. Тако, без обзира на то колико ће традиционална дескриптивна лексикографија на путу осавремењивања проширивати инвентар свог метајезика јединицама системске лексикографије или њеним принципима и поступцима, многи од њих не могу се преузимати јер нису примерени основним, примарним задацима ни техничким могућностима дескриптивне лексикографије. Велики број таквих елемената припада управо поменутиим зонама лексикографског описа.

2.2. Најпре ће бити размотрене разлике које се тичу зоне значења. Највећи број информација овог типа у оба случаја дају се у дефиницијама. Међутим разлике у дефинисању су велике. У системској лексикографији дефиниција се даје по утврђеном моделу, по коме описном делу претходи представљање одређеног значења неке речи у виду модела пропозиционе структуре. Нпр. за једно од значења гл. *обећаџи* то би био модел, чија би се структура могла записати на следећи начин:

X је обећао Y-у да ће урадити P.

Опис овог значења гл. *обећаџи* семантичким метајезиком може се представити на следећи начин:

'Знајући или сматрајући да је Y или неко треће лице заинтересовано за P [пресупозиција], X говори Y-у да ће урадити P без обзира на могућу тешкоћу [асерција]; X то говори зато што хоће да му верују, схватајући да ако не уради P, њему ће престати веровати' [мотивација].

Пропозициона форма са назначеним актантима ситуације коју означава одређена лексема представља њену семантичку валентност са променљивим X, Y, P и њен модел управљања Дефиниција се даје између полунаводника на стандардном упрошћеном језику семантичким примитивима. Семантички примитиви у овој дефиницији били би: *сматраџи*, *знаџи*, *говориџи*, *радиџи*, *чиниџи*. Дефиниције се уједначавају и по структури тако што се посебним начином експлицирања истичу различити слојеви смисла: асерција (пропозиција), пресупозиција, модални оквир, мотивација, оквир посматрача и др. Упо-

требом глагола у личном облику у главној реченици маркира се пропозициони део значења; употребом придевских, прилошких и сл. обр-та и њихових синтаксичких еквивалената (нпр. релативне реченице, као и реченице уведене предикатима типа 'познато је'), маркира се пресупозитивни део значења. Модални оквир маркира се употребом речи „говорник“ или „адресаи“, а оквир посматрача употребом речи *йосмаишрач*“ (в. наведену дефиницију). После овако представљеног значења и различитих слојева смисла, обично се даје коментар са детаљним информацијама о свим особеностима лексеме при реализацији тог значења.

Дескриптивна дефиниција глагола *обећаиши* из Речника САНУ гласи:

обећати, -ам ... **І. 1.** (нешто) *даиши реч да ће се нешто учиниши, исџуниши, даиши и сл., даиши обећање, обрећи*: обећати (некоме) високу награду, обећати (некоме) књигу.

Ако се упореде наведени типови дефиниција и друге информације које припадају зони значења, разлике су очигледне, и то по обиму, по броју и типовима информација и по метајезику. У системској лексикографији све информације у зони значења, па и сама дефиниција, дају се јединственим семантичким метајезиком. У дескриптивном речнику дефиниција не подлеже метајезичком опису, него представља парафразу инваријантног садржаја на обичном језику, без издвајања различитих слојева смисла. Неке семантичке информације допуњавају се примерима. Међутим, неке информације из зоне значења дају се и у дескриптивном речнику лексикографским метајезиком, само су другачије распоређене: испред дефиниције у виду функционално-стилских маркера или напомена о морфолошким, синтаксичким и другим ограничењима дате лексеме у одређеном значењу.

3.0. Ако се пажљиво прегледају речнички чланци различитих лексема у Речнику САНУ, могу се наћи многи типови информација дати у зонама системске лексикографије, а неке од њих по уређености и устаљеном начину представљања подсећају на те зоне. То ће се показати на примеру делова два речничка чланка лексема *мислиши* и *млад* из Речника САНУ³:

мислити, -им (дијал. **ијек. мишљети**) **несвр. І. 1.** *умом, разумом сивараиши мисли, долазиши до идеја, судова, закључака, разми-*

³ Делове метајезичког описа лексеме истаћи ћемо болдом, а дефиниције ћемо дати у курзиву, како се иначе дају у Речнику. Изоставићемо примере и фразеолошке изразе, који могу бити предмет посебног разматрања са становишта метајезичке улоге и допуњавања информација у лексикографском опису језичких јединица.

шља̀тии; расу̀ђива̀тии ... ; 2. а. (о неком, о нечем, на некога, нешто) има̀тии у мислима, у њама̀тии (некога, нешто), размишља̀тии (о неком, о нечем) ... ; в. (обично у 2. л. јд. презента, ретко безл. са логичким субјектом у дативу) чинѝтии се, изгледа̀тии: мислиш све ће [ветар] из корена извалити; мисли му се да цијели догађај својим очима гледа ... ; 4. а. (нешто, ретко о нечему) жселѐтии некоме нешто; љрипрема̀тии, смишља̀тии (обично нешто зло) : мислити зло (о злу), не мислити добро; ... б. заст. осећа̀тии: срце мисли ... ; 5. б. (обично са допуном на нешто) има̀тии нешто у виду, љомишља̀тии на нешто ... б. а. (на неког, на нешто) водѝтии рачуна о неком, о нечем; б. покр. (за неког, за нешто, ретко за неким, за нечим) бѝтии забрину̀ти за некога, за нешто ... ; в. (за некога, за нешто) водѝтии бригу, брину̀тии се ... ; II. ~ се 1. а. размишља̀тии о нечем љиражѐћи неко решење ...

мла̀д², мла̀да, мла̀до (одр. млади, -а, -о; комп. млађи) (дијал. мнад); супр. стар 1. а. који је у раном добу живо̀та (о људима и животињама), који се развија, који није љочео да стари ... ; в. (обично у вези са „луд“, „зелен“) 1) који још није достигао духовни развој зреле особе, неискусан, наиван због младости ... : Био сам млад и зелен; Младо-лудо, па ће јурнути у пропаст; 2) који одражава љакву особу, својствени љаквој особи ... ; 3) који је без искуства ... ; г. (уз именицу старац) 1) који је још у снази, крејак бодар ... 2) који је љре времена изгубио особине младости, љперано остарео, оронуо ... ; д. (у комп.) 1) који се касније родио ... 2) уз име (љрезиме) неке особе да би се она разликовала од старије особе истог имена (љрезимена), обично из исте љородице, саједнице и сл. ... ; 4. в. геол. који је скоријег, новијег љостања ... ; г. песн. љек наста̀ли, рани ... ; б. ист. (као први део у називима организација, удружења и сл.) који се бори за остварење неког националног ... љрограма ... ; 7. (у комп.) а. (понекад у именичкој служби) нижи љо рангу ... ; 8. (у именичкој служби у одр. виду) а. (ређе комп.) м мн. млађи нарашћа̀ј, омладина ... ; б. (младо с, у мн. млади м) младунче ... ; в. (и комп.) м мн. момак и девојка ... ; г. (у комп. у сва три рода, а у мн. м) заст. слуга.

3.1. Као што показују примери, предмет описа у дескриптивном речнику јесте лексема, лексичка јединица у укупности својих облика и значења. У кратком опису свих релевантних карактеристика лексема у сваком појединачном значењу садржи се велики број информација које регулишу правила њене употребе и на граматичком и на функционално-стилском плану.⁴ То показују и истакнути делови у речничким чланцима.

⁴ О типовима информација и њиховој организацији у дескриптивном речнику в. Ристић 1995/96: 67–75; 1995а: 233–240, а в. поглавља у књизи, стр. 79–92, 93–98.

3.2. Све друге релевантне информације којима се регулишу правила употребе одређене лексеме, уколико нису посебно истакнуте метајезичким описом, одређеним лексикографским поступком или посебном техничком знаком, дају се у дефиницији и допуњавају се примерима који се одабирају, такође, по утврђеним правилима. Уопште, у дескриптивним речницима поред метајезика који је заснован на традиционалној граматици и лексикографији, економичност лексикографског описивања остварује се и одређеним лексикографским и техничким поступцима: редоследом информација, употребом заграда, различитих типова слова, начина дефинисања, типова дефиниција и др. Њихову употребу прописују одређена правила. За Речник САНУ та правила дата су у Упутствима која су урађена после првог тома речника и која се до данас чувају у рукопису. Ова упутства ни после урађених 16 томова речника нису допуњавана, иако су се у пракси правила и лексикографски поступци мењали и допуњавали. Све то показује да је прописивање правила лексикографске обраде сложен посао, да му треба посветити посебну пажњу и да га не могу обавити сами лексикографи без помоћи лингвиста других усмерења. Системска обрада лексичких јединица, како нам показује и системска лексикографија, не може се остварити без конзистентне обраде граматичког система српског језика.

3.3. Заједничке карактеристике лексеме, без обзира ком типу информација припадају, дају се уз одредницу, у првом делу речничког чланка, у леми. То су најчешће, како показују и наведени примери, информације о морфолошким карактеристикама лексеме, што би одговарало зони морфологије у системској лексикографији.

Представљене су и морфолошке карактеристике глагола у реализацији одређеног значења:

мислити I. 3. в. (обично у 2. л. јд. презента, ретко безл. са логичким субјектом у дативу) *чинити се, изгледајти*: Мислиш све ће [ветар] из корена извалити; Мисли му се да цијели догађај својим очима гледа ...

Последњи пример употребе гл. *мислијти* показује да се дају и информације о безличној употреби, која се обично реализује и као посебно значење (модално, у наведеном значењу гл. *мислијти*).

Рефлексивност глаголских облика представља се у издвојеном делу речничког чланка, под римским бројем II. ~ (мислити) се 1. а. *размишљајти о нечем тиражећи неко решење ...*, а даје се и информација и за узајамно повратно значење.

У речничком чланку лексеме *млад* неке информације односе се на морфолошке карактеристике придева у реализацији појединих значења (употреба у облику компаратива, у именичкој служби, са ознаком рода и броја):

млад 1. д. (у комп.) 1) *који се касније родио ... 2) уз име (презиме) неке особе да би се она разликовала од старије особе истог имена (презимена), обично из исте породице, заједнице и сл. ... ; 7. (у комп.) а. (понекад у именичкој служби) нижи по рангу ... ; 8. (у именичкој служби у одр. виду) а. (ређе комп.) м мн. млађи нарашћај, омладина ... б. (младо с, у мн. млади м) младунче ... ; в. (и комп.) м мн. момак и девојка ... ; г. (у комп. у сва три рода, а у мн. м) заст. слуга ...*

4.0. У даљем излагању, на примерима наведених и других речничких чланака, детаљније ће бити размотрени традиционални лексикографски поступци у представљању граматичке и лексичке спојивости, као битних карактеристика јединица лексичког система које регулишу правила њихове употребе у говору и писању. Карактеристике овог типа испољавају се као ограничења спојивости одређене лексеме са другим лексичким јединицама или њиховим облицима у реализацији појединих значења. Ове информације из домена семантичке валенције и модела управљања (рекције) у терминологији системске лексикографије припадају следећим зонама: зони спојивости и зони модела управљања. Начин њиховог евидентирања у дескриптивним речницима морао би да одражава одређена семантичка и граматичка правила неопходна како за нормирање језика тако и за активно учење матерњег или страног језика.

4.1. Истакнути делови речничких чланака лексеме *мислити* и *млад* уз свако појединачно значење представљају ограничења њихове граматичке и лексичке спојивости, чиме се регулишу граматичка и семантичка правила употребе наведених лексема.

За глагол *мислити* дају се информације које се тичу модела управљања — облици рекцијских допуна за обавезне семантичке валентности глагола (углавном сви истакнути делови у загради испред дефиниције):

мислити, -им (дијал. ијек. мишљети) несвр. I. 2. а. (о неком, о нечем, на некога, нешто) *имаћи у мислима, у њамећи (некога, нешто), размисљати (о неком, о нечем) ... ; 4. а. (нешто, ретко о нечему) жселећи некоме нешто; припремаћи, смисљати (обично нешто зло) : мислити зло (о злу), не мислити добро; 5. б. (обично са допуном на нешто) имаћи нешто у виду, помисљати на нешто ... б. а. (на неког, на нешто) водити рачуна о неком, о нечем; б. покр. (за неког, за*

нешто, ретко за неким, за нечим) бићи забринућ за некога, за нешто ... ; **в. (за некога, за нешто) водити бригу, бринући се ...**

Информације о моделу управљања изостају ако глагол којим се дефинише има исти модел управљања као глагол који се дефинише:

мислити I. 1. *умом, разумом ствараћи мисли, долазити до идеја, судова, закључака, размишљаћи; расуђиваћи ... ; 3. а. имати неко мишљење о нечем, бићи неког мишљења; б. вероваћи; замисљаћи; смањиваћи, држаћи.*

Дата је и информација о ограничењу семантичке спојивости:

мислити I. 4. а. (нешто, ретко о нечему) *желећи неке нешто; припремаћи, смисљаћи (обично нешто зло):* мислити зло (о злу), не мислити добро.

За придев *млад* дате су, такође, информације о ограничењима лексичке спојивости:

млад², млада, младо (одр. млади, -а, -о; комп. млађи) (дијал. **мнад**); **супр. стар I. а.** *који је у раном добу живошта (о људима и животињама), који се развија, који није почео да стари ... ; в. (обично у вези са „луд“, „зелен“)* 1) *који још није достигао духовни развој зреле особе, неискусан, наиван због младости ...* : Био сам млад и зелен; Младо-лудо, па ће јурнути у пропаст; 2) *који одражава такву особу, својствен таквој особи ...* ; 3) *који је без искуства ...* ; **г. (уз именицу старац)** 1) *који је још у снази, крејак бодар ...* 2) *који је пре времена изгубио особине младости, прејерано остарео, оропуо ...* ; **б. ист. (као први део у називима организација, удружења и сл.)** *који се бори за остварење неког националног ... програма ...*

Информација о обавезним реакцијским допунама и релевантним карактеристикама саме лексеме у Речнику САНУ дају се обично у заградама које претходе дефиницији и другим типом слова, а информације о ограничењима спојивости дају се обично у заградама после дефиниције и истим типом слова као дефиниција (в. истакнуте делове у наведеним речничким чланцима). Тако се уз општа правила употребе сваке појединачне речи која следе на основу одређивања њеног граматичког статуса, датог у делу леме пре дефиниције (в. заглавља наведених речничких чланака), у овим деловима дефиниције (у глосама) по правилу дају додатна правила везана за реализацију одређеног значења. Ако се узме у обзир и значајна улога примера — цитата у допуњавању информација о моделу управљања и спојивости, очигледно је да су речнички чланци, урађени по правилима традиционалне дескриптивне лексикографије, у великој мери допринели утемељењу си-

стемске лексикографије, и то како у опису лексикографских типова, тако и у опису лексикографских портрета.

4.2. Представљање семантичке валентности преко реакцијских допуна, као и њихове обавезности/факултативности у дескриптивним речницима, значајно је не само за двојезичну лексикографију и установљење правила при учењу страног језика, него и за успостављање системских односа међу лексичким јединицама унутар једног језика. Такве информације, поред осталог, указују и на релевантне разлике међу синонимима.

За глагол *жалити се* важно је навести валентност адресата *некоме*, док ту валентност не показују његови синоними *ројити* и *илакати*. У Речнику САНУ, у коме је гл. *жалити се* 1 дефинисан на следећи начин: **(на некога, нешто или без падежне допуне)** *изражавати незадовољство, нерасположење, тужити се, жадати се*, ова валентност није наведена, иако је пример показује: Жали му се Лазар на крвника. Међутим, она се, како показује Матичин речник и као што смо већ истакли, не реализује код глагола *илакати* 4 у значењу 'жалити се', за које је евидентирана допуна „на некога“ (Плаче на те сва Херцеговина).

4.3. Разлике између синонимских глагола могу се испољити и у начину исказивања валентности, нпр. исказивање адресата акузативом *некога* за гл. *информисати*, *извести*, односно дативом *некоме* за њихове синониме *саопштити*, *објавити* и сл.

За неку лексему је навођење валентности обавезно, нпр. за именицу *творца* (нечега) (неке теорије, уметничког дела и сл.), јер се не може употребити без допуне, док те обавезне валентности нема код њеног синонима *аутор* (Аутор је примио хонорар : *Творац је примио хонорар). У Матичином речнику за именицу *творца* информација о наведеној обавезној валентности дата је у оквиру дефиниције на следећи начин: *онај који је нешто створио (у односу на то дело), аутор ... (Учинити неправду творцу наше књижевности)*.

4.4. Разлике међу синонимима могу се испољити и као изразивост/неизразивост валентности, што би требало евидентирати у дескриптивној лексикографији. Нпр. глагол *сетовати* реализује семантичку валентност адресата *некоме*, који се синтаксички ретко реализује, него се реализује у виду реакцијске допуне *некога* (Мајка га опет сетује; Навалили су га сетовати — Матичин речник). Код његовог синонима, глагола *саветовати*, на који је гл. *сетовати* упућен и чије је значење одређено као 'давати савет (**некоме**)', та валентност се и синтаксички реализује, па је обично: Саветовао је пријатељу (**паци-**

јенту, колеги и сл.), мада су у Матичином речнику наведени само примери типа: *саветоваџи децу и сл.*, односно са допуном *некога*.

4.5. Требало би по правилу издвајати случајеве апсолутне употребе лексеме, за коју је иначе обавезна допуна, од случајева факултативности допуна. Нпр. једно од значења гл. чекати: *Ја чекам* — у ситуацији дугог ишчекивања да неко уради нешто, оваква употреба лексеме обично је и сигнал њеног посебног значења, па је и то разлог више да се представи на одговарајући начин, што се иначе не чини у Речнику САНУ. Апсолутна употреба се не издваја него се представља у истом делу речничког чланка у коме се описује дата лексема са допунама, а информација, која се даје формулацијом *без (и)адежне допуне*, двосмислена је: може значити факултативност допуне или апсолутну употребу лексеме. Тако је нпр. употреба гл. *навикнути* у примеру: **Има кад хоће и да навикне** и да се ражљути кад није нешто у реду, дата уз примере који илуструју основно значење представљено на следећи начин: **1. а.** (са допуном на некога, некога **или без допуне**) *крајко или мало викнути, иодвикнути (грдећи, карајући некога, заиоведajuћи некоме)*. Међутим, наведени пример показује нарочиту, апсолутну употребу гл. *навикнути* у конструкцији са безличним обликом глагола *имати* у егзистенцијалном значењу 'бива, дешава се', чиме се сигнализира да није у питању факултативност допуне глагола у основном значењу, него његова апсолутна употреба са другачијим значењем: 'вичући изразити негодовање'.

Или, нпр. апсолутна употреба не издваја се ни код гл. *жалити се* у примеру типа: *Добро је. Знаш ... да се људи не жале*, у коме је она маркирана и исказом нарочите структуре са уводном конструкцијом и негацијом и у коме реализује посебно значење 'имати потребу, навику за изражавањем незадовољства, нерасположења'. У Речнику САНУ она је представљена уз значење **жалити се 1.** *изражаваџи незадовољство, нерасположење, ишужити се, јадати се* (в. *жалити се*, т. 4.2).

4.6. Представљањем обавезне валентности често се показује или сужено, спецификовано значење лексеме, односно ограничење њене спојивости, или проширено значење лексеме у односу на специфично. Нпр. за секундарна значења лексеме *носилац (улоге, особине, медаље, исправе, ишшуле, листе* и сл.; в. *носилац* у Речнику САНУ) и за опште секундарно значење лексеме *арена* 'место дешавања неког догађаја, обично драматичног' (*арена радничког иокретиа*), то је обавезна валентност *нечега*. У Речнику САНУ секундарно значење **арена 2.** није адекватно представљено: *фиг. иоиришће, иоље умног рада, културног ишакмичења и сл.*, поред осталог и зато што је релевантна ин-

формација о обавезној семантичкој валентности сужена и дата као део дефиниције.

5.0. У дескриптивним речницима, као што је већ показано на примеру речничких чланака лексема *мислићи* и *млад*, дају се информације које по системској лексикографији припадају зони спојивости. Оне се у Речнику САНУ углавном наводе после дефиниције као напомене о ограничењу лексичке, семантичке или морфолошке спојивости и дају се истим типом слова као дефиниција. У даљем излагању размотрићемо још неке случајеве.

5.1. По већ утврђеним правилима требало би нпр. за гл. *радоваћи се* дати информацију да субјекат може бити и човек и виша животиња, зато што већина глагола осећања ограничава спојивост само на субјекте са значењем човека. Међутим, информације овог типа у Речнику САНУ изостају уз глаголе истог типа: *мислићи*, *мрзећи*, *волећи* и сл. Оне нису адекватно ни доследно дате ни за значења глагола *жалићи*, док се у неким другим случајевима информације о ограничењима спојивости сличног типа наводе (в. пр. **млад 1. а.**, стр. 118).

5.2. Ограничења семантичке спојивости требало би навести и за једно од значења глагола *јосећићи*, у коме само именице са значењем културних објеката попуњавају његову валентност циља (посете) (*јосећићи музеј*, *јозориштие*, *изложбу*), за разлику од синонимних глагола *оћићи*, *доћи* (у музеј, у јозориштие, на изложбу), код којих смисао 'посете' не мора бити обавезно повезан са културним садржајем. У Речнику Матице српске код гл. **посетити 1**, који је дефинисан на следећи начин: *доћи куда или коме и задржати се тамо неко време*, **обићи**, **јоходићи**, није истакнута наведена разлика између синонимних глагола нити је дата било која информација у вези са назначеним ограничањем циља посете, па су и синонимни гл. *доћи*, *обићи* и *јоходићи* употребљени у дефиницији без икаквог ограничавања.

5.3. У реализацији појединих значења код неких лексема јављају се случајеви ограничења више типова спојивости (граматичке и лексичке нпр.), што се, наравно, мора представити на одговарајући начин. Међутим, у речницима су у овим случајевима информације често непотпуне. Тако је у Речнику САНУ за лексему **мрав 2** мн. у значењу 'мравци', у додатном делу дефиниције дата информација о ограничењу лексичке спојивости „најчешће уз глаголе: *јодилазићи*, *јролазићи*, *јроћи* и сл.“, али је изостала информација о ограничењу морфо-синтаксичке — граматичке спојивости, с обзиром на то да лексема *мрав* дато значење у споју са наведеним глаголима реализују само ако се они употребе у конструкцији са логичком субјектом у акузативу. Да изостала информација није системска грешка, види се по томе што

она није изостала код лексеме *мрави* на коју је упућено значење **мрав** 2. Тако и овај пример са тривијалним показатељима услова за реализацију датог значења лексеме *мрав* потврђује да одсуство системности у нашој дескриптивној лексикографији у многим случајевима није резултат неуоченог и недефинисаног статуса одређене појаве, него недовољне пажње и акрибичности лексикографа.

5.4. Информације о спојивости, иако се по правилу дају у блоку дефинисања, не чине интегрални део дефиниције, него посебне зоне пре и после дефиниције. На традиционално схватање о издвојености овог типа информација указује и препорука у Упутствима за израду Речника САНУ да се оне не представљају као интегрални делови дефиниције, него као њени додатни делови. Наводе се и примери лексема чија значења треба представити на следећи начин: **вирити** *кришом гледаћи (обично кроз узан отвор)* и **блед** *који нема природног руменила, који је без живојине боје (о лицу, кожи и сл.)*, у којима издвојени делови у загради дефиниције, у терминологији савремене и системске лексикографије, указују на спојивосне карактеристике наведених лексема, односно на ограничења њихове семантичке и лексичке спојивости.

5.5. Ово правило и многа друга разматрана правила, установљена у српској традиционалној лексикографији, не примењују се доследно, чиме се оглушује о системност и типско представљање, као важне принципе не само интегралног него и сваког другог системског описивања језичких јединица.

Међутим, да су постојећа правила и метајезички описи у Речнику САНУ доследно спроведени, наша традиционална и новија лексикографија, без обзира на указане недостатке, могла би се уврстити у ред успешнијих и развијених. За многе недоследности, осим стручне некомпетентности и недовољне акрибичности самих лексикографа, одговорни су и наши граматичари који ни до данас нису урадили неопходне типологије категоријалних граматичких јединица и лексичко-граматичких класа. Недоследности се запажају и у представљању нерегуларних парадигми именских речи и њихових суплетивних облика. Тако се у нашим дескриптивним речницима показује велика недоследност у представљању рода и броја збирних именица и именица сингуларија и плуралија тантум, на што је у вези са проблемима конгруенције и њених лексикализованих примера упозорио Љ. Поповић (2000, 65–80). Он истиче проблеме у вези са конгруенцијом и начинима њиховог решавања у лексикографији указујући и на примере лексикализације, који се свакако морају издвајати као посебне јединице значења. Понуђена решења из домена конгруенције Љ. Попови-

ћа, уз дораду могућих типова, на основу великог броја већ обрађених случајева у постојећим речницима, пружају могућност да се ова проблематика убудуће представља на одговарајући системски начин и у дескриптивној лексикографији.

5.6. Као што је показано, информације из зоне спојивости и модела управљања у дескриптивним речницима дају се веома редуковано. Углавном се наводе рекцијске допуне уколико нису исте као код глагола којим се одређени глагол дефинише (в. истакнуте информације код гл. *мислићи*). У системској лексикографији информације овог типа су јако детаљне у опису и исказане формализованим метајезиком симбола и скраћеницама номенклатуре граматичких категорија. Нпр. модел управљања лексеме *свећлићи* 2 у значењу 'осветљавати' био би представљен са три актанта: ко светли /X/, коме светли /Y/ и чиме светли /Z/. Уз сваки актанта се у системској лексикографији даје информација о његовој реализацији у површинској структури са знаком врсте речи и падежа. Затим се дају информације о семантичким и другим ограничењима управне речи у односу на актанта, које се записују између полунаводника, нпр., 'човек', 'објекат' и сл., као и информација о обавезности актанта.

У Матичином речнику ово значење глагола *свећлићи* је дефинисано без назнаке допуне у дативу *некоме* (актанта Y): **свѣтли** ... несвр. *чинићи свећлим, обасјаваћи свећлошћу, освећљаваћи*, док су информације о друга два актанта (X и Z) дате у дефиницији и обично су садржане у глаголу којим се дефинише дата глаголска лексема. Информације о морфолошким, семантичким и другим карактеристикама актанта обично су садржане у примерима којима се илуструје одговарајуће значење.

5.7. Употреба у одричним, упитним и модалним реченицама и у различитим типовима уводних конструкција углавном је и сигнал реализације посебног значења одређене лексеме, што је и разлог да се оваква употреба и евидентира у дескриптивним речницима на одговарајући начин. Информације овог типа нарочито се дају у представљању функцијских речи (партикула, прилога и везника) (в. у Речнику САНУ партикуле: *ли, не, е, ево, ејо, ено*, затим модалне глаголе *моћи, мораћи* и др.).

6. Редуковане информације које се тичу модела управљања и спојивости у дескриптивним речницима допуњавају се примерима који одговарају зони цитата у системској лексикографији. Принципе за одабир примера у дескриптивном речнику требало би допунити новим који би обезбедили и оне типове информација које традиционална лексикографија није до сада представљала. Примери би с једне

стране морали да илуструју модел, а са друге сва варирања у оквиру модела: морфолошка, синтаксичка, семантичка, функционално-стилска, прагматичка и др. Захтеви за одабир примера у традиционалном дескриптивном речнику засновани су више на параметрима хронолошке, територијалне, функционално-стилске и жанровске заступљености и зато би их требало кориговати и допунити параметрима који одражавају граматичко-семантичке карактеристике лексема, односно њихову семантичку валентност и спојивост.

7.0. За системско представљање лексичких јединица српског језика у домену граматичке и лексичке спојивости неопходно је издвојити и показати опште семантичке опозиције које леже у основи већине лексикографских типова. Многе од њих су универзалне и већ су издвојене у описима других језика, што може да представља значајну олакшицу за граматички и лексикографски опис српског језика.⁵

7.1. Тако се нпр. зна да велики део семантичких особености по којима се разликују глаголи једног синонимског реда проистиче из њихове актантне структуре. Разлике се обично тичу радње, стања и својства субјекта, стања и својства објекта, својства адресата, циља, инструмената, средства, места, времена и др. Само одређивање валентности глагола и семантичких улога — актаната, као деликатног синтаксичког и лексикографског проблема, олакшано је тиме што су у савременим лингвистичким истраживањима издвојене семантичке класе глагола карактеристичне за многе језике. На основу тога би се и глаголи српског језика могли сврстати у одређене семантичке класе, од којих ћемо само неке навести: глаголи делатности чија се радња завршава са постигнутим резултатом (*йисаџи, чийаџи, йравиџи, рушиџи*); глаголи разнородне радње са једним циљем (*радиџи, војеваџи*); интерпретациони глаголи који исказују оцену нечега (*йогрешиџи, клеветашџи*); глаголи процеса који немају субјекта агенса (*расти, шећи, йовећавати се, смањивати се, дувати, горети*); путативни глаголи (*смайрати, мислити (нешито), рачунати, сумњати*); глаголи стања (*десити се, збиџи се*); просторног положаја (*висити, лежати*) и др.

7.2. Утврђено је да се у синонимском реду глагола и именица, који означавају емоције, регуларне разлике јављају по фактору који изазива емоције, по интелектуалној оцени тог фактора од стране субјекта, по карактеру, дубини и интензивности емоција, по жељама које оне изазивају, по начину њиховог испољавања и сл.

7.3. За разликовање јединица у синонимском реду именица којима се означавају природни објекти истиче се да важну улогу има раз-

⁵ О опозицијама које су већ истражене в. Апресјан 1999: V–VI.

ликовање по облику, боји, размери, по унутрашњој структури, начину употребе и сл. У синонимском реду именица које означавају артефакте наведеним разликама могу се додати и разлике по функцији и намени предмета.

8. За разлику од информација о спојивости и моделу управљања које су у дескриптивном речнику редуковане на показани начин, морфолошке и функционално-стилске информације у дескриптивној лексикографији дају се на исти начин као у одговарајућим зонама у системској лексикографији, па чак и истим метајезиком, чији инвентар чине традиционални појмови. Из морфологије су то: врсте речи, род, број, падеж, лице, време, начин, вид, лични и безлични облик глагола, актив, пасив, инфинитив, глаголски придеви и глаголски прилози, компаратив, суплетивни облици и др. За функционално-стилску употребу употребљавају се квалификатори типа: *застарело, архаично, историјски, геологија; експресивно, њогрдно, њрезриво, хипокористички, еуфемистички* и др. Број квалификатора варира, а у системској лексикографији, осим традиционалних, уводе се и нови, и то како за стилска варирања појединих значења тако и за везане, устаљене изразе у оквиру неког значења. Сличне поступке издвајања посебне функционално-стилске употребе имамо и у Речнику САНУ, што показују примери придева *млад* **1. в.** у спојевима речи *млад* и *зелен* и *младо лудо* под 1), као и **1. г.** у споју *млад стварац* 1) и 2), али ове употребе у Речнику нису стилски обележене. За први случај требало је употребити квалификатор *њрезриво*, а за други *експресивно*. И поред извесних пропуста и недоследности, информације о функционално-стилској употреби лексеме у одређеном значењу по правилу се дају у нашим дескриптивним речницима.⁶ Синоними се наводе обично после описне дефиниције, а уз придев *млад* наведен је и антоним *ствар*. У оба наведена речничка чланка дате су информације о функционално-стилској употреби лексеме у појединим значењима, у виду квалификатора: *заст. (арело), геол. (огија), ист. (оријски)*.

9.0. Велика сличност између дескриптивне и системске лексикографије испољава се и у начину представљања енциклопедијских информација и информације из домена конотације⁷, тако да се може рећи да су одговарајуће зоне у системској лексикографији у доброј мери

⁶ О информацијама функционално-стилске раслојености лексике у дескриптивним речницима и о функционално-стилским квалификаторима као јединицама лексикографског метајезика в. поглавље књиге, стр. 93–98.

⁷ О лексиси са конотативним компонентама значења — експресивној лексиси и начину њене обраде у Речнику САНУ в. Ристић 2004: 217–249.

засноване на традиционалној лексикографији. Оно што би требало да карактерише информације из овог домена јесте захтев да се објективно и исцрпно представе културно-историјски, когнитивни, комуникативни и прагматички садржаји, који, по правилу, нису део језичке него комуникативне компетенције. Зато су делови речничког чланка лексема са оваквим садржајима углавном обимнији, што из Речника САНУ показују примери типа: *бадњак, варица, наконче, вила, ђаво*, као и примери енциклопедијских појмова из опште културе, историје, филозофије и сл.

9.1. Оно што се јавља као грешка у представљању овог типа лексике јесте идеолошко вредновање њиховог садржаја из перспективе актуелне идеологије, што је карактеристично и за Речник САНУ. У том смислу је индикативна и ова препорука из Упутства за израду речника: „Дефиниција ... треба да буде дата *из садашње перспективе и на висини савремених знања и схватања*. Нпр. реч *ушвара* не треба тумачити као „бестелесно биће, дух који прима на себе облик човека“ или ма како слично, него у самој дефиницији треба истаћи да је у питању *сујеверје, халуцинација* итд. Реч *блаженство* „треба протумачити као осећање највећег задовољства“ или сл., *али не „осећање у рају“* и сл., без обзира на то што се реч највероватније одиста некада тичала представе о стању у рају (стр. 24, члан 76) (делове у курсиву истакла С. Р.). Због оваквог става многе лексеме из домена народне митологије, веровања, обичаја маркиране су квалификаторима негативног предзнака, типа: *сујеверје, њразверје* или негативном оценом садржаја које означавају. Без идеолошке оцене треба представљати и лексеме са културно-историјским садржајем, и у том смислу су инструктивне препоруке из поменутог Упутства да се у дефиницијама ова компонента мора представити одговарајућим, енциклопедијским ремаркама типа: *некадашњи, у њо и њо време*, којима се прецизира временска употреба и које чине саставни део дефиниције, или, пак, исказивањем садржаја у дефиницијама глаголским облицима прошлог времена. Лексика фолклора експлицитно се маркира напоменама пре дефиниција које се од дефиниција разликују или посебним типом слова или издвајањем у заграду, типа: (*само*) *у загонеци (бајалици, бројаници, здравици и сл.)* и дефиницијом, која је у већем броју случајева дужа због комплексности фолклорног садржаја. Слични поступци се примењују и на лексику која се у Речнику маркира квалификатором *етн.(ографски)*. Овај слој лексике углавном се представља типски, при чему дефиницији многих лексема претходи напомена: *њо народном обичају/веровању ...*

10.0. Захтев савремене лексикографије за представљање језичког система повезивањем лексичких јединица не само на синтагматском плану (преко модела управљања и спојивости) него и на парадигматском плану (преко синонима, аналога, конверзива, антонима и деривата), начелно је постављен и у великој мери се примењује и у традиционалној дескриптивној лексикографији. У Речнику САНУ уз лексему која се обрађује наводе се углавном синоними, антоними и лексички аналози, и то на два места у речничком чланку. Ако се односе на целу лексему, онда непосредно претходе дефиницији и то: синоними се дају упућивањем *в.(иди)*, антоними са скраћеном назнаком *суџр.(ојно)* (*в. млад*), а аналози напоменом *исџ.(ореди)*. Повезивање овог типа за свако појединачно значење даје се после дефиниције, одвојено тачком зарезом и другачијим типом слова. У првим томовима Речника САНУ аналогија се на основу формалне, творбене сличности успостављала са значком *вар.(ијанџа)*, а на основу значењске сличности напоменом *исџ.(ореди)*, а сада се за оба случаја углавном употребљава ова последња напомена. Захтеви за овакво повезивање лексема су део вуковске традиције, и дати су у Упутствима за израду Речника САНУ са детаљним инструкцијама, нарочито кад су у питању варијанте (покрајинске, дијалекатске и сл.). Међутим, у новијим томовима речника овај начин повезивања лексема знатно је редукован, мада не постоје оправдани разлози за то. Систем деривата представљен је детаљно у творбеним гнездима оствареним у азбучном редоследу одредница. Повезивање лексема кохипонимског и хиперонимског реда није део традиције српске лексикографије (*в. кажисџрџи* у Р. САНУ), мада се и на таквом повезивању лексема инсистира у новијим лексикографским и лексиколошким приступима.

10.1. Важност оваквог доследног повезивање лексичких јединица истих, сличних и супротних по значењу (синонима, аналога и антонима) огледа се у томе што се истовремено представља и идеографска слика лексикона српског језика и сређује грађа за израду специјалних речника (речника синонима, антонима, аналога и др.). Осим тога на тај начин се открива антропоцентричка уређеност лексичког система и његових подсистема, као и однос централности/периферности (исп. Апријан 1999: V). Чак и у дубљој семантичкој анализи (при свођењу сложених значења на прсте, па и на семантичке примитиве), представа о човеку реализује се у неочекиваним слојевима речника. Евидентно је да та представа чини основу не само за уређеност лексике једног језика него и за правила његове граматике.

11. У дескриптивним речницима изостају информације о прозодичким и комуникативним карактеристикама лексема, јер се оне реа-

лизују искључиво на синтаксичком плану. У комуникативне информације спадају информације о статусу лексеме у актуелном рашчлањавању реченице (тема — рема, ново — дано), који је одређен семантиком саме лексеме. Нпр. глаголи *одвикнути се* и *одучити се* по свом значењу заузимају позицију реме у исказу и носе реченични акценат, или глаголи *знаћи*, *видети* и *схватити* у значењу 'поимања' заузимају ту позицију због фактивног значења. Партикула *иакође* маркира оно што претходи као ново: *Гости је ћуџао. Домаћин (ново) је иакође ћуџао* (дано). Али партикула *иакође* може да маркира и претходни део као дано, а наредни као ново: *Гости је ћуџао. Ћуџао је (дано) иакође и домаћин* (ново). Овако детаљан опис не може се очекивати од дескриптивног речника, али се разматране комуникативне и прозодијске карактеристике лексеме могу представити, и најчешће се представљају одабраним примерима.

12.0. У дескриптивној лексикографији информације морају бити дате таквим метајезиком који ће разумети и корисници са општим (школским) лингвистичким знањем. Зато се у српској дескриптивној лексикографији употребљавају термини школске граматике, који су са традиционалним лексикографским терминима у основи лексикографског метајезика. Незаменељивост неких традиционалних термина показује и чињеница да у савременом Речнику синонима Ј. Апресјана, урађеном по принципима системске лексикографије, традиционални термини чине 20 до 25 % од свих специјалних термина (Апресјан 1999: XVII). Међутим, метајезик српске дескриптивне лексикографије, заснован на традиционалној граматици и лексикографији, није потпун ни изграђен, па се за практичне потребе допуњава одговарајућим поступцима који чине нераздвојни део лексикографског метајезика. Садашње стање метајезика у српској дескриптивној лексикографији, како показује Речник САНУ, као њен најбољи репрезент, није задовољавајуће и то како због неодређеног броја тог инвентара, тако и због недефинисаних принципа и правила његове употребе. То стање показује да о лексикографском метајезику нико не брине и да се њиме посебно нико не бави, чак ни лексикографи ни институције у чијој је надлежности. За сада у лексикографској пракси располажемо неуређеним бројем правила, међу којима се могу препознати неке систематизације традиционалне граматике и лексикографије, чији инвентар не задовољава потребе савремене лексикографије и савремених потреба корисника речника.

12.1. Главни разлог оваквог стања, чини се, лежи у томе да до данас код српских лингвиста преовлађује једностран приступ појединим језичким нивоима, уз занемаривање њихове повезаности и ме-

ђусобне условљености, као и занемаривање или потпуна незаинтересованост за оно што други раде. Праксу индивидуалног интересовања и рада није заменио очекивани тимски рад ни у актуелном пројектном планирању и комисијском одређивању наводних истраживачких приоритета. Овакав једностран приступ у нашој лингвистичкој средини не доприноси напретку ни у једној лингвистичкој области, што се нарочито негативно одражава на њене примењене гране: на једнојезичну и двојезичну лексикографију, као и на наставу језика. Тако сви заједно, и поред великих индивидуалних напора да допринесемо развоју традиционалне лингвистике, чији залог није мали, својом досадшњом и актуелном праксом кочимо тај развој. Изгледа да смо и ту праксу научили из наше традиционалне лингвистике, на чије негативне последице у лексикографији указује и овај цитат из предговора новијег дескриптивног речника В. Анића: „Онај тко је одгојен у традицији наших граматичких описа није научио на то да граматичко средство види као средство које обликује значење“ (1996: X).

12.2. Склоност да преписујемо установљена правила наших претходника, а да не дописујемо нова правила која прописују наши савременици у свету и код нас, евидентна је и у упуштвима и принципима за израду речника и у Речнику МС и у Речнику САНУ. То показује и списак наведених појава за које се прописују правила обраде, а која се тичу углавном појмова из наше традиционалне граматике: обрада појединих врсте речи, збирних именица, двородних именица, обрада глаголског вида и рода, начин представљања синтаксичке деривације — транспозиције нарочито код пунозначних речи и др. Наведене су категорије речи са регуларном творбом које се обрађују типски: присвојни и односни придеви, деминутиви и аугментативи, глаголске именице, глаголски придеви и прилози у сужби придева, апстрактне именице на *-остћ*, *-стћво*, *-оћа* и *-ина*. Ван тога велики део препорука тиче се правописних (ортографско-ортоепских) проблема, као и проблема обличке варијантности (дублета, варијанта — екавских и ијекавских и других), при чему се беспотребно и на штету много важнијих проблема скреће пажња на дијалекатске, покрајинске и некњижевне варијанте, од чијег броја се не виде проблеми актуелне стандардне лексике, њеног система, њене употребе и значења. Велики део тог инвентара је ван Упутстава, а налази се у урађеним томовима речника или у сазнајном искуству лексикографа. Овако несређен и незабележен инвентар не може користити ни лингвистима ни другим корисницима речника, јер се без прецизних упутстава и списка метајезичког инвентара тешко могу снаћи у мору информација које дескриптивни речник овог типа даје.

12.3. За допуњавање и даље изграђивање лексикографског метајезика, свакако би требало преузимати јединице семантичког метајезика системске лексикографије примерене опису лексичких јединица српског језика, типу речника и његовим корисницима. Нови термини, којих у поменутом речнику Ј. Апресјана има 170, такође, могу бити солидна база за допуњавање лексикографског метајезика, за сада бар у лингвистичким речницима и теоријским лексикографско-лексиколошким истраживањима. Уколико се нови термини уведу у граматички опис српског језика и постану део традиционалне граматичке терминологије, онда ће се многи од њих моћи увести и у дескриптивну лексикографију и то не само у делу леме него и у деловима дефиниције у којима се дају информације о моделу управљања и спојивости. Осим термина: одредба, допуна и атрибут, чији су појмови већ ушли у српску традиционалну лингвистику, истаћи ћемо оне најбитније, који се увелико употребљавају и у нашој лингвистичкој средини, а којима би се могао осавременити традиционални лингвистички, па према томе и лексикографски метајезик. То су термини типа: (семантички) актанти (субјекат, главни објекат, агенс, контраагенс, антагонист, други субјекат, други објекат, време, адресат, добитник, инструмент, средство, место, доживљавач, аудиторij (семантичка улога *ћред ким уз глаголе говорења или социолизоване емоције типа: кајати се, хвалити се, настћуйати, ћоносити се, стћидети се*), аналог, артефакт (изграћени предмет за разлику од природног објекта), асерција (пропозиција), пресупозиција, асоцијација, валентност, унутрашња форма речи, другостепени предикатив (копредикатив), детерминант (семантички актант са временским или локативним значењем које се односи на целу реченицу), интензификатор, квантификатор, комуникативна структура исказа (тема, рема, дано, ново), комуникативна својства речи (позиција реме, теме; маркери тих позиција), конверзија, лична сфера, ментални предикати, модални оквир (карактеристичан за оцењивачке речи, модалне и уводне прилоге, партикуле за истицање и издвајање), модалност (евидентна у значењу речи типа: *хћети, моћи, ћребати, морати, нужно је, обавезно је, немогуће је*), посматрач, оквир посматрача, област деловања (тривијална и нетривијална, ова друга карактеристична за негацију, квантификаторе, интензификаторе, оцењивачке и модалне речи), параметарске именице (*висина, тежина, величина, размер, брзина, узрасћ*), перформатив, ограничени и неограничени придеви (*низак : висок*), семантички примитив и др.

13.1. На основу свега што смо изложили, можемо закључити да је лексикографски метајезик српске дескриптивне лексикографије заснован на традиционалној граматици и лексикографији и да се не мо-

же посматрати одвојено од свих других средстава лексикографског описа. То су одређени лексикографски и технички поступци чија је функционалност у описивању лексичких јединица позната само професионалним лексикографима, а који би се преко упутстава морали детаљније представљати корисницима речника и лингвистима. Садашње стање тог шире одређеног метајезика у српској дескриптивној лексикографији, како показује Речник САНУ, као њен најбољи репрезент, није задовољавајуће и то како због неутврђеног броја његових јединица тако и због неуређености њиховог инвентара. То стање показује да о лексикографском метајезику мало бринемо и да се, њиме посебно, мало бавимо. Велики део тог инвентара је ван упутстава за израду речника, разасут у томовима речника или смештен у главама лексикографа, у стилу наше традиције: у усменом предању. Зато је метајезик наше дескриптивне лексикографије тешко одредити као објекат изучавања, чак и лексикографима. Још је теже, како смо имали прилике да чујемо у многим приликама, овладати јединицама његовог инвентара у ишчитавању свих информација које дескриптивни речници нуде својим корисницима.

13.1. Међутим, оно што је важно за садашњи тренутак то је заправо, то море информација о фонетским, морфолошким, синтаксичким, семантичким, прагматичким, когнитивним, комуникативним и многим другим карактеристикама лексике српског језика. То је солидна основа коју дескриптивни речници, какав је и Речник САНУ, нуде развоју савремене српске лексикографије и лингвистике уопште, било зато да у опису језичког система те информације „преводе“ у јединице природног семантичког метајезика, изграђеног у руској системској лексикографији, било у јединице вештачког метајезика који се непрекидно изграђује и усавршава у језичком моделирању рачунарске лингвистике. Уз ову залиху и уз проверени „алат“ лингвистичког метајезика било које две наведене оријентације, српска лексикографија добија могућност за израду оних типова речника који до сада нису урађени. За дескриптивну лексикографију и усавршавање њеног метајезика, нарочито би била важна израда речника модела управљања и спојивости. Тако би дескриптивној лексикографији на најнепосреднији начин било узвраћено за све оно што она улаже не само у целокупну лексикографију него и у друге лингвистичке дисциплине.

IV. СТРАНЕ РЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

СТРАНА ЛЕКSIKA
У ЈЕЗИКУ ПРЕДВУКОВСКОГ ВРЕМЕНА*
(дијахрони аспекти лексичког нормирања)

1.0. У овом делу књиге биће представљени неки проблеми лексичког позајмљивања разматрани на корпусу историјске грађе (3361 одредница), који обухвата страну (несловенску) лексику српског књижевног језика у временском распону од 1660–1817 (Михајловић 1972: VII). Извори из којих је ексцерпирана грађа обухватају различите области сакралног и световног садржаја и припадају свим стилевима тадашњег писаног језика: вишем, средњем и нижем. Тако су се у *Грађи* нашле не само стране речи из духовне, интелектуалне и научне сфере, које су преузимане углавном преко писаних извора (из грчког, латинског, француског и других европских језика) него и стране речи из народних говора и фолклора које су преузимане у директном контакту носилаца српског језика са другим језицима: турским, мађарским и немачким. Наведена стилска издиференцираност српског писаног језика 17. и 18. века јавља се као последица напоредног функционисања норми више тада важећих књижевних језика: српкословенског, рускословенског (црквенословенског) и славеносрпског, као и норме народног језика (в. радове И. Грицкат, А. Младеновић и П. Ивић наведене у литератури).

1.1. Лексички корпус страних речи и „посрбица“ четворотомног дела урађеног у Институту за лингвистику у Новом Саду под руководством В. Михајловића¹ представља драгоцен материјал за системска лексичка истраживања овог периода у развоју српског језика. Зна-

* В. Ристић 1995б, 1996, 1996а.

¹ Подаци о наведеним делима дати су у литератури под Михајловић. Стране одреднице у *Грађи* дате су у ћириличној транскрипцији савременог српског језика, па ће се у овом разматрању наводити у том облику (мада су примери њихове употребе давани изворном грађијом). Податке о етимологији узимали смо према наводима у *Грађи* не улазећи у њихову веродостојност ни у значај језика посредника у позајмљивању, зато што ови елементи не утичу битно на овај аспект разматрања проблема лексичког позајмљивања. Уз сваку одредницу је наведена година када се она први пут јавља у писаном извору, али смо такве податке узимали само као оквир укупне хронологије извора.

чајнијих системских истраживања овог типа до сада код нас није било², мада се истицала потреба за њима.³ Уопште, у новијим научним приступима историјском развоју језика актуелизује се лексички план, јер се показало да механизам његовог развоја, који карактерише кумулација и наслојавање лексичких елемената (а не потискивање и замењивање као на фонетском и граматичком плану), чини његове јединце значајним показатељима појава и процеса тог развоја (исп. Журавлев 1994: 24–25).

1.2. Стране речи из наведеног раздобља историје српског језика, чак и кад функционишу на периферији његовог лексичког система, својом гласовном и творбеном структуром и својом семантичком слојевитошћу указују на карактеристичне појаве језичког развоја.⁴ Према нашем глобалном увиду, ове појаве се тичу више језичких и нејезичких планова: фонетског/фонолошког, граматичког, творбеног, лексичкосемантичког; социолошког, културолошког и етнографско-етнолошког. У овом делу књиге изложићемо само неке аспекте лексичко-семантичког плана.

2.0. Са становишта овог плана узели смо у обзир раслојеност стране лексике у чијим се разграничењима као релевантни јављају функционално-стилски и семантички принципи. Према њима смо корпус првог тома *Грађе за речник* разврстали на следеће типове лексике: општа, терминолошка, административно-правна, војна и експресивна;⁵ а затим на тематске групе лексема из области: покућства (57) занатства и занимања (28), звања и титула (17), кулинарства (24), одевних предмета и тканина (22), боја (16), аграрних култура (16), украсних предмета и накита (12), музичких инструмената (13), мера (8) и домаћих животиња (7). Типови стране лексике издвојени по

² На неке значајне појаве на овом плану указала је И. Грицкат у више радова (начин употребе страних речи, специфичности стилских вредности речи ондашњег језика, проблем употребе термина, појаве употребе домаћих речи за новоусвојене садржаје, проблем употребе нових речи и сл.; в. Грицкат 1987: 126–133, 1991: 56–60 и 1992: 79–94).

³ В. Кашић 1984: 91–95; Михајловић 1979; 1984: 651; Младеновић 1984; 1989: 114.

⁴ За изучавање историје језика мање је важно да ли је нека језичка јединица страног или домаћег порекла. С тим у вези навешћемо и став И. Грицкат: „Језичке појаве се ... преплићу у прошлости, тако да сваки облик старог језика на сопственом земљишту, **туђински** (истакла С. Р.) или свој, књишки или народни, представља драгоцен објект историјске филологије“ (Грицкат 1975: 20).

⁵ Изостављање црквене лексике страног порекла у *Грађи* аутори у предговору првог тома образлажу чињеницом да она припада најстаријем слоју грчких (византијских) позајмљеница и да се јавља у свим црквеним текстовима од почетка српске писмености (Михајловић 1972: VI–VII).

функционално-стилским параметрима не показују ограниченост у смислу бројности, док је лексика тематских група бројно ограничена (што је и разумљиво и што смо у навођењу и показали бројевима у гради). Број потврда уз поједине речи узимали смо као показатеље учесталости употребе страних лексема у писаном језику наведеног периода, што нам је уз главне показатеље структурне и семантичке адаптираности помогло да идентификујемо неке регуларности у усвајању стране лексике у одређеном раздобљу историје српског језика.⁶

2.1. Раздобље 17. и 18. века у развоју српског језика, поред осталог, карактерише нестабилност језичке норме, и то не само због ситуације напоредног функционисања различитих типова књижевних језика (в. т. 1.0), него и због појачане динамике њиховог развоја, условљене променама друштвено-историјских прилика (ослобађања од турске власти, успостављања војне и административне аустроугарске доминације на подручју данашње Војводине, појачаног руског утицаја у верској, духовној сфери, интелектуално-спознајне и прагматичке усмерености према токовима развоја у околним европским државама) (исп. радове Грицкатове, Младеновића, Михајловића и Ивића). За лексичко позајмљивање, осим традиционалне упућености на класичне језике, релевантно је било отварање српског друштва у интелектуалној сфери и сфери материјалне културе за утицаје руске и европске културе и њихових језика.

2.2. Анализа корпуса из *Грађе* показала је да се ванјезички фактори⁷, значајни за лексичко позајмљивање на историјском плану, ди-

⁶ Квантитативне показатеље у разматрању наше теме узимамо у релативном смислу. Запажања о релативности оваквих и сличних показатеља (као и података о времену када се први пут појављују нове речи) и о нужној опрезности у идентификовању појава, када је у питању историјска лексика, дата су у радовима И. Грицкат (1975: 46; 1987: 123; 1992: 91) и В. Михајловића 1984: 650–651. Чини нам се да се запажене релативности морају имати у виду и кад је у питању савремена лексика, због већ истакнуте специфичности лексичког система у односу на фонетски/фонолошки и граматички систем. Мислимо пре свега на отвореност лексичког система за прихватање нових јединица и на динамику развоја којој је овај систем изложен, што му с једне стране даје особину нестабилности, а с друге стране особину стабилности, па чак и конзервативности, с обзиром на већ истакнуту кумулативност и наслојавање лексичких јединица у њему. Наведене карактеристике чине лексички систем подједнако погодним за изучавање и савременог језика и његовог историјског развоја (исп. Журавлев 1994: 5–29).

⁷ У изучавању парцијалних аспеката језичког позајмљивања у традиционалној филологији (структурних, семантичких, творбених, нормативних и др.) не само да се губио из вида значај повезаности појава наведених аспеката него се није узимао у обзир ни значај ванјезичких фактора. Ванјезички фактори релевантни за лексичко позајмљивање јављају се у међусобној повезаности тек у појединим сегментима који се

ференцирају према области (сфери) утицаја страних језика на домаћи језик, и то како у смислу интензитета тог утицаја тако и у смислу начина усвајања и статуса страних језичких елемената у језику примаоцу. Процеси сложеног преплитања ванјезичких и језичких фактора испољавају се у раслојености страног лексичког фонда. Тако се лексичка раслојеност, као објективно испољена појава у сваком лексичком систему (независна од квантитативних, хронолошких и сличних мање или више субјективно утврђиваних показатеља), показала као најпоузданији полазни критеријум у разврставању страних речи из нашег корпуса и у утврђивању њиховог функционално-стилског и нормативног статуса.

2.3. Зато смо одређене регуларности у усвајању и адаптацији стране лексике пратили на нивоу издвојених типова и група (в. т. 2). Због специфичности корпуса⁸ могли смо пратити само неке најопштије појаве које одређују истакнути статус страних речи у српском језику. У динамичним процесима усвајања стране лексике, како показује не само историјска грађа него и стање у савременом језику, ситуација у вези са начином њиховог усвајања и са њиховом адаптацијом непрекидно се мења (исп. Бабић 1984: 9–4; Филиповић 1986; Виња 1986: 419–432; Мухвић-Димановски 1986: 247–253; 1994: 217–224; Ристић 1994: 302–305). Статично стање целокупне стране лексике са прецизније одређеним статусом и типовима у језику примаоцу могуће је дати само на синхронном плану.

2.4. Међутим, одређивање типова и статуса страних речи, важно за давање праве слике стања о присуству страних језичких елемената у језику примаоцу, могуће је тек на основу дијастратичких, дијатопичких и нормативних принципа. Нормативни проблеми који се артикулишу као претерано присуство страних елемената, а самим тим и као бојазан због могућег нарушавања система домаћег језика неког периода, могу се јавити углавном у вези са повећаним бројем туђица. Остали типови лексичког позајмљивања (позајмљенице, преведенице и семантичке преведенице) не би се могли сматрати само страним елементима ни проблематичним у нормативном погледу, јер језички и ванјезички

у реалности језика у контакту манифестују управо преко области (сфере) утицаја. Значај ванјезичких фактора у изучавању језичких феномена показала су социолингвистичка истраживања, а у област позајмљивања увела их је контактна лингвистика, контактологија; в. Филиповић 1986: 26–28 и Ајдуковић 2004.

⁸ За наше разматрање проблема позајмљивања нарочити проблем био је издвојеност стране лексике из целокупног лексичког фонда српског језика 17. и 18. века. О другим ограничавајућим специфичностима овог корпуса в. Михајловић 1972. и исп. напомену 1.

фактори регулишу системска правила у процесу лексичког позајмљивања. Међутим, новија истраживања показују да ни велики број туђица не може угрозити систем домаћег језика, јер оне функционишу само на језичкој периферији, у термилошким системима или у осталим типовима лексике у почетној фази адаптације (Поповић М. 1994: 279–300; Мухвић-Димановски 1994: 217–224; Журавлев 1994: 25).

2.5. На дијахроном плану у разматрању историјског корпуса релевантном се јавља још и појава завршености процеса адаптације, на основу чега се позајмљене лексичке јединице могу издвојити у две групе: лексичке јединице у стабилном (статичном) стању и лексичке јединице у нестабилном (динамичном) стању (термини су моји). У стабилном стању могу се наћи стране речи у било којој фази адаптације и само се оне могу прецизније издиференцирати у функционално-стилском и нормативном погледу. За стране речи у нестабилном стању важно је евидентирати фазу адаптације у одређеном времену у коме се употребљавају у језику примаоцу.

2.6. За одређивање фаза и нормативног статуса важно је одредити ниво и тип адаптације односно важно је препознати примарну и секундарну адаптацију (било структурну било семантичку), као и степен адаптације.⁹ Степен адаптације може се утврдити на основу критеријума који се јављају у опозицији: примарна адаптација — секундарна адаптација и структурна адаптација — семантичка адаптација. Примарно адаптиране стране речи на структурном плану одликују се напоредном употребом варијантних облика (период компромисне реплике — реч у језику примаоцу; Филиповић 1986: 55, 56–57), а на семантичком плану одликују се нултом семантичком екстензијом или сужавањем значења у односу на модел (реч у језику даваоцу). Секундарно адаптиране стране речи на структурном плану одликују се одсуством варијантних облика, а на семантичком се одликују проширивањем значења по броју или у семантичком пољу (Филиповић 1986: 38, 56–67, 155–180). Нижи степен адаптације имају стране речи у периоду примарне адаптације и тада оне у лексичком систему језика примаоца имају углавном статус туђица, које се у типологији страних речи издвајају у посебан тип (Поповић М. 1994: 279–300; Мухвић-Ди-

⁹ Ове и друге термине у вези са начином усвајања стране лексике и са њиховом адаптацијом у језику примаоцу употребљавамо у смислу како су коришћени у теорији језика у контакту Р. Филиповића 1986, мада су од тада до данас проблеми језика у контакту интезивно изучавани, што обједињује посебна лингвистичка дисциплина — контактологија, са својом методологијом и метајезиком. О историјату развоја ове дисциплине и о њеним резултатима на лексичком плану, као и о основним контактолошким појмовима в. Ајдуковић 2004: 7–49; 78–99.

мановски 1994: 217–224). Статус туђица задржавају стране речи у термилошким системима и кад су у стабилном стању, док многе јединице имају овај статус само у почетној фази адаптације. Вишим степеном адаптације одликују се стране речи у периоду секундарне адаптације и у систему језика примаоца имају статус позајмљеница (посуђеница) (Филиповић 1986: 58–62; Мухвић-Димановски 1986: 247–253; 1994: 217–224; Поповић М. 1994: 279). Корпус *Грађе* садржи углавном позајмљенице и туђице и оне ће бити предмет нашег разматрања. У типологији лексичког позајмљивања издвајају се још и преведенице и семантичке позајмљенице (посуђенице) (Бабић 1984: 9–14; Филиповић 1986: 153, 155–157; Мухвић-Димановски 1986: 247–253).

3.0. У корпусу *Грађе*, у складу са традиционалном лексикографском праксом, никаквим посебним поступцима нису одређивани типови страних речи, што представља велики недостатак не само овог речника него и других наших речника (било речника страних речи, било општих речника). Ни ми у нашем раду то нисмо могли учинити, али смо, разматрајући појаве у изложеним теоријским оквирима, указали на могуће начине идентификовања туђица и позајмљеница и њихових засведочених фаза адаптације у динамичним процесима усвајања стране лексике на историјском плану. Заснованост нашег разматрања покушаћемо да илуструјемо и изабраним примерима из богатог корпуса *Грађе*, при чему нисмо у ситуацији да идентификујемо и типове страних речи по дијастратичким, дијатопичким и нормативним принципима, што се иначе мора евидентирати при изради историјског речника.

3.1. У навођењу примера значења ћемо представљати само у следећим случајевима: кад јединица има више значења, кад је значење непознато и кад је значење неуобичајено у односу на савремени језик, и то онако како су она дата у *Грађи*. Више техничким решењима него експлицитно показиваћемо фазе адаптације и статус ових јединица у процесу њиховог усвајања у српском језику 17. и 18. века. Тако смо јединице са нултом екстензијом или са суженим значењем, представљене у варијантним облицима и са по једним значењем, одређивали као речи у периоду примарне адаптације. Оне у највећем броју имају статус туђица било да су у стабилном стању (термилошка лексика), било да су у нестабилном стању (почетна фаза адаптације других типова лексике). Варијантне јединице у тематским групама углавном се јављају у статусу позајмљеница, нарочито ако на структурном плану пређу у период секундарне адаптације. Период секундарне структурне адаптације карактерише, такође, и многе термино-

лошке јединице. Јединице које се јављају без структурних варијанти одређивали смо као речи у периоду секундарне адаптације. Ако се јављају са по једним значењем (период примарне семантичке адаптације), зависно од сфере употребе, могу имати или статус туђица (терминолошка лексика) или статус позајмљеница (тематска лексика). Ако се јављају са више значења (период секундарне семантичке адаптације) (чак и ако су у периоду примарне структурне адаптације), њима смо давали статус позајмљеница у наведеном периоду српског језика (општа, административно-правна, војна и експресивна лексика). Јединице које имају творбене еквиваленте (наводићемо их у загради уз примарну лексему) морале би имати статус позајмљеница јер се налазе у периоду секундарне и структурне и семантичке адаптације.

3.2. Интензитет утицаја различитих језика на српски језик у појединим сферама показиваћемо бројчаним вредностима.

4.1. Најпре ћемо представити стране речи из општег фонда, док ћемо лексику других типова и тематских група представити у даљем излагању. У категорији опште лексике, која је и најбројнија, доминирају латинизми и гречизми, а затим се у мањем броју јављају турцизми, германизми, галицизми, хунгаризми и талијанизми. Већина речи страног порекла овог типа у разматраном раздобљу српског језика чини активни слој лексике са високим степеном одомаћености. То показују примери типа: *академија* (*академик* и *академикер*, *академически*), *азистѐнѝ* 'помоћник', *ајсолвираѝи* 'ослободити дужности; свршити школу', *докѝор* 'доктор медицине; адвокат', *диѝлома* 'повеља којом се дају достојанства, повластице, права', *конфедераѝи* 'савезник' (*конфедерација*), *конвенѝија* (*конвенционалан*); *аманетѝ*, *акомодираѝи се* 'раскомотити се', *анализа* 'решење' (*аналиѝиѝески*), *аналогија* 'сличност или истоветност' (*аналогически*), *анархија* (*анархиѝески*), *анѝѝиѝаѝија*, *ајосѝирофираѝи*, *ајсѝиракѝѝни*, *аргуменѝи* (*аргуменѝираѝи*), *ауѝориѝеѝи*, *афекѝи* 'страст, тежња', *егоизам*, *еквивалентѝи*, *елементѝи* (*елементѝарни*), *енергија* 'способност за вршење радње', *енѝѝузијазам*, *идеал* (*идеалан*), *идеја*, *деликаѝѝан* 'укусан; нежан' (*деликаѝѝностѝи*), *акураѝѝан* 'брижљив, тачан, уредан', *инаѝѝи* 'пркос, упорност у противљењу; свађа', (*инаѝѝиѝи се*), *криминални* (*криминално*), *криѝеријум* 'мерило, знак распознавања', *клас* и *класа* 'разред; врста; сој'; *ала*, *аждаја*, *аветѝи* и *аветѝиња* (*аветѝѝни*); *адреса* и *адрес* (*адресираѝи*), *ајетѝѝѝиѝи*, *алаѝѝи*, *алеја*, *ајоѝѝека*, *ајајѝека* и *ајоѝѝика*, (*ајоѝѝекарни*, *ајоѝѝекарски*, *ајоѝѝекар*, *ајајѝекар* и *ајоѝѝикар*) *арома* и *аромаѝѝи* (*аромаѝѝески*), *арѝѝикл* и *арѝѝикул*, *багаж*, *багажѝа* и *багажѝија* (*багажѝни*), *бал*, *банкеѝѝи*, *балон* 'шупље, лоптасто тело испуњено гасом; лопта', *бандера*, *бандеријум* и *бандијер* 'застава', *барјак* (*барјак-*

џар, *барјакџарсџиво*), *баџак* (*баџачић*), *варош* (*варошки*, *варошанин*, *варошица*, *варошчица*), *вашар*, *вашер* (*вашарни*, *вашарски*, *вашарина*, *вашар-биров*), *газда* (*газдадук* и *газдашаг*, *газдарница* 'жена, супруга; домаћица', *газдоваџи* 'економисати, бити свој господар'), *кулџура* 'гајење, обделавање', *карџа* 'хартија; географска карта; карте за играње' (*карџање*), *дама* 'жена; отмена женска особа' (*дамски*), *дућан* (*дућанџија*, *дућанчић*), *индусџирија* 'обртна производна делатност; марљивост; радиноћ' (*индусџиријални*), *кредитџ* 'вера, вересија' (*кредитџни*, *кредитџор*), *кошџаџи* и *кошџоваџи* 'стајати, имати цену, вредети у новцу' (*кошџовање*), (и њихови хомоними са значењем 'пробати, окусити'), *коров*, *конак*, *комиџија* (*комиџин*, *комиџјски*, *комишински*, *комишлук*, *комишиница*), *комуникаџија* 'саобраћај' (*комуникаџијални*), *комад* (*комадни*, *комадак*, *комадић*), *лоџија* (*лоџиџица*, *лоџиџаџи*, *лоџиџање*), *лула* 'чибук; цев на чесми'; *архиџелаг* (*архиџелагски*), *аџлас*, *глобус*, *клима* и *климаџ* 'поднебље', *лексикон*, *аџлеџ* 'такмичар у античким гимнастичким вежбама', *гимнасиџика* 'телесно вежбање'; *ауџор*, *алманах*, *амфиџеаџар* (*амфиџеаџарски*), *бард*, *балетџ*, *библиоџека* (*библиоџекар*), *гимназиџа* и *гимназиџум* 'школа између основне и више', *драма*, *лиџераџура* и сл.

4.2. Преглед овог типа лексике показује различите области које су биле подложне иновацијама у утицају страних култура и језика. То су: јавни и друштвени живот са новоусвојеним институцијама и вредностима, духовни и интелектуални живот са новим видовима стваралаштва и апстрактног поимања, струковне области са иновацијама, свакодневни живот са новим елементима материјалне културе и новим односима (типови лексике из различитих области издвајани су у навођењу тачком и зарезом). Наведени примери, а и многи други из корпуса, показују висок степен структурне и семантичке адаптације, на основу чега се може закључити да су овакве позајмљене речи у разматраном периоду српског језика имале статус позајмљеница.

4.3. Велики број позајмљених апстрактних речи у фонду опште лексике српског писаног језика различитих стилова и жанрова у 17. и 18. веку сведочи о високом степену интелектуализације, која је у одређеном периоду убрзаног развоја српског друштва захватила не само његове више сфере него и његов свакодневни живот. За развој српског књижевног језика то је значило интелектуализацију и његовог средњег и нижег (разговорног) стила и то под већим или мањим утицајем грчког, латинског, француског и немачког језика. Попуњавајући концептуалне празнине у лексичком систему ондашњег књижевног језика, многе стране речи из фонда опште лексике добиле су место у његовом централном систему и то место држе и данас у савре-

меном српском књижевном језику (што се може видети из наведених примера).

4.4. Све ово показује да су утицаји других, развијенијих околних друштава и њихових језика на развој српског друштва и његовог језика традиционалне појаве, не само у поређењу стања савременог српског језика и стања српског језика испитиваног периода, него и с обзиром на раније периоде историје српског језика. Традиционалну доминацију грчког и латинског језика у најбитнијим сферама српског језика (интелектуално-научној, духовној и официјелној) показује непрекидно присуство великог броја грецизама и латинизама не само у категорији опште лексике него и у терминологији, административно-правној и црквеној лексици¹⁰.

5. Маркирани типови стране лексике

5.0. У даљем излагању биће представљени начини усвајања маркираних типова стране лексике на корпусу *Грађе* (историјска грађе стране, несловенске лексике српског књижевног језика у временском распону од 1660–1817). Корпус *Грађе* садржи не само стране речи из духовне, интелектуалне и научне сфере, које су преузимане углавном преко писаних извора (из грчког, латинског, француског и других европских језика) него и стране речи из народних говора и фолклора које су преузимане у директном контакту носилаца српског језика са другим језицима: турским, мађарским и немачким. За разматрање оваког начина усвајања стране лексике као значајне издвајамо још две карактеристике корпуса: у писаним изворима, на којима је корпус заснован, заступљени су сви типови стилова тадашњег српског писаног језика: виши, средњи и нижи; затим, у писаном језику наведеног периода напоредо су функционисале две језичке норме: норма неког званично усвојеног књижевног језика (српкословенског, рускословенског, славеносрпског) и норма српског народног језика (в. радове Грицкатове, Младеновића и Ивића наведене у литератури).

5.1. Анализа корпуса из *Грађе* показала је да се и у сложеним условима напоредног функционисања више језичких норми усвајање стране лексике у српском језику одвијало у регуларном деловању језичких и ванјезичких фактора у процесима примарне и секундарне адаптације (структурне или семантичке) (в. т. 3.1). Већ смо истакли да су у *Грађи* заступљене само туђице и позајмљенице (посуђенице), и то у различитим фазама адаптације: у нестабилном (динамичном) ста-

¹⁰ За црквену лексику исп. напомену 5.

њу и у стабилном (статичном) стању.¹¹ Разликовање страних речи према критеријумима стабилности/нестабилности нарочито је важно при изради историјског речника или у решавању нормативних питања лексичког позајмљивања у језику одређеног периода.

6.0. У зависности од степена и начина адаптације стране речи се, како показује корпус *Грађе*, међусобно диференцирају не на општем лексичком плану, него у појединим његовим сегментима. Тако се лексичка раслојеност, као објективно испољена појава у сваком лексичком систему (независна од квантитативних, хронолошких и других мање или више субјективних показатеља), јавља, како је већ наведено, и у виду следећих типова функционално-стилски маркиране лексике: термилошка, административно-правна, војна и експресивна; а затим и као лексика тематских група из следећих области: покућства (57) занатства и занимања (28), звања и титула (17), кулинарства (24), одевних предмета и тканина (22), боја (16), аграрних култура (16), украсних предмета и накита (12), музичких инструмената (13), мера (8) и домаћих животиња (7). Типови стране лексике издвојени по функционално-стилским параметрима не показују ограниченост у смислу бројности, док је лексика тематских група бројно ограничена (што је и разумљиво и што смо у навођењу и показали).¹²

6.1. У представљању маркираних типова лексике, више техничким решењима него експлицитно, показиваћемо фазе адаптације ових јединца у процесу усвајања у српском језику 17. и 18. века. Тако се, и кад је у питању маркирана лексика, јединице са нултом екстензијом или са суженим значењем, представљене у варијантним облицима и са по једним значењем, налазе у периоду примарне и структурне и семантичке адаптације (исп. Филиповић 1986: 55–57). Оне у највећем броју имају статус туђица, било да су у стабилном стању (обично термилошка лексика; в. т. 3.3), било да су у нестабилном стању (обично почетна фаза адаптације других типова лексике). Једи-

¹¹ За диференцирање стране лексике по типовима користе се исти принципи као и за домаћу лексику, па тако по дијастратичким принципима она може бити: застарела, историјска, архаична и неологистична; по дијатопичким: дијалекатска и покрајинска; по социолекатским: жаргонска, арго и сл.; по нормативним: официјелна, разговорна, књишка, некњижевна, неуобичајена, нераспрострањена и сл.; по функционално-стилским: неутрална, термилошка, професионална, стручна, експресивна и др. В. Ристић 1994: 301–305.

¹² По нашем схватању, тематске групе чине затворене системе јер је скуп јединица, независно од њиховог броја или могућности њихове кумулације, ограничен на једно семантичко поље. У литератури се износи и другачија гледања на овај проблем, па се тематске групе међусобно диференцирају по критеријуму релативне отворености/затворености; в. Вуковић 1988: 109.

нице истог степена адаптације у тематским групама јављају се, из других разлога, углавном у статусу позајмљеница, нарочито ако су на структурном плану прешле у период секундарне адаптације. У периоду секундарне структурне адаптације јављају се, такође, и терминолошке јединице, али из других разлога остају у статусу туђица (в. т. 2.6). Јединице у периоду секундарне структурне адаптације обично се јављају у једном лику (без обличких варијанти), у високом степену фонетско-морфолошке адаптираности. Корпус показује да у српском језику назначеног периода маркирани типови лексике имају статус туђица или позајмљеница зависно од сфере употребе.

6.2. И овде ће се значења уз примере наводити само у случајевима кад јединица има више значења, кад је значење непознато и кад је значење неуобичајено у односу на савремени језик, и то онако како су дата у *Грађи*.

7.1. Административно-правна страна лексика у корпусу заступљена је великим бројем лексема, а многе од њих се по броју потврда и по степену адаптације могу сматрати позајмљеницама за језик разматраног периода. Међу њима преовлађују латинизми, а у мањем броју јављају се германизми, талијанизми, галицизми и грецизми. По историјским приликама у којима се нашло српско друштво 17. и 18. века, нарочито онај део са територије данашње Војводине (одакле је узета основна грађа разматраног корпуса), у овом типу лексике очекивали смо бројније присуство германизама и хунгаризама. Међутим, преовлађивање латинизама може се тумачити традиционално доминантним утицајем латинског и грчког језика у интелектуалним и официјелним сферама српског књижевног језика од његових најранијих фаза развика до данас. Примери: *администрација* (*администраиџор*, *администрираиџи*), *ајелација* (*ајеланџи*, *ајелираиџи*), *арбиџар*, *декларација* (*декларираиџи*), *декреџи* (*декреџални* и *декреџни*, *декреџално прил.*, *декреџација*, *декреџираиџи*, *декреџирање*), *дејуџација* (*дејуџаџи*, *дејуџираиџи*, *дејуџироваиџи*), *егзекуџија*, *банка* 'новчани завод; полица за књиге; новчаница' (*банкални*, *банкер* и *банкир*, *банкероџи* и *банкроџи*, *банкроџираиџи*, *банкроџирање* и *банкроџсџиво*), *камаџи* (*камаџни*), *берза*, *жирираиџи* (*жиро-банка*), *инџерес* и *инџересанџија* (јавља се и у општем значењу), *јурисџи* и *јурисџа* (*јурисџиџија*), *кандидаџи* 'приправник; онај који се предлаже за неки форум' (*кандидаџсџиво*, *кандидираиџи*, *кандидоваиџи*), *канџеларија* 'соба за рад; надлештво, уред' (*канџелисџи*, *канџеларни*), *каса* (*касир*, *касицер* и *каснар*, *касираиџи*), *конџролор*, *конзул* (*конзуларски*, *конзулаџи*, *конзулсџиво*), *конференџија*.

Примери показују и творбену продуктивност овог типа лексике, што сведочи не само о њеној фонетско-морфолошкој адаптираности него и о творбено-семантичкој уклопљености у систем домаће лексике. У *Грађи* се јављају и данас актуелне речи: *акциза* 'такса за продају пића или намирница' (*акцизни*), немачког, и *ембарго* 'забрана увоза или извоза', шпанског порекла. Страна несловенска лексика административно-правног типа у српском језику 17. и 18. века у највећем броју одражава завршене процесе структурне адаптације, што се, поред осталог, испољава и у једноваријантним ликовима примарних лексема. Процес семантичке адаптације условљен је сфером употребе. Јединице које се употребом везују само за административно-правне садржаје официјелног (вишег) стила семантичку адаптацију завршавају у периоду примарне адаптације. Због ограничености употребе у лексичком систему српског језика оне се јављају у статусу туђица. Статус позајмљеница добијају јединице овог типа истог степена адаптације ако се употребљавају у средњем и нижем разговорном стилу (професионална лексика), поред осталог и због чешће употребе. Многе јединице из фонда професионалне лексике проширују значења и улазе у период секундарне семантичке адаптације (нестабилно стање), па се као полисемичне лексеме опште (неспецијалне) употребе са вишим степеном адаптације укључују у лексички систем српског језика, такође, у статусу позајмљеница (исп. пр. *банка*, *интерес*, *кандидати* и *канцеларија*).

7.2. У категорији војне лексике преовлађују галицизми, а јављају се и германизми, турцизми и талијанизми. Тако имамо примере типа: *ађуџиџани*, *армија* (*армијски*), *арџиљерија* (*арџиљеријски*, *арџиљериста*), *арсенал* 'складиште оружја', *бајонети*, *баруџи* (*баруџини*, *баруџана*), *бомба* (*бомбардираџи*, *бомбардирање*, *бомбарда* 'велики топ'), *гарда* 'одабрана војска' (*гардиста*), *гарнизон* (*гарнизонац*), *дезертиер*, *дезертир* и *дезертиерац* (галицизми), а за *дезертираџи*, *дезертирање* наведено је немачко порекло, *егзерцир* (*егзерцираџи*, *егзерцирање*), *курур*, *кордон* (*кордонски*), *командир* (галицизам), али су речи: *команда* и *команданџи* означене као талијанизми, а речи: *командираџи*, *командироваџи*, *командоваџи*, *командирање*, *командирац* и *командујуџи* означене као германизми, *карабин* (*карабински*, *карабинер*, *карабинерски*). Речи *колона* и *армада* су шпанског порекла.

Војна лексика страног несловенског порекла са високим степеном завршене структурне (секундарне) и семантичке (примарне) адаптације у српском језику 17. и 18. века чини стабилни део његовог лексикона. Ова једнозначна лексика специјалне професионалне употребе, карактеристична за средњи и нижи (разговорни) стил, због веће

учесталости има статус позајмљеница у српском језику разматраног периода. Питање доминације галицизама над позајмљеницама из других језика, и уопште избор језика даваоца, као и у другим случајевима, може се објашњавати ванјезичким факторима (што би могао бити занимљив предмет социолингвистичког приступа).

7.3. Међу речима страног порекла у терминологији доминирају грецизми типа: *аксиома*, *алегорија* (*алегорически*), *анатомија* (*анатомијски*, *анатомически*, *анатомик*), *антропологија*, *асироном* (*асирономија*, *асириномически*), *атмосфера* (*атмосферически*), *ајом*¹³, *босиљак*, *ботаника*, *географија* (*географически*, *географ*), *геометрија* (*геометрически*), *еџика*, *дијалект* 'језик' (*дијалектџик* 'добар говорник', *дијалектџика* 'говорничка вештина', *дијалектџически*), *идиом* 'језик, наречје' (*идиомизам* 'особина једног језика, наречја'), *еџимон* (*еџимологија*, *еџимологически*), *есџеџика* (*есџеџически*), *логика*, *ејојеја* (*ејџически*), *ејилејсија*, *ејиграм*, *електрон* (*електрициџеј*, *електрически*, *електризација*, *електризирајџи*), *камила*, *кеџига*, *козмологија*, *крин* (*кринов*), *кукуџа* (*кукуџови*), *куга* (*куџни*) *каџар* и сл. Јављају се и латинизми и у мањем броју речи турског, италијанског и немачког порекла. Термини турског порекла су: *лала*, *курјак* (*курјакон*, *курјачки*, *курјачџи*, *курјачиџа*, *курјачиџ*), *креч*, *јоргован*, *јасмин* и *бубрег*.

Стране речи овог типа преузете из писаних извора (било ког језика) за потребе вишег стила научно-стручног садржаја остају у домаћој специјалној и ограниченој употреби. У тој сфери употребе без обзира на степен структурне адаптације (и у случају примарне и у случају секундарне адаптације) ове јединице остају у периоду примарне семантичке адаптације и као нискофреквентне јединице функционишу у терминолошким системима у статусу туђица. Јединице истог степена адаптације излазе из оквира терминолошке лексике и укључују се у професионалну лексiku када се употребљавају у средњем и нижем разговорном стилу. Због повећане учесталости употребе јављају се у статусу позајмљеница. Статус позајмљеница, без обзира на степен адаптације, има страна терминолошка лексика преузета у директном контакту носилаца домаћег језика са неким од страних језика (најчешће са турским) за потребе разговорног стила. Осим сфере употребе, статус термина страног порекла одређује и тип семантичке адаптације. Јединице овог типа које се јављају у периоду секундарне семан-

¹³ О неким културним и нормативним проблемима у вези са усвајањем речи *ајом* и још неких страних речи и о покушајима њихове замене домаћим речима у српском језику 18. и 19. века в. Михајловић 1979: 13–19.

тичке адаптације (висок степен адаптације), независно од сфере употребе, добијају статус позајмљеница. Оне не функционишу само у термилошкој систему него и у систему опште лексике. У систему опште лексике овај процес детерминологизације, не само термина страног порекла, испољава се као интелектуализација језика и обогаћивање лексичког потенцијала за именовање нових интелектуалних, апстрактних и др. садржаја.

7.4. Експресивну лексику издвојили смо као посебан тип јер се она због стилске маркираности, и кад је страног порекла, јавља као показатељ нарочитих социјалних и индивидуално-психичких процеса у језику. У домену позајмљивања особеност се испољава у томе што се јединице овог типа не укључују у лексички систем језика примаоца да би попуниле његове концептуалне празнине, него да би повећале број његових лексичких средстава за индивидуалну емотивно-експресивну и стилску креативност у употреби језика. Међу ове јединице сврстали смо и модалне партикуле и узвике као јединице којима се исказују лични ставови и експресија. У првом тому *Грађе* нашли смо приличан број (79) лексема узимајући у обзир само оне деминутиве и аугментативе који се могу употребити у хипокористичном, односно пејоративном значењу. Овај тип лексике, карактеристичан иначе за разговорни стил и периферију лексичког система, нашао се у писаним изворима популарног садржаја који су, вероватно, писани стилем блиским тадашњем разговорном језику.¹⁴ Највећи број јединица преузет је у директном контакту говорника српског језика углавном са турским језиком, па у експресивној лексици доминирају турцизми. У мањем броју јављају се и латинизми, грецизми, талијанизми, хунгаризми, а од германизама само један пример: *кујлер* 'подвођач, сводник'.

Примери из турског језика: *арамија* 'разбојник, хајдук', *беговац* 'човек из беговске породице', *бекрија*, *будала* (*будаласић*, *будалашинић*, *будалашинина*, *будалисаићи*, *будалићи*), *говорџибаши* и *говорџија*, *душманин*, *инаџија* 'онај који се инати; свађалица', *јогунасић* 'својеглав, непокоран' (*јогуница*, *јогуншинић*), *којице* и *којицан* 'незаконито дете' (према тур. 'курвин син'), *кицошлук* 'склоност ка лепом облачењу', *кесеџија* 'разбојник, лопов', *калаш* 'распикућа, расипник', *калалук* 'галама, метеж', *кавга* 'бука; свађа' (*кавгаџија*, *кавгаићи се*,

¹⁴ Експресивна лексика као индикатор разговорног стила, без обзира на порекло, у приступима историјским феноменима језика може послужити као корпус за истраживање социјалних, психолошких и индивидуалних особености неофицијелне употребе језика, и то у сфери његових конотативних значења, која су увек специфична за одређене друштвено-историјске прилике. О општим и неким специфичним особеностима експресивне лексике в. Ристић 2004.

кавцији се); *бар*, *баш*, *бре*¹⁵, *вала*, *јок*; *аферим*, *аман*. Примери из других језика: из латинског: *ајсолуше*, *бешија* 'опака звер, животиња' (*бешијешина*, *бешијица*), *денунцијант* (*денунцијација*), *докторина* (аугм. од *доктор*), *клицурешина* (аугм. од *клицура*, за коју се констатује и грчко порекло), *кайијалац* (дем. од *кайијал*); из грчког: *архилукавац* 'превејани лукавац' (грчки префикс а основна реч је српска)¹⁶, *демагог* пеј. 'вођа народа', *колос* 'горостас; цин', *колибица*, *кајасирофалан* (нема именице *кајасирофа*), *лијсаи* 'умрети, цркнути'; из италијанског: *крејати* пеј. 'умрети', *ђакула* 'лакрдија' (*ђакулаи* 'терати шегу, шалити се'), *браво*, *банда* 'лоповска дружина'; из француског: *багаиела* 'ситница, маленкост' (*багаиелни* 'мали, ништаван'), *кокејарија* и *кокејство* 'жеља за допадањем, каһиперство' (са домаћим суфиксима); из мађарског: *бијанга* 'скитница, пробисвет', *лумјов* 'онај који лумпује' и *лојов* (*лојовски*).

Експресивна лексика страног порекла, за разлику од стране лексике претходних типова, уношена је у српски језик углавном преко разговорног језика, што се испољава у особености на структурном плану и у високом степену одомаћености на семантичком плану. На структурном плану то су обично јединице настале у творбеним процесима карактеристичним за експресивну лексику: хибридно спајање страних и домаћих лексичких и/или морфолошких елемената (Виња 1986: 426; Радић 1990: 399–405) и процеси деминуције и аугментације. У *Грађи* је нарочито бројна именичка деминуција и она се не јавља само у функцији експресивизације лексике, што потврђују јединице типа: *казанчић*, *кесица*, *кревешчић*. Чак се, што је за корпус неуобичајено, јавља и један пример придевске, очигледно, експресивне деминуције: *каичок* према тур. *каил* 'спреман, вољан'. Примери аугментатива су малобројнији: *кулешина*, *клицурешина*, *докторина*, *бешијешина*.

Висок степен семантичке адаптације огледа се у употреби страних речи за индивидуално креативно именовање експресивно-емотивних садржаја који се обично не преузимају из страног језика него се јављају као аутентична колективна или индивидуална искуства специфична за сваки језик. Осим за стилски ефекат (необичан гласовни склоп: *калаш*, *калабалук*, *ђакула*, *ђакулаи*), стране речи овог типа се употребљавају и као средства за еуфемизацију вулгарних и сл. садр-

¹⁵ О значењу турцизама *бре* и *море* у обраћању исп. Кашић 1982: 92–93.

¹⁶ У корпусу *Грађе* као стране речи наведени су и сви хибридни творбени облици са страним афиксима иако су им основе домаћег порекла, као и творбени облици са страним основним елементом а домаћим афиксалним морфемама.

жаја (*куйлер*, *койиле* и *койилан*) или као средства за пејоративизацију, изругивање и сл. (*лийсатии*, *крейайии* у значењу 'преминути').

8.0. Међу страним речима тематских група већину чине турцизми (у 8 од укупно 11 група), а само у три групе преовлађују речи из неког другог језика.

8.1. У називима музичких инструмената преовлађују талијанизми: *виола*, *виолина* и *виолин*, *клавицимбал*, *љуџа* и *љуџиња* 'флаута' (*љуџинист* 'свирач на љутњи'). Има и латинизама: *клавир*, *клавикорд* (и грчког порекла); грецизама: *киџара* 'гитара', *кимвал* и *кимбали* 'цимбало' (*кимвални*), *лира*, *лиџавра*; хунгаризама: *добош* (*добошар*), *дромбуља* и само један турцизам: *гајде* (*гајдаш*).

8.2. У називима звања и титула преовлађују латинизми: *барон* (*баронски*, *баронеса*, *бароница*, *баронство*), *генерал* (јавља се и у полусложеницама типа: *генерал-мајор*, *генерал-џосидиректор*, *генерал-џрокурајтор* и сл.), *директор*, *докторат*, *еминенција*, *екселенција*, *кесар* (*кесарев*, *кесаријски*, *кесарски*, *кесарица*); затим се јављају турцизми: *ага*, *бег*¹⁷, *беглербег*, *везир* и по један пример мађарског, руског, немачког и енглеског порекла: *ерцег*, *ајшаман*, *гроф*, *граф* (*грофица*, *графица*, *грофкиња*, *графиња*, *графство*, *графчић*) и *лорд*.

8.3. У називима мера јављају се речи различитог порекла. То су пре свега латинизми: *дајум* (*дајирајии*), *дујли*, *дујлични* и *дујловни* (*дујло*, *дујловно* и *дујлом*, *дујловатии*), затим грецизми: *декада* и *карај* и по једна лексема турског и мађарског порекла: *аршин* и *аков* (*аковче*).

Стране речи наведених типова улазиле су у српски језик по потреби средњег стила за именовање реалија карактеристичних за сферу „надградње“ која је у складу са развојем друштва подизала ниво материјалне културе и друштвених односа у свакодневном живљењу. По традицији и на ту сферу утицај су имали други језици, а не турски.

У другим сферама свакодневног живота Срба у 17. и 18. веку, како показује наш корпус, још су се чували трагови доминантног турског утицаја, па код осталих тематских група преовлађују турцизми.

8.4. У називима заната и занимања јављају се примери типа: *абација* (*абацијски*), *бербер* и *берберин* (*берберница*), *бојација* (*бојациница* 'супруга бојације'), *дугметар*, *дулђер* и *дунђерин* 'дрводеља, тесар' (*дунђеринов*, *дунђерски*), *дућанција*, *ђонција*, *екмеција*, *занатлија* и *занатлијски*), *кујунција*, *куџијар*, *кречар* 'зана-

¹⁷ О употреби овог турцизма и сличних речи у српском језику у функцији титулисања и ословљавања са комуникативног и социолингвистичког аспекта на корпусу из Вуковог речника в. Кашић 1982: 93–94.

тлија који прави креч', *кованџија* 'пчелар' (*кованџијски*, *кованџински*, *кованлук*)¹⁸, *кириџија*, *кафеџија*, *касај* и *касајин* (*касајски*), *лулеџија* 'онај који прави луле' *кајмаџија* и *кајџија* 'занатлија који прави капе', *калаџија* 'занатлија који калаише судове', *казанџија* 'човек који изграђује казане', *лагумџија* 'минер'. Из грчког су речи: *архиџекџи*, *архиџекџион* и *архиџекџиор* 'зидар' (*архиџекџиорски*, *архиџекџиура* 'зидарство, грађевинарство', *архиџекџиически*, *архиџекџиурни*); из латинског: *кондукџиор*; из немачког: *лиферанџи*, а из мађарског: *кочијаши* (*кочијашев*, *кочијашики*, *кочијашиџи*, *кочијашилук*).

8.5. У називима покућства¹⁹ јављају се турцизми типа: *аван* (*аванџић*, *аванџиџе* 'тучак од авана'), *амбар* (*амбарски*), *асура*, *ба-кращ*, *башиџа*, *башиџа* и *бахџа* (*башиџиџа*, *башиџован*, *башиџар*, *башиџованка*), *будак*, *бунар*, *бурмуџиџа*, *душек*, *јасџук* (*јасџучић*), *јорган*, *канџар*, *каџија*, *кашиџа*, *кревеџи*, *кеса*, *куџиџа*, *ђубре* 'отпаци, смеће' (*ђубревиџи*, *ђубреџиџиџе*, *ђубрењак*), *биберниџа* 'кутија, суд за бибер', *бурџија*, *дувар*, *долај* 'ормар', *ђевђир*, *ђерђев* и *ђерђеф*, *ексер*, *ибрик* (*ибриџић*), *кавез*, *казан* (*казански*, *казанџић*, *казанџија*, *казанџијски*), *кречана* 'пећ у којој се печењем добија креч', *леџен* 'лавор за умивање'; затим греџизми: *колиба*, *куџилаџа*, *ђерма*, *доксај*; хунгаризми: *кочија*, *алов*, *ам*, *ардов*, *асџал* (*асџални*, *асџалски*, *асџалчић*), *ашов*, *бадањ* и мањи број немачких, француских и италијанских речи.

8.6. У кулинарским називима²⁰ осим турџизама типа: *ајвар*, *алва*, *зејџин*, *кајмак*, *кајџана*, *лимунада*, *локумић*, јављају се германизми: *буџер*, *земичџа*, *кнедла*, *динсџоваџи*; галиџизми: *буљон*, *ђеле*, *кавијар*, *гурманлук*.

8.7. У називима одеће и тканина јављају се осим турџизама углавном галиџизми, па имамо примере типа: *аџлас*, *без*, *димлије* (*димлиџиџе*), *долама*, *дугме* (*дугменџе*), *кадиџа*, *каџуџи*, *каџи*, *калџак*; *баџисџи*, *креј*, *корсеџи*, *ливреџа*. Јављају се још и германизми: *брокаџи*, *јаџа*, *лајбл* 'прслук, прслуче' и по један пример из латинског, мађарског и италијанског језика: *кошуља* (*кошуљџиџа*), *бунда* и *кабаниџа*.

8.8. Називи накита и украсних предмета су турског, а у мањем броју и грчког порекла, па имамо примере типа: *адиђар*, *алмаз*, *бурма*, *ђердан*, *леџеза*; *амеџисџи*, *берил*, *дијаманџи*, *корал*. Реч *јувел* 'драги ка-

¹⁸ О пореклу српскохрватске пчеларске лексике в. Пујић 1982: 217–226.

¹⁹ О страном пореклу речи овог типа у савременом српском језику у Војводини в. Вуковић 1988: 109–111.

²⁰ О културолошким и етнолингвистичким аспектима у усвајању стране кулинарске лексике в. Михајловић 1980: 7–24.

мен' (*јувелир* 'трговац драгим камењем; вештак у брушењу камена') је холандског порекла, а речи *брилијант* и *галантерија* француског.

8.9. Број страних речи у називима боја²¹, као што смо навели, није велики, а за неке од њих није наведена етимологија. Тако се као турцизми јављају примери: *боја* (*бојати*, *бојадисати*, *бојадисање*), *брунеи* 'мрк', *кафа-фарба*, *крчаси* 'кречне боје', затим персијског порекла: *лацуверти*, *лацувер*, *лацуверли*, *лацувертили* и *лазурилавејни* 'азурно плав'²²; немачког: *кармин*; француског: *виолети*, *виолетни* и *виолетски*. Уз речи: *граораси*, *граошаси*, *индиго* и *кармазин* не наводи се етимологија.

8.10. У називима аграрних култура и домаћих животиња јављају се углавном турцизми и појединачни примери из латинског и немачког језика, као и примери без назначене етимологије: *арџаџик*, *бадем*, *бибер*, *босџан*, *дуван*, *кајсија*, *кафа*, *кесџен*, *кукуруз*, *лимун*; *ајгир* 'ждребац, пастув', *аи* 'коњ, обично племените пасмине', *бедевија* 'кобила добре пасмине, обично арапске', *дорати* и *дора* 'коњ мрке, тамнориђе боје; коњ уопште', *вашка* 'пас', а без етимологије су дате речи: *ким*, *бундева*; *куче* (*кученце*, *кучка*) и *кер*.

8.11. Стране несловенске речи тематских група у српском језику 17. и 18. века углавном показују стабилно стање у погледу завршености процеса адаптације и на структурном и на семантичком плану. На структурном плану то је период секундарне адаптације, а на семантичком период примарне адаптације. Ове једнозначне јединице функционишу у затвореним системима, па је њихов статус у језику условљен више језичким него ванјезичким факторима. Нарочито је важан степен структурне адаптације који је у корпусу *Грађе* такав да већини јединица обезбеђује статус позајмљеница. Лексичко позајмљивање у тематским групама примарно је условљено потребама попуњавања концептуалних празнина у микро-системима језика примаоца, па њихово функционисање изван ових система није редовна појава, него се може јавити као појединачна, најчешће експресивно-стилска реализација. Тако се код стране лексике тематских група секундарна семантичка адаптација може јавити само као фактор њихове функционално-стилске диференцијације.

²¹ О могућим утицајима других језика на систем назива за боје у српском језику и о културолошким аспектима семантичког функционисања јединица у овом систему на синхроним и дијахроном плану в. Ивић М. 1993: 1–21; 1995: 231–238.

²² О проблемима у вези са називима за плаву боју и о пореклу и значењима речи „плав“ у српском језику в. Ивић М. 1994: 99–116.

9. Лексика покућства страног порекла у речницима предвуковског времена

9.0. У даљем излагању посебно ћемо се задржати на лексцици покућства. Главни корпус била су нам оба тома *Грађе за речник страних речи у предвуковском периоду* — В. Михајловића. Већ смо у претходном излагању на једном тому *Грађе* (како ћемо и даље називати овај извор) показали да у лексцици покућства доминирају турцизми, што се потврдило и прегледом корпуса другог тома. Тако од укупног броја, 148 лексема, 79 чине турцизми, а даље по броју потврда следе германизми (23), хунгаризми (16) и грецизми (11). Број позајмљених речи из других језика је незнатан, по три-четири примера из латинског, италијанског и француског језика. Висок степен адаптације (секундарна структурна и примарна семантичка адаптација) лексцици покућства страног порекла обезбедио је статус позајмљеница у српском језику разматраног периода.

9.1. Функционисање јединица овог лексичког подсистема у домену позајмљивања целисходно је представити у лексичко-семантичким групама и у смислу интензитета утицаја појединих језика (социolingвистички аспект) и у смислу стабилности њиховог статуса (нормативни аспект). И за један и за други аспект план разматрања проширили смо са још два типа корпуса. Један припада истом периоду историје српског језика и садржи домаће или „посрбљене“ еквиваленте страним називима за реалије преузете из других језичких средина. То су оба тома речника *Посрбице од Орфелина до Вука*²³, који је заснован на делима писаца и на публицистици из Војводине, Србије, Хрватске и Далмације у временском распону од 1700–1864 (даље у тексту *Посрбице*). Други је корпус савременог језика из књиге *Терминологија куће и покућства у Војводини* (Вуковић 1988) (даље *Терминологија*). Овај други извор, поред савремене лексике, садржи и наслеђену позајмљену и домаћу или „посрбљену“ лексику и из периода који разматрамо.²⁴

²³ И овај речник као и *Грађа за речник страних речи* урађен је у Институту за лингвистику под руководством В. Михајловића. Идеја о изради оваког речника јавила се напоредо са израдом *Грађе за речник страних речи*, јер су писани извори из којих је грађа узимана показивали да њихови аутори нису само преузимали стране речи за нове појмове него су улагали напор да смање прилив страних речи тако што су ове „посрбљавали“ на разне начине. О њиховом напору и о концепцији и садржају *Посрбица* в. Михајловић 1984: 647–661.

²⁴ Напоредност процеса може се показати бројчаним показатељима. *Грађа* садржи око 6700 лексема страног порекла, а *Посрбице* око 5457 домаћих еквивалената. Уједначенији квантитативни однос имамо у тематској групи која је предмет нашег

10.1. Већ глобални увид на корпусе *Грађе* и *Посрбица* показује да у српском језику 17. и 18. века процеси позајмљивања и процеси борбе против позајмљивања на лексичком плану теку напоредо, али не са подједнаким успехом и интензитетом. Напор посленика писаног језика овог времена да сачувају чистоту српског језика и да спрече појачани прилив страних речи, према корпусу *Посрбица*, испољавао се у употреби што разумљивијих „посрбљених“ речи: старословенизама или русизама, калкова (преведеница), хибридних речи и новостворених домаћих речи (в. Михајловић 1984: 651). Међутим, у лексички покућства, како показују примери у оба типа речника, у попуњавању концептуалних празнина у српском језику примарну улогу преузимају позајмљене речи. Стабилност страног лексичког фонда за новоусвојене реалије испољава се не само у фреквентнијој употреби већине позајмљених речи него и у њиховој самосталнијој употреби (одсуство или минимално присуство варијантних облика и употреба без контактних синонима, посрбица²⁵). Нестабилност домаћих еквивалентна показује мања фреквентност већег броја лексема као и несамосталност њихове употребе (напоредна употреба варијаната и употреба у позицији контактних синонима). Нешто другачији однос ова два напоредна процеса показује се на дијахроном плану и на плану савременог српског језика. У наслеђивању лексике из ранијих епоха и у домену лексике покућства преузимане су не само успешно адаптиране стране речи него и њихови домаћи еквиваленти, при чему се стање стабилизује употребом варијантних облика за различите појмовне и функционално-стилске садржаје као и за територијално, социолекатско, нормативно и сл. диференцирање употребе лексичких јединица овог типа. Управо би наслеђена лексика покућства (а и других типова) у савременом српском језику могла указати на релевантне језичке и ванјезичке факторе који одређују опстанак нових речи у језику било позајмљених било створених у духу домаћег језика.

10.2. Како је ово разматрање усмерено само на историјску лексику покућства страног несловенског порекла из корпуса *Грађе*, поменути односи са лексиком друга два извора узимаће се као додатни аргументи за представљање неких социолингвистичких и нормативних аспеката лексичког позајмљивања у српском језику 17. и 18. века.

разматрања. У *Грађи* смо нашли око 148, а у *Посрбицама* око 147 лексема из области покућства. Други битнији односи разматраће се даље у излагању.

²⁵ О проблематичности и одређености појма и термина *посрбица* в. Милановић 2004: 245–252.

11.0. У лексику покућства, у складу са уобичајеним одређивањем ове тематске групе, уврстили смо лексичке јединице које именују реалије материјалне културе из сфере окућнице (домаћинства) у ширем смислу: кућу и све типове објеката за становање и борављење, предмете и направе који се користе у домаћинству, све друге објекте у домаћинству и ближи и даљи простор који чини једно домаћинство (в. Вуковић 1988: 2). Продубљујући анализу интензитета утицаја других језика на српски језик у појединим његовим сферама, у даљем излагању пратићемо статус позајмљених речи покућства у оквиру појединих лексичко-семантичких група.

У диференцирању стране лексике покућства²⁶ на лексичкосемантичке групе руководили смо се принципима који су примењени у *Терминологији* (Вуковић 1988: 3–7) уколико смо налазили довољно података у корпусу *Грађе*. Тако и наше групе неће бити истог хијерархијског нивоа нити ће се због недостатка података моћи спровести доследно хијерархијско диференцирање свих лексичкосемантичких група највишег ранга²⁷.

На основу диференцијалних сема највишег ранга лексику покућства из *Грађе* можемо представити у 12 лексичкосемантичких група са значењима: 1) окућнице (ближе и даље), 2) објеката на окућници, 3) намештаја у кући, 4) судова (посућа), 5) направа и алата, 6) уређаја за домаћинство, 7) прибора за личну употребу, 8) постељине, 9) простирки и застора, 10) израђених предмета за различите намене, 11) опреме за домаће животиње и 12) превозних средстава.

11.1. Лексичкосемантичку групу страних речи са значењем окућнице чини невелик број јединица различитог порекла: турског: *авлија* и *башиџа* (последња са различитим структурним варијантама); мађарског: *салаш* и грчког: *економија*. Иако је број страних речи у сфери окућнице мали, турцизми се и овде јављају као бројнији у односу на друге стране јединице. Све оне одликују се високим степеном адаптације и у српском језику 17. и 18. века имају статус позајмљеница. Напоредо с њима, али као контактни синоними функционишу, како показује корпус *Посрбица*, и домаћи еквиваленти: *двор* и *дворишће* за турцизам *авлија*, *врџ* и *градина* за турцизам *башиџа* и *колеба* за хунгаризам *салаш*. У савременом језику Војводине, како показује

²⁶ Сама реч *покућство* је наслеђена домаћа реч према латинском еквиваленту *lares* и она се према *Посрбицама* први пут јавља 1846. год.

²⁷ Издвајање лексичкосемантичких група могуће је и на основу диференцијалних сема различитог ранга: интеграционе диференцијалне семе, диференцијалне семе опште семантичке класе и диференцијалне семе специфичне семантичке класе (в. Вуковић 1988: 5–6).

корпус *Терминологије*, јављају се са истим значењем позајмљенице *авлија*, *башиџа* и *салаш* (ова последња и у значењу општег назива за смештајни објекат за стоку) и посрбице *двор*, *дворишће* и *градина*.²⁸

11.2.0. Позајмљенице са значењем објеката на окућници јављају се у великом броју и са потврдама на основу којих је била могућа даља диференцијација на групе нижих хијерархијских нивоа. На нивоу диференцијалних сема опште семантичке класе издвајају се групе са значењима: 1) објекти за становање и борављење (и њихови делови)²⁹, 2) смештајни објекти за намирнице, 3) смештајни објекти за стоку и 4) други објекти.

11.2.1.0. Позајмљенице са значењем објеката за становање и борављење на основу диференцијалне семе специфичне класе представимо у лексичко-семантичким групама са значењима: 1) куће и њених делова и 2) осталих типова објеката за становање и борављење.

11.2.1.1. Лексичкосемантичку групу са значењем куће и њених делова чини већи број позајмљеница турског, грчког, немачког и мађарског порекла. Највише има турцизама: *дувар*, *дирек*, *олук*, *оџак* и *џаван*; затим грецизама: *доксај*, *џајос*, *џодрум*, *комора* у значењу 'соба' (општи назив за било коју просторију у кући); германизама: *шлеја* у значењу 'подрум', *шџук* у значењу 'спрат', *сала* у значењу 'велика свечана дворана' (назив за просторију посебне намене) и један хунгаризам: *соба* (општи назив за било коју просторију у кући). И у сфери коју разматрамо преовлађују турцизми, а доминантни су и грецизми, што се може објаснити старијим и традиционалним утицајем ових језика на српски језик. Новији утицаји немачког и мађарског језика на српски језик у Војводини незнатни су и по броју позајмљених речи и по начину адаптације (последња напомена се односи на германизме, исп. примере). Иако све позајмљене речи, осим германизама, у српском језику разматраног периода функционишу као позајмљенице са високим степеном адаптираности, у *Посрбицама* се јављају домаћи еквиваленти углавном као контактни синоними или у тумачењу страних речи. Тако се за све турцизме изузев за реч *дирек* употребљавају еквиваленти: *зид* и *стена* за *дувар*, *водолеј* за *олук*,

²⁸ Познато нам је да се у савременом српском језику других подручја чува и грецизам *економија*, као и домаћи еквиваленти *врџ* и *колеба*, што значи да је увођење нових речи у сфери окућнице у српском језику 17. и 18. века било успешно и кад је у питању позајмљивање и кад је у питању грађење нових домаћих речи.

²⁹ У лексичкосемантичку групу, не само у овом случају него иначе, сврставали смо и позајмљене речи са значењем делова одговарајуће реалије чији назив припада тој групи, а то у даљем излагању углавном нећемо експлицирати јер ће бити очигледно на основу примера.

димник и *огњиштије* за *оџак* и *сѣраџи* за *џаван*; затим за грецизме: *висник* и *ходник* за *доксаџи*, *џод*, *џодножје* и *џило* за *џаџос*; за германизме: *сѣраџи* и *горница* за *шиџук*, *дворана* и *џрем* за *сала*, а за хунгаризам *соба* јављају се еквиваленти: *горница* и *клеџи*. У истом извору јављају се и домаћи називи за друге реалије, којих нема у корпусу страних речи, па тако имамо лексеме: *куџи* и *угао* у значењу 'буџак, ћошак', *окно* у значењу 'прозор' и 'део прозора', а јавља се и реч *џрозор*, *џокров* у значењу 'плафон', *кључаоница* у значењу 'реза' и *кухиња*. У савременом језику, како показује корпус *Терминологије*, сачувана је већина позајмљеница и посрбица: *дувар* и *зид* (али не и *сџена*), *доксаџи* и *ходник* (али не и *висник*), *дирек*, *олук* (али не и домаћи еквивалент *водолеј*), само *оџак* (а не домаћи еквиваленти *димник* и *огњиштије*), *џаџос* и *џод* (а не *џодножје* и *џило*), *џодрум*, *џаван* (а не и *сѣраџи* у истом значењу), *окно* и *џрозор*, *кључаоница*, *комора*, *соба* (а не *горница* и *клеџи*) и *кухиња*. Уместо *куџи* или *угао* у савременом језику Војводине употребљавају се лексеме *буџак* и *ћошак*. Регуларност процеса позајмљивања и грађења домаћих речи у српском језику разматраног периода потврђује се и стањем у савременом језику. Наслеђена лексика у сфери куће и њених делова било домаћег било страног порекла чини стабилни део тог дела лексичког фонда савременог језика. Неки домаћи примери из *Посрбица* не функционишу у савременом језику у сфери коју разматрамо па их зато нема у лексички покућства, али су сачувани у другим типовима лексике са другим значењима, нпр. *сџена*, *џодножје*, *џило*, *џокров*, или су се задржали у овој сфери али са другачијим значењима, нпр. *сѣраџи*, *огњиштије*, или се употребљавају у другим говорним подручјима са истим значењима, нпр. *куџи*, *угао*, *горница* и *клеџи*, или у другачијем облику: *димњак*. Једино, изгледа, речи *висник* и *водолеј* нису преживеле своје време него су остале као неуспели примери околиналне творбе.

11.2.1.2. Лексичкосемантичку групу лексема са значењем осталих типова објеката за становање и борављење чини невелики број позајмљеница углавном турског порекла: *сарај* у значењу 'двор, царски двор', *чардак* 'велика, обично двоспратна кућа; кула' и *шаџор* (за ову последњу се даје и мађарска етимологија), а затим по једна лексема немачког, грчког и латинског порекла: *кварџир* у значењу 'стан; војнички логор ван касарне', *колиба* и *колеба* (*колибица*, *колибка*) 'пастирска или виноградарска кућица' и *џалаџа*, *џолаџа* у значењу 'велика и лепа кућа, дворац'. Све ове позајмљенице имају еквиваленте у *Посрбицама*, осим речи *џалаџа*. Тако имамо *сџан* и *сџаништије* за *кварџир*, *сеница* за *колиба* и *шаџор*, *двор* и *замак* за *сарај* и *горница*, *сеник* и *узвис* за *чардак*. У групи лексема коју разматрамо већина

се односи на реалије које нису у вези са животом обичних људи, него су то објекти специјалне намене за владаре и повлашћене (исп. примере). Тако су ове лексеме везане за ограничен број контекста, па је и разумљиво што се нису нашле у корпусу *Терминологије*. У савременом језику Војводине, како показује овај корпус, јављају се само позајмљенице *колеба* и *йалайта* и посрбица *сџан*. Према нашем сазнању у другим подручјима и типовима језика употребљавају се све позајмљене и домаће речи (осим речи *узвис*), са истим или промењеним значењима.

11.2.2. Лексичкосемантичку групу позајмљеница са значењем смештајних објеката за намирнице чине турцизми: *амбар*, *ракициница* и *чардак* у значењу 'кош' и германизам *шуйа*. Иако број позајмљених речи у сфери коју разматрамо није велики, оне се одликују високим степеном адаптираности. Домаћи еквиваленти из истог периода, према корпусу *Посрбица*, јављају се углавном као контактни синоними, па тако имамо: *скров* и *сџаја* за *амбар* и *йодмосџак*, *сеник* и *узвис* за *чардак*. У овом корпусу јављају се две нове лексеме *хранилиштие* у значењу 'магазин, магаза' и *млекар* у значењу 'шпајз'. У савременом језику у целини и у језику Војводине задржале су се све позајмљенице (с тим што се реч *шуйа* у Војводини употребљава у значењу смештајног простора за стоку). Нестабилна домаћа лексика само се делимично и са промењеним значењем сачувала у савременом језику: *сџаја*, *сеник* и *млекар*.

11.2.3. У лексичкосемантичкој групи са значењем смештајног простора за стоку јавља се само германизам *шџала*. У *Посрбицама* је његов еквивалент *сџаја*, а јавља се и домаћа реч *коњушница*. Све три речи употребљавају се у савременом српском језику и у језику Војводине.

11.2.4. Лексичкосемантичку групу позајмљеница са значењем других објеката на окућници чине турцизми: *бунар*, *кречана*, *чесма* и *чешма* у значењу 'кладенац, бунар', *чунак* у значењу 'водоводна цев', *кайџа*, *мердевине*, *џараба* и грецизам *ђерма*. За реалију именовану позајмљеницама *бунар* и *чесма* јавља се више лексема и у *Посрбицама*: *водојам*, *зденац*, *сџуденац*, *кладенац*, *кладез*, *водовод*, *водолеј* и *источник*. Више домаћих имена за једну реалију не само у сфери коју разматрамо, него иначе, према овом корпусу, стварали су аутори писаних извора најчешће у преводима. У време које разматрамо оваква варијантност одражава нестабилност система у коме се јавља. Тако имамо: *брана*, *враџа*, *врајница* и *двери* за *кайџа*, *лесница* и *сџејен* за *мердевине*. У *Посрбицама* се јављају и називи за друге реалије којих нисмо имали у *Грађи*: *водомет* у значењу 'фонтана' и *йрошиће* у значењу 'палисада' (врста ограде). У савременом језику Војводине чувају се углавном све позајмљенице изузев речи *кречана*, *чесма* и чу-

нак, а од домаћих речи задржале су се само речи *врайница* и *йрошће*. Међутим, српски језик у целини чува скоро све наведене позајмљене и домаће речи, са истим или промењеним значењима. Једино се сложене *водојам*, *водолеј* и *водомет* нису одржале у језику, чиме се доводи у питање регуларност њиховог творбеног модела.

11.3.0. Позајмљенице са значењем намештаја у кући могу се на основу диференцијалне семе опште семантичке класе представити у две лексичкосемантичке групе: 1) са значењем намештаја за одлагање робе и намирница и 2) са значењем намештаја за остале потребе.

11.3.1. У првој групи преовлађују турцизми: *долај* и *долаф* у значењу 'орман', *биберница* у значењу 'кутија за бибер', *бурмујница*, *кујица*, *раф* у значењу 'полица, сталажа', *сандук* и *чекмеце*, а затим се јавља по један пример мађарског, немачког и италијанског порекла: *фиока*, *лађица* (у истом значењу) и *орман* (*ормар*). Висок степен адаптираности чине ове позајмљенице стабилним у српском језику 17. и 18. века, па се домаћи еквиваленти у *Посрбицама* јављају као контактни синоними само за четири лексеме: *йосџавац* за *орман*, *скриња* за *сандук*, *йодсџавник* за *фиока* и *мошња* за *чекмеце*. У савременом језику сачуване су све позајмљенице и само две домаће речи: *скриња* са истим и *мошња* са промењеним значењем. У језику Војводине, према *Терминологији*, сачуване су позајмљенице: *долај*, *орман*, *биберница*, *сандук* и *фиока*, а није сачувана ниједна домаћа реч.

11.3.2. Другу групу чини невелики број позајмљеница, а то су турцизми *санда* у значењу 'столица' и *кревет*, хунгаризам *асџал* (за словенско *сџол*), галицизам *канабе*. У *Посрбицама* се јављају еквиваленти *сџол* за *асџал*, *йочивалка*, *лежанка* и *одморник* за *канабе*, али и лексеме за нове реалије: *йодножња* 'шамлица', *седница* 'диван' и *колевка*. У савременом језику у целини па и у Војводини чувају се позајмљенице *асџал*, *канабе* и *кревет*, али и домаћи еквиваленти *сџо(л)* и *колевка*.

11.4.0. Позајмљенице са значењем судова (посућа), такође, се могу диференцирати на две лексичкосемантичке групе: 1) посуће за држање и ношење течних намирница и 2) посуће за остале намене.

11.4.1. У првој групи преовлађују турцизми: *бакрач*, *ибрик*, *казан*, *сајлак* у значењу 'посуда за воду за јахаче', *срче*, *џенџера*, *ћуј* и *фучија*. Бројни су и хунгаризми: *ардов* у значењу 'велико буре, бачва', *бадањ* и *шајџов* у значењу 'славина' и германизми: *канџа*, *флаша* и *шафол*, а јавља се гречизам: *чуџура* и латинизам: *буре*. Називи реалија из ове сфере су различити и бројни и кад је у питању домаћа лексика српског језика разматраног периода било она која је еквивалентна страниј било самостална. Тако у *Посрбицама* имамо еквива-

ленте: *ручка за ибрик, сџакло за флаша и кабао за шафољ*, али и нове лексеме: *ведро, водонос и крчаг* (обе у значењу 'бардак'), *џљоска* у значењу 'флаша плљоснатог облика' и сложена лексема *градски бунар* у значењу 'цистерна'. У језику Војводине задржао се велики број позајмљеница: *ардов, бадањ, бакрач, буре, казан, канџа, срче, ђуи, флаша, чуџура, шајџов, шавољ* (уместо *шафољ*), а од домаћих речи: *сџакло, крчаг и џљоска*. У савременом језику у целини наслеђене су све позајмљене речи, а од домаћих, према нашем сазнању, нису сачуване само лексеме: *водонос и градски бунар*.

11.4.2. У другој групи, такође, преовлађују турцизми: *ђевђир, кашика, сахан* у значењу 'овећи тањир, обично од бакра', *џава и џигањ, џас, џејсија, ђаса, филџан, чинија, чанак и џекне*; затим су бројни германизми: *вангла, џлек и џлех, џаџна, шерџа и шоља*, а јављају се хунгаризми: *џањир и алов*, последњи у значењу 'суд издубљен у облику корита који служи за напајање и храњење домаћих животиња' и по један пример грчког, италијанског и француског порекла: *куџлача, џјаџ и џјаџа* у значењу 'тањир' и *сервиз* у значењу 'прибор за јело'. У сфери посуђа, како се и из примера види, осим наслеђених турцизама евидентни су и новији утицаји немачког и мађарског језика, док је позајмљивање из других језика сведено на појединачне примере. Традиционални утицај грчког и латинског углавном није карактеристичан у сфери покућства српског језика. За исте реалије, према корпусу *Посрбица*, јавља се невелики број еквивалената: *ложица, жлица и кусало* за *кашика*, *бљудо* за *џањир*, *врз* за *ђаса*, *чреј* за *шерџа*, *бљудо* и *здела* за *чанак*, а за друге реалије само једна лексема: *виљушка*. У савременом језику чувају се скоро све позајмљенице, а од домаћих, према нашем сазнању нису сачуване речи: *кусало, бљудо и чреј*. У језику Војводине иста је ситуација кад су у питању позајмљенице, али је од домаћих лексема сачувана само *виљушка*. Тако се у овом корпусу јављају: *вангла, џевђир, кашика, куџлача* (уместо *куџлача*), *џлех, џава и џигањ, џаџна, џејсија, чинија, шерџа, шоља и чанак*.

11.5.0. Позајмљенице са значењем направа и алата могу се диференцирати у три лексичкосемантичке групе: 1) позајмљенице са значењем направа за мерење 2) позајмљенице са значењем направа другог типа и 3) позајмљенице са значењем алата.

11.5.1. Прву групу чине углавном турцизми: *канџар, окаш и џеразије, саџ* у значењу 'часовник', а затим и два примера немачког порекла: *вага и ура*. Осим наслеђених турцизама, и у сфери направа за мерење евидентан је и новији утицај немачког језика. У *Посрбицама* се јављају еквиваленти: *вес(и)* за *канџар*, *час*, *часовник* и *часоуказ* за

саш, а затим и лексема *шойломер* са варијантама: *шойлиномерник*, *шойломерац*, *шойломерник*, *шойлошмерац*, *шойлошмерийшељ* и *шойлошмерник*. У савременом језику у целини чувају се све позајмљенице, а од домаћих речи једино *часоуказ* није сачувана. Корпусом *Терминологије* није обухваћен овај тип лексике, па ситуацију у језику Војводине у вези са њеним наслеђивањем овом приликом не можемо представити.

11.5.2. У сфери позајмљеница са значењем направа другог типа, како показују примери друге групе, доминирају турцизми: *ћерћев*, *чекрк*, *чивилук*, *аван*, *аваншуче* и *сашара*, а јавља се по један пример немачког и мађарског порекла: *рам* и *шашов* у значењу 'преса'. Од домаћих речи у српском језику овог периода, према *Посрбицама*, јавља се само један еквивалент: *сшуча* и *сшуча* за *аваншуче*, али и већи број домаћих лексема за друге реалије: *ваљав* у значењу 'оклагија', *воденица*, *водена нашегача* у значењу 'направа за извлачење течности', *громаја цев*, *громовод* и *громовоћа* у значењу 'громобран', *жисжак*, *жигица* и *йалидрвце* у значењу 'шибица', *кљешће* у значењу 'маша', *ножнице* и *ножнице* у значењу 'маказе' и *шреница* у значењу 'ренде'. У сфери коју разматрамо, према потврдама корпуса, доминантнији је процес стварања домаћих речи за именовање нових реалија од процеса позајмљивања. У савременом језику у целини сачуване су углавном све позајмљенице и већина домаћих речи, а у језику Војводине задржале су се позајмљенице: *чивилук*, *аван* и *сашара*, а од домаћих речи: *сшуча*, *воденица*, *нашегача* (уместо *водена нашегача*), *жисжак* и *шреница*.

11.5.3. Трећу групу чини невелики број позајмљеница, углавном турцизама: *будак*, *бургија*, *шесшера* и *ћускија*; затим хунгаризам *ашов*, а за реч *чекић* није наведена етимологија. У *Посрбицама* се у истој сфери јављају само еквиваленти: *лискар* и *рило* за *ашов*, *йила* за *шесшера*, *йодуширач* за *ћускија*, *маљ* и *млаш* за *чекић*, а нема домаћих назива за друге реалије. У савременом језику у целини сачуване су све позајмљенице и већина домаћих речи, а у језику Војводине сачувана је само позајмљеница *ћускија* и домаћа реч *маљ*.

11.6.0. Позајмљенице са значењем уређаји за домаћинство нису бројне, али се могу диференцирати у две групе: 1) са значењем уређаја за загревање и спремање хране и 2) са значењем уређаја за осветљење.

11.6.1. У првој групи јавља се само грецизам *камин* и германизам *рошшиљ* и они немају еквиваленте у *Посрбицама*. У овом другом корпусу јавља се домаћа реч *йећ* и *йећка* и једино се она сачувала у језику Војводине док су се у савременом језику у целини сачувале све наведене речи.

11.6.2. У другој групи од позајмљеница јављају се по два примера из грчког и турског језика: *џолилеј*, *фењер*, *фиџил* и *чирак*, а само се за реч *чирак* јавља домаћи еквивалент *свећњак* и *свећник* у *Посрбицама*. У сфери уређаја за домаћинство, како показују примери, немамо доминацију ни једног језика, па ни турског, а у називима нових реалија преовлађује процес позајмљивања. У савременом језику у целини сачуване су све лексеме, а у језику Војводине од позајмљеница није сачувана реч *џолилеј*, а од домаћих сачувана је само реч *свећњак*.

11.7.0. Број позајмљеница са значењем прибора за личну употребу није велики, али се и међу њима издвајају две групе: 1) са значењем прибора за личну хигијену и 2) са значењем прибора за разне врсте личне употребе.

11.7.1. Прву групу чине турцизми: *леген* и *џешир* и по један пример латинског и италијанског порекла: *сајун* и *салвета*, последња у значењу 'убрус'. У српском језику 17. и 18. века за именовање новосвојених реалија у овој сфери преовлађује процес стварања домаћих речи, па се у *Посрбицама* јављају не само еквиваленти: *ручник*, *убрус* и *уџиралник* за реч *џешир*, него и лексеме за друге реалије овог типа: *уџиралка* и *уџиралник* у значењу 'марамница', *чешозубац* у значењу 'чачкалица', *мочник* и *ноћни лонац* у значењу 'нокшир'. У савременом језику сачуване су све позајмљенице и домаће речи *ручник* и *убрус*, а у језику Војводине сачувана је само реч *џешир*.

11.7.2. У другој групи јавља се само турцизам *чибук*, али се домаћим речима именују друге реалије, па се у *Посрбицама* јављају речи: *даждобран*, *ширилад* и *шџиџи од кише* у значењу 'кишобран' и *сунцобран* и *шџиџи од сунца*. У савременом језику једино реч *сунцобран* има активну употребу, а у корпусу *Терминологије* лексеме ове групе нису обухваћене тематском групом покућства.

11.8. Међу позајмљеницама са значењем постелине јављају се углавном турцизми: *душек*, *јасџук*, *јорган*, *ћебе* и *чаршав*, а затим и по један пример италијанског и немачког порекла: *мадрац* и *широзак* у значењу 'сламарица'. Наслеђена доминација турцизама у овој сфери учинила је стабилним позајмљене јединице и у времену српског језика које разматрамо. Број домаћих еквивалената, према корпусу у *Посрбицама*, знатно је већи, али варијантност јединица одражава нестабилност овог микросистема. Тако се у овом корпусу јављају еквиваленти за све позајмљенице осим за реч *душек*, па имамо: *узглавље*, *џодглавак*, *џодглавље*, *џодглавник* и *џодглавница* за *јасџук*, *џокровац* за *јорган*, *вунењак* и *љестиве* за *мадрац*, *џокров* за *ћебе*, *засџирач*, *коџрена* и *џлашџиница* за *чаршав*. У савременом језику у целини и у је-

зику Војводине задржале су се све позајмљенице осим речи *шрозак*, а од домаћих речи у језику Војводине јавља се само реч *ћокровац*.

11.9. Стране речи са значењем простирки и застора нису бројне и углавном су турског порекла: *асура*, *ћилим* и *ћилимац*, а јавља се и по један пример из немачког и француског језика: *фиранга* и *шалон*. За реч *шайеџи* у значењу 'зидни тепих; ћилим; материја од хартије за прекривање зидова' није наведена етимологија. У овој сфери евидентан је наслеђени утицај турског и новији утицаји наведених језика. Процес именовања домаћим еквивалентима, као и код већине реалија из сфере покућства, одликује се варијантношћу, што ове јединице чини нестабилним. То показују примери из *Посрбица*: *вошћанка*, *ћоњава* и *ћканица* за *шайеџи*; *засћор*, *ћокровац* и *ћоњава* за *ћилим*, *завеса* за *фиранга*, а јавља се и реч без страног еквивалента: *сћолњак*. У савременом језику наслеђене варијантне јединице, било позајмљене било домаће, употребљавају се као диференцијална средства за именовање различитих врста реалија из ове сфере. У језику Војводине сачуване су све позајмљенице изузев речи *шалон*, а од домаћих речи само *ћоњава*, *завеса* и *сћолњак*.

11.10.0. Позајмљенице са значењем израђених предмета могу се представити у две групе са значењем: 1) предмети за ношење намирница и 2) предмети за спајање, причвршћивање, везивање и сл.

11.10.1. У прву групу спадају позајмљенице: *кеса*, *саћур* у значењу 'плетена котарица за хлеб', *сејеџи* и *сејеџика* турског порекла, а затим *корџа* латинског или немачког порекла и *џак* мађарског порекла. И у овој сфери преовлађују турцизми, док је утицај других језика бројно незнатан. Домаћа лексика овог типа, према корпусу *Посрбица*, такође, није бројна, па имамо еквивалент *врећа* за *џак* и посебне лексеме: *мошња* и *ујрџа* у значењу 'торба'. У савременом језику сачуване су све позајмљенице, а у корпусу *Терминологије* јављају се јединице: *корџа*, *саћура*, *саћурица* и *саћурка*, *сејеџи* и *сејеџика* и *ујрџа* али у значењу 'дршка на торби'.

11.10.2. У другој групи не доминирају позајмљенице ни из једног језика, него се у незнатном броју јављају турцизми: *ексер* и *чивија*, германизам *чиода* и мађаризам *шажџов* у значењу 'завртањ'. Број домаће лексике је, такође, мали, па се у *Посрбицама* јавља еквивалент *гвожђ* за *ексер* и посебна лексема *уџе*. У савременом језику чувају се све позајмљенице и домаћа реч *уџе*, а за језик у Војводини немамо потврда јер лексема овог типа нису обухваћене корпусом *Терминологије*.

11.11. Позајмљенице са значењем превозног средства чине хунгаризми: *инџов*, *кочија* и *руда* и само један пример италијанског порекла: *каруце*. За реч *шальиге* није наведена етимологија. Ни домаћа лек-

сика није бројнија, па се у *Посрбицама* само за реч *кочија* јавља еквивалент *кола*. Ни речи овог типа нису обухваћене корпусом *Терминологије*, али су све сачуване у савременом српском језику.

11.12. Невелики је број позајмљеница са значењем опреме за домаће животиње. То су углавном турцизми: *камџија*, *мамуза* и *улар*, а затим и по један пример мађарског и грчког порекла: *ам* и *самар*. У домаћој лексици истог периода позајмљенице овог типа немају еквиваленте, чиме се потврђује њихова стабилност и адаптираност. Приличну стабилност показују домаће речи у именовању других реалија из ове сфере, па се у *Посрбицама* јављају лексеме: *вођице* у значењу 'кајас', *уго* 'јарам', *йодоџаш* и *йодрејина* у значењу 'кускун', *йойруг* и *йойруга* у значењу 'колан', *сџрумен* 'узенгија' и *увезаји* 'бисаге'. Ни овај тип лексике није обухваћен корпусом *Терминологије*, али су у савременом српском језику сачуване све позајмљенице.

12. Разматрање проблема позајмљивања стране лексике у сфери покућства у оквиру појединачних лексичкосемантичких група на историјском плану српског језика потврдило је резултате нашег општијег приступа у првом делу овог излагања и у погледу интензитета утицаја појединих језика и у погледу статуса ових јединица у српском језику испитиваног периода. Тако, од 25 лексичкосемантичких група у 17 преовлађују турцизми. Од осталих група, које су обично малобројније, у 6 се јављају позајмљенице из различитих језика без изразитијег доминирања неког од њих. То су лексеме са значењем уређаја за домаћинство, прибора за личну употребу, намештаја за остале потребе и предмета за спајање, причвршћивање и везивање. Лексеме са значењем превозног средства су углавном мађарског порекла, а од лексема са значењем смештајног простора за стоку јавља се само један германизам. Одсуство доминације турцизама у лексици покућства наведеног значења може се објаснити новијим утицајем језика у контакту у сфери надградње и одабранијих потреба развијенијег грађанског друштва у Војводини које је усвајало тековине суседних народа са напреднијом материјалном културом.

13.0. Анализа лексичкосемантичких група у погледу статуса стране лексике покућства показала је да су оне у српском језику 17. и 18. века имале статус позајмљеница и карактеристике стабилности које су се нарочито испољиле у поређењу са домаћом еквивалентном лексиком (са посрбицама) из истог периода и са лексиком из савременог језика.

13.1. У сфери покућства евидентно је напоредно функционисање процеса позајмљивања и процеса стварања домаћих еквивалената за новоусвојене реалије. На општем језичком плану оба се процеса ја-

вљају у функцији увођења нових речи у лексички систем. Међутим, на историјском и синхронном плану процес позајмљивања показује се компактнији, хомогенији и нормативно мање проблематичан. Избор јединица није индивидуално одређен и варијантно неуједначен, а позајмљена лексика се по већ постојећим правилима уклапа у систем домаћег језика, не изазивајући промене у њему. Стварање нових домаћих речи према страним еквивалентима представља претежно индивидуални чин, па је варијантно хетерогено и нормативно проблематично. Творбене могућности српског језика и на структурном и на семантичком плану нису неограничене него су регулисане одређеним правилима. То се у индивидуалном стварању нових речи често губи из вида, чиме се нарушава систем или се у њега уводе нова правила. Међутим, иако нестабилан, процес стварања нове домаће лексике је стални напоредни пратилац процеса позајмљивања сваког, па и српског језика, што се не би смело губити из вида у приступима овим проблемима ни на плану историје српског језика и његовог наслеђа, ни на плану савремене језичке ситуације.

13.2. На дијахроном плану и на плану савременог српског језика у кумулацији лексичких јединица губе се наведене разлике између наслеђене позајмљене и домаће лексике. У језику се задржавају само регуларне јединице било позајмљене било домаће лексике, при чему је, како је наше истраживање показало, број наслеђених (регуларних) јединица увек већи него што се у неком глобалном или парцијалном приступу одређује. У наслеђивању проблематична конкуренција не само између јединица страног и домаћег порекла него и између јединица домаћег порекла разрешава се распоређивањем, дистрибуцијом варијаната за именовање различитих садржаја или за различите сфере језичке употребе. Зато је у приступу овим јединицама нужно узимати у обзир целокупну језичку ситуацију и све видове језичке употребе.

СТРАНА ЛЕКSIKA
У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*
(синхрони аспекти лексичког нормирања)

1.0. У овом делу књиге представљени су неки проблеми везани за употребу страних речи (туђица) и за њихов нормативни статус у српском језику.

1.1. Велики број страних речи није само специфичност лексичког фонда српског језика него је појава карактеристична за све језике. Она је у савременим условима појачана свим видовима међународне сарадње. Данас се проблеми у вези са употребом страних речи решавају у склопу изучавања процеса интернационализације као опште тенденције језичких приближавања, што је нарочита потреба језика науке и струке, чија се достигнућа не задржавају на границама држава нити лингвистичких заједница. Практични резултати науке и струке у оквиру технолошког напретка захватају и код нас свакодневни живот, чиме је, у условима интелектуализације и урбанизације језика, не само књижевни језик променио своју народну основу, него је и народни језик почео да губи руралне и патријархалне особености и његови се идиоми све више приближавају књижевном језику. Процес урбанизације и интелектуализације највише се остварује преко језика средстава информисања чији су корисници данас постали и становници најзабаченијих крајева (исп. Пешикан 1960: 212–227; Грицкат 1983: 81–99; Ивић М. 1990: 12, 87–97, 106–107).

1.2. *Речник нових речи* (Клајн 1992) и *Речник новијих англицизама* (В. Васић, Т. Прћић и Г. Нејгебауер (2001), на чијем смо корпусу разматрали назначене проблеме, показује да језик средстава информисања, као идиом најобјективније слике стања савременог језика, управо карактерише велики број страних речи, и то не само за појмове из технике, науке и струке, него и за појмове из свакодневног живота. Уношење страних речи у језик свакодневне комуникације и у нестандартне идиоме јесте управо најновија тенденција у усвајању старне лексике.

* В. Ристић 1994.

2.0. У промењеним лингвистичким и друштвеним приликама мења се и однос према страним речима у нашем језику, што је најупорније „језичке чистунце“ и поборнике домаће лексике приволело да проблеме у вези са страним речима не постављају у смислу њиховог опстанка у домаћем језику, него у смислу њиховог правилног изговора/писања или у смислу њихове правилне употребе (о оправданом присуству страних речи и њиховој незамењивости у лексичком систему исп. Грицкат 1983: 86; Братанић 1986: 53–59; Ивић М. 1990: 89; Клајн 1991: 151–163). Питање правилног изговора и писања решава правописна и граматичка норма, а питање правилне употребе решава лексичка норма.

2.1. Одређивање статуса страних речи у описним речницима — лексичко нормирање — као проблем има своје језичке и друштвене аспекте који се морају уважавати. У нормативном смислу то значи да се туђице у речницима не маркирају нормативним маркерима уколико друштвене и језичке чињенице оправдавају њено увођење у лексикон стандардног језика.

2.2. У основи увођења страних речи јављају се углавном језички разлози, а њихов опстанак у језику условљавају језички и друштвени фактори. Ако домаћи језик нема речи којом ће именовати нове садржаје који се из различитих разлога уводе у појмовни свет корисника домаћег језика, онда је употреба стране речи не само пожељна него и неминовна. То могу да буду обичне речи за предмете и појмове који се преузимају из других језичких и друштвених заједница или се користе за представљање и упознавање стварности таквих заједница (исп. Бабај 1983: 88–103). У нашем корпусу за први случај то су називи за јела и пића: *корнфлекс*, *кроасан*, *авокадо* (тропски плод), *бурбон*, *лазање*, *киви*, *милкшејк*, *нескафа*, *оригано*, *чизбургер*; називи одевних и др. предмета: *левиске*, *џејџер* (*џејџинг*), *џојсџик*, *скејџборд*, *ски-лифт*, *канисџер*, *ајлајнер*, *калашњиков*, *валџер*, *вокмен*, *скенер*; називи из области музике, за следбенике неке моде и сл.: *хеви-мејтал*, *рок*, *рокери*, *џингл*, *џанк*, *џанкер*, *џанкерка*, *даркер*, *ламбада*, *џлеј-бек* (*џлејбек*) и др.

2.3. Други случај карактерише употреба страних речи за предмете и појаве при представљању других, страних средина. То су примери безеквивалентне лексике: *канелони* (италијанско јело), *сувлаки* (грчки специјалитет од меса), *сангрија* (шпанско пиће), *крузадо* (новчана јединица у Бразилу), *џасдаран* (припадник полиције у Ирану), *џарео* (врста одеће са Тахитија), *бузуки* (грчки жичани инструмент), *сумо* (јапанско рвање), *еки* и др.

2.4. Разлог за оправдано увођење неке стране речи може да буде и разлика у организацији концепата именованих појмова у две различите културе, па домаћа реч није потпуни синоним страном еквиваленту (в. Братанић 1986: 53–59). Овакве стране речи у односу на домаћу лексику обично су стилски обојене или садрже нове компоненте значења које се развијају са променама у друштву под страним утицајем. То су примери типа: *џеј-сеј*, *менаџмент*, *менаџерисајти*, *менаџер*, *консалтинг* (пружање привредних, правних и техничких савета, консултовање), *дилер*, *диловати*, *лесе-фер* (слободна иницијатива, политика немешања државе у привреду), *лесеферовски* (лесеферовско привређивање), *џајминг* (осећај за време), *џој-форма*, *бекграунд*, *камбек*, *имици*, *џанк* (дрога — у жаргону), *аути* (изван моде), *ин* (у моди, популаран) и др.

2.5. Коришћење страних речи понекад диктира и закон језичке економије кад оне замењују домаће сложене начине именовања: синтагме, реченице и описе целих ситуација. Такви су, осим претходно наведених примера, и примери типа: *зум*, *зумирајти* (приближавање филмске или телевизијске слике помоћу специјалних сочива: снимати уз примену „зума“) *деџа ви* (већ виђено, одраније познато), *дамџинг* (вештачко снижење цена), *дамџинишки*, *барбекју* (*барбикју*) (роштиљање под ведрим небом), *џлеј-оф*, *брејк*, *каџеринг* (припремање и слушање јела у авиону) и др.

2.6. Повећаном присуству страних речи у нашем језику доприноси и проширена појава учења других језика. Масовније учење енглеског језика, како нарочито показује *Речник новијих англицизама*, одразило се на повећан број англицизама, и то не само у писаном језику него и у говорним идиомима, а посебно у жаргону младих, што показују и наведени примери из *Речника страних речи* И. Клајна, т. 3.1, типа: *мејк-ај*, *мачо*, *мачо-мен*, *мачизам*, *диск-џокеј*, *дјуџи-фришој*, *драфти*, *боди-билдер*, *боди-билдерка*, *боди-билдинг*, *геј*, *гранд-слем*, *дабл-декер*, *дајџесџивовати*, *хакер*, *кејман*, *кејмански*, *џогинг*, *џогирање*, *џогирајти*, *џогер*, *џогерка*, *џравесџиј*, *свингер*, *воајер* и др. Међутим, *Речник новијих англицизама* забележених на корпусу језика средстава информисања (штампе, радија, телевизије), као и на разговорном језику углавном младих, у 1998. и 1999. год. (Реч унапред: 8) доноси 950 одредница, и то из општег лексичког фонда, различитог степена адаптације односно „интегрисаности“ у лексички фонд српског језика. Начин на који су представљени англицизми у овом речнику могао би послужити као модел лексикографске обраде страних речи, у коме није изостао ниједан сегмент, важан за увид у проблематику најновијег прилива англицизама у српски језик, као и

за нормативни аспект њихове интегрисаности у језику примаоцу. Типови информација назначени на корицама овог речника у 5 тачака: 1) правопис, граматичка обрада, изговор, 2) изворни енглески облик, 3) дефиниција, 4) српски еквивалент и 5) индекс интегрисаности, представљени економично савременим лексикографским поступцима, нуде кориснику оваквог речника прилично богат, а данас актуелан и проблематичан корпус. Међутим, овако представљен корпус није нормативно проблематичан, и како истичу сами аутори речника, „може помоћи онима који не разумеју туђу поруку препуну најновијих англицизама, онима који их погрешно употребљавају, као и онима којима је понекад лакше да употребе, или сматрају да су модернији па и отменији ако употребе, „страну“ реч уместо домаће“ (8). Треба истаћи велики допринос овако урађених речника за дескриптивну лексикографију, која их због лингвистички утемељених информација може уврстити у поуздан корпус који ће, како истичу и сами аутори, не само допринети „систематизацији и стандардизацији употребе новијих англицизама у српском језику“, као и „уједначавању и поједностављењу правописне норме“ (8–9), него и установљењу лексичке норме у сфери лексичког позајмљивања.

3.0. У даљем излагању осврнућемо се на још неке карактеристике лексичког позајмљивања, које се огледају у корпусу разматраног речника. На синхронном плану у великом приливу англицизама очигледна је и појава неодмереног, непотребног посезања за страном речју, која се, као и у другим периодима развоја српског језика, може правдати различитим језичким и ванјезичким разлозима.

3.1. У језику медија оно се може правдати брзином превођења преузетих информација из различитих сфера материјалне и духовне културе из страних медија, при чему преузимање непреведених речи енглеског језика може да буде резултат несналажења или недовољног знања страног језика, као и одсуства вештине превођења. Међутим, и у језику медија и у разговорном језику, а према најновијим показатељима и у језику струке (нарочито у области информатике, технике, па и медицине) непревођење енглеских речи, па и преузимање неких правописних и др. карактеристика енглеског језика, указује не само на модни тренд уведен и подржан од стране елитних представника српског језика, већ дуже време евидентан у савременом српском језику, него и на чињеницу да је овај културолошки и социолингвистички феномен изашао из оквира језичког позајмљивања и да се у неким сферама комуникације већ може говорити о мешаном језику. Овакав језик су аутори *Речника новијих англицизама* „шаљиво“ назвали англиосрпским. Њихов Речник у највећој мери представља и нормира

лексику таквог језика, што показују примери типа: *адверџајзинг* (рекламно оглашавање, рекламирање, реклама), *алиџенка* (ванземаљка), *ауџифиџи* (из сфере моде: комплет одевних предмета и додатака који се носе као складна целина), *бејби* (именица), *бејби* непр. прид. (за бебу, за бебе), *бек*, *бекинг* непр. прид. (пратећи вокал, глас главног певача), *блекауџи* (привремени губитак свести, памћења или вида, пр. из штампе и разг. језика), *бодигард* (телохранитељ), *борд* (одбор, управни одбор), *брејндрејн* (одлив мозгова), *брејнвошинг* (испирање мозга), *букмејкер* (кладионичар), *бузер* (дринкер, пијаница, разг. јез.), *чеџи*, *чаџи* (електронско дописивање, електронско ћаскање, електронски разговор), *чеџоваџи*, *чаџоваџи* дописивати се, ћаскати, разговарати, *чеџовање*, *чаџовање*, *чирлидесица* (предводница навијача, преднавијачица), *дајџестџи* (сажета верзија неког обимнијег текста), *дајџестџиран*, *даун* имен. и непр. пр. (привремено стање нерасположености, утученост — разг. јез. и штампа), *даунлоуд* (преузимање, скидање путем модема), *даунлоудоваџи*, *даунлоудовање*, *дедлајн* (рок, крајњи рок), *деним* (цинс, тексас-платно), *џанки* (наркоман), *џим* (гимнастичка дворана, теретана), *едиџор* (уређивач програма, програм за уређивање), *ајдејџи* (иновирана верзија компјутерског програма; ажурирање, иновирање), *ајдејџоваџи*, *еквилајзер* (изједначивач, уједначивач звука); *ербег* (ваздушна врећа; врећа у аутомобилу која се при судару аутоматски пуни ваздухом), *ершоу* (авио-сајам), *фајџер* (борац за неки циљ, идеју); *френд* (близак пријатељ, другар), *фрик* (велики љубитељ, поклоник), *фривер* (бесплатни компјутерски програм), *голгејџер* (најбољи стрелац у фудбалу); *хај* (1. весео, раздраган; 2. под утицајем дроге или алкохола); *ин* прид. непр. (који је тренутно популаран, актуелан, у моди), *инволвираџи* (укључи(ва)ти, увући, увлачити некога у неку активност, ситуацију), *јаџи* (млади образовани, успешан човек који живи у великом граду), *јаџијевски*, *олсџар* (прворазредан, првокласан, о екипи, тиму спориста, глумаца, певача и сл.), *џерформер* (извођач на концерту, представи), *скрининг* (1. лекарски преглед у циљу што ранијег откривања неке болести; 2. пројекција неког филма обично за потенцијалне дистрибутере, претпројекција), *скринираџи* (прегледати); *сџоуксмен*, *сџоксмен* (представник за штампу портпарол, гласноговорник), *свингер* (особа која свог сексуалног партнера или партнерку мења с другим); *свингерка*, *свингерски* (односи), *џок-шоу* (забавно-рекреативна емисија; необавезни разговор на радију или телевизији са познатим личностима), *унисекс* непр. пр. (који је намењен, погодан за особе оба пола, о одећи, фризури и сл.), *воркшоу* (креативна радионица) и др.

3.2. Многи од наведених примера вероватно ће ући у општи лексикон стандардног српског језика, као и примери англицизама на које смо се већ навикли и који се већ увелико употребљавају. Тако, англицизам *апликација*, чије је значење у информатичкој лексици 'наменски (компјутерски) програм', у разговорном језику реализује и значење 'молба' или 'пријава на конкурс'; затим *бекграунд*, *билборд*, *бизнис* у знач. 'трговина', а не '(приватни) посао', што му је основно значење, *естаблишмент* 'моћници', *имплементација* (спровођење, реализација), *имплементирајти*, *сјелчекер* (електронски коректор); *џриј*, *џријовајти*, *џазл* (слагалице) и др.

4.0. Присуство страних речи у свим сферама језичке употребе подржава се и традиционалном употребом овакве лексике у језику науке и струке и у официјелној комуникацији образованих људи, одакле су многе речи ушле у фонд опште лексике. Нарочито је карактеристична појава детерминологизације, при којој стране речи као термини развијају и секундарна значења, уврштавајући се у фонд полисемичних речи опште лексике. Њихов опстанак у том фонду зависи од тога да ли секундарна значења по фреквенцији употребе чине централне или периферне елементе њихове полисемне структуре.

4.1. Стране речи у разговорном језику и нестандартним идиоима карактерише звуковно прилагођавање нашем језику, док друга прилагођавања — ортографско и морфолошко — углавном изостају, што показују примери типа: *мејк-ај*, *бокс-офис*, *скејџборд*, *кејман*, *џингл*, *кајтеринг*, *беби-биф*, *беби-бум*, *милк-шејк*, *џизбургер*, *дамџинг*, *дежа ви*, *лес-фер*, *џајминг*, *консалџинг*, *бекграунд*, *камбек*, *ин*, *џанк*, *џеј-сеј*, а у Речнику најновијих англицизама јавља се велики број речи, сложеница са два акцената, као што показују примери типа: *бџди-ајри*, *бџдџилдинг*, *џејсџеј*, *хџндауџи* и *хџндауџи*, *мџлџимџедија*, *рџкен-рџл* и др.

4.2. Овај Речник показује многобројне примере из штампе не-транскрибованог писања енглеских речи. На исти начин се усваја и страна лексика у неким стандардним разговорним идиоима, што показује да је данас говорни а не писани језик канал преко кога страна лексика, као и други видови језичких иновација, улазе у наш језички систем. Зато се у оквиру нормирања стране лексике као примаран показује проблем ортографског и морфолошког (граматичког) нормирања, чији би начелни ставови утицали и на начин усвајања страних речи у нестандартним, некодифицираним идиоима. Тако би се решили проблеми неуједначеног писања истих случајева у писаним изворима, а практична лексикографија би добила солидне основе за правилно уврштавање ових јединица у лексички систем нашег језика.

4.3. Друштвену и језичку оправданост уношења стране лексике укратко ћемо показати на примеру жаргона младих. Велики број англицизама и друге стране лексике у говору младих, како показују тематске групе ове лексике у нашем корпусу, условљени су углавном ванјезичким факторима. Међу њима највећи број чине називи за предмете и појмове из свакодневног живота младих који се преузимају из подручја корисника страног језика. Неки од њих немају еквиваленте у домаћем језику — називи везани за забаву, музику, одећу, новчане јединице и сл. (исп. пр. из т. 3.1). Неке се уводе у употребу иако постоје домаћи еквиваленти. То су најчешће називи за људе према узрасту (*џинејџер*, *џинејџерка*, *герла*), према родбинским и др. односима (*ћале*, *кева*, *швеца*, *френд*), према професији (*џичер*, *џичерка*) и сл. Показује се, међутим, да ни ови други називи нису потпуни синоними домаћим еквивалентима, јер страни називи реализују различите експресивне компоненте значења, па се употребљавају као средства за стилско нијансирање. Тако стране речи којима се именује човек, лице, особа реализују компоненте оцене, личног става или ироније, што је карактеристично за однос омладине према окружењу (исп. Борисова-Лукашанец 1983: 104–120). Стране речи у жаргону младих такође карактерише већа или мања звуковна адаптација нужна за усмену комуникацију. Најпре су позајмљенице овог типа биле и социјално обележене као лексика имућнијих слојева омладине, а касније у условима урбанизације проширује се на друге слојеве, а преко средстава информисања и на жаргон сеоске омладине.

5.0. Према нашем увиду нормативни аспект употребе страних речи у савременом језику може се поставити само као проблем њихове умесне употребе (ортографске, ортоепске и значењске). Оправданост и меру употребе одређују ванјезичке околности друштвеног и културног развоја и тешко би се, без штете по објективност, овај аспект њихове употребе могао строже нормирати. Овим би се морали руководити лексикографи при представљању и нормирању стране лексике у описним речницима. Ни у овом сегменту лексичко нормирање — одабирање и издвајање слојева лексике — не би смело бити на штету објективности као основног опредељења дескриптивне лексикографије. Важност напомена и упутстава о употреби страних речи као нормативног поступка огледа се у отклањању неоправданих негативних реакција на њихову употребу. Али пре сваког лексичког, па и овог нормирања „потребно је тачно сагледати постојеће језичке стилове, детаљно обрадити специфичности њихове структуре, па онда тек приступити прописивању упутстава о томе где би било прилични-

је избећи страну реч, а где би, напротив, њено присуство било у принципу умесно“ (Ивић М. 1990: 98).

5.1. Статус стране лексике у лексикону домаћег језика, поред функционално-стилске особености, одређују и њихове језичке карактеристике — њихова гласовна и морфолошка структура, тј. њихова адаптираност нормативима домаћег језика. Објективно представљање и прецизно маркирање функционално-стилске употребе стране лексике имаће и нормативни значај. Тако ће и страна лексика са квалификаторима: *варваризам*, *жаргонизам*, *јомодна реч*, *шајровачки*, *вулгаризам* и др. нормативним квалификаторима заузимати статус другоразредне, нестандардне лексике, док ће лексика са квалификаторима научне, стручне и сл. области, као и немаркирана страна лексика опште употребе имати статус стандардне лексике, чија могућност опстанка у језику, као и код других типова домаће лексике, зависи од њиховог значењског, употребног и творбеног потенцијала. Квалификатори временске ограничености имају исти смисао и уз речи страног порекла, па ће неке од њих бити сврстане у историју језика или у стилски обојену лексику (са квалификаторима: *застарело*, *архаично*, *историјски*), а оне са квалификатором *неологизам* имаће статус нових речи чији ће опстанак у језику зависити не само од њихових језичких карактеристика, него и од природе реалије која се именује и друштвено-културних прилика у којима се уводе у номенклатуру домаћег језика.

5.2. Велики број нових англицизама, пре свега непреведених енглеских речи из штампе и разговорног језика, представљен у *Речнику новијих англицизама* неће, бар за извесно време, обезбедити статус стандардне лексике у лексичком систему српског језика. Многе од њих остаће као примери језика, који се, како истичу аутори речника, може „помало шаљиво, али нажалост прикладно ... назвати англосрпским језиком“ (7). Иако речи представљене у овом речнику припадају општој лексици, многе од њих су из сфере информатике, технике, музике, спорта, моде, и оне ће се свакако интегрисати у лексички систем српског језика, истина у статусу туђица. Како је њихова замена еквивалентима српског језика проблематична, показују примери многих одредница из наведених сфера за које аутори речника предлажу српске еквиваленте, а још више примери који се само дефинишу, а немају еквивалената у српском језику. Примери српских еквивалената, без обзира на то што су смишљени у духу српског језика и по правилима његовог творбеног потенцијала, ипак не покривају потпуно значење преузетих речи из енглеског језика, без накнадног објашњења, што их чини нееконичним и неоперативним нарочито у стручном језику. То показују нарочито предложене „посрбице“ за компјутерске и тех-

ничке термине, па и примери из сфере спорта, моде, забаве, типа: *чејџ*, *чајџ* електронско дописивање, електронско ћаскање, електронски разговор, *чејшовати*, *чајшовати* дописивати се, ћаскати, разговарати, *ајдејџи* иновирани верзија компјутерског програма; ажурирање, иновирање, *ајдејџивати*, *фривер* бесплатни (компјутерски) програм; *еквилајзер* изједначивач, уједначивач (звуча); *ербег* ваздушна врећа (врећа у аутомобилу која се при судару аутоматски пуни ваздухом), *ершоу* авио-сајам; *чирлидесица* предводница навијача, преднавијачица, *фајџер* борац (за неки циљ, идеју); *голгејџер* најбољи стрелац (у фудбалу); *инволвирајџи* укључи(ва)ти, увући, увлачити некога у неку активност, ситуацију; *јајџи* млади образовани, успешан човек који живи у великом граду, *јајџевски*; *олсџар* прворазредан, првокласан (о екипи, тиму спортиста, глумца, певача и сл.); *скрининг* 1. лекарски преглед у циљу што ранијег откривања неке болести; 2. пројекција неког филма обично за потенцијалне дистрибутере, претпројекција; *скринирајџи* прегледати; *сјоуксмен*, *сјоксмен* представник за штампу, портпарол, гласноговорник; *свингер* особа која свог сексуалног партнера или партнерку мења с другим; *свингерка*, *свингерски* (односи); *сјок-шоу* забавно-рекреативна емисија (необавезни разговор на радију или телевизији са познатим личностима); *унисекс* непр. пр. који је намењен, погодан за особе оба пола (о одећи, фризури и сл.).

V. ЗАВРШНО ПОГЛАВЉЕ

РАСЛОЈЕНОСТ ЛЕКСИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ЛЕКСИЧКА НОРМА

Р е з и м е

1.0. Монографија *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма* обухвата широко подручје језичког развоја у домену лексичког система који је разматран не само са лексикографско-лексиолошког и социolingвистичког становишта него и са становишта друштвено-историјске и политичке условљености.

1.1. Проблеми раслојености лексике српског језика и лексичког нормирања разматрани су као динамични процеси у домену језичке употребе и учења језика, и то у оба језичка аспекта: језика у систему и језика у употреби, говору. При томе је, осим нормативистичког и социolingвистичког приступа, примењиван и когнитивни приступ у смислу тумачења одређених језичких појава и као феномена спознајне људске способности и делатности које одређују човека као јединку и као члана одређене (језичке) заједнице, односно које га представљају као (језичку) личност у природном и друштвеном окружењу. Показана је условљеност когнитивног и прагматичко-мотивационог плана језичких појава психо-физичким (физиолошким), културним и социјалним факторима, у мери која се одражава на лексичку раслојеност и нормирање, и то у контексту језичког развоја и функционално-стилског раслојавања.

2.0. Насловљена тема у монографији представљена је на синхронном и дијахроном плану у четири поглавља, и то у виду следећих питања: лексичко нормирање у контексту језичког развоја, опште карактеристике лексичке норме, улога лексичког нормирања у стандардизацији језика, нормирање лексике разговорног језика, улога конкуренције у регулисању функционално-стилске и лексичке норме, лексичко нормирање у домену језичког позајмљивања и статус страних речи у вокабулару српског језика. У посебном поглављу представљена је улога дескриптивних речника као нормативних приручника и могућност њихове примене у настави, и то на основу типова информација које се нуде њиховим корисницима, а које обухватају правописну, граматичку, лексичку, функционалностилску и прагматичку нор-

му. У представљању лексикографског метајезика српске традиционалне лексикографије истакнут је значај осавремењивања и конституисања јединственог лексикографског метајезика за доследно и системско представљање свих типова информација о лексичким/језичким јединицама: фонетско-фонолошким, морфолошким, семантичким, синтаксичким, прагматичким, функционално-стилским, енциклопедијским, прагматичким, комуникативним и др.

2.1. На основу прегледа значајнијих запажања наших лингвиста о карактеру и значају лексичког нормирања одређене су опште карактеристике лексичке норме, њен однос према другим видовима језичког нормирања, као и њена улога у стандардизацији српског језика на синхронном и дијахронном плану.

Утврђено је да је улога лексичког нормирања нарочито битна у појединим фазама језичке стандардизације, и да, упркос динамичних промена у лексичком систему и флексибилности саме лексичке норме, доприноси не само стабилности језичког стандарда него и подизању нивоа језичке културе, и то само у условима јасно вођене и институционално подржаване језичке политике. Када ти услови изостају, што се дешава нарочито у преломним друштвеним променама, јавља се дестабилизација лексичке норме. На плану стандардног језика то се испољава као слабење опште језичке норме и као пад нивоа језичке културе. Таква дестабилизација норме карактеристична је за садашњи српски стандардни језик, чија се (до)кодификација, како показују актуелне промене и у другим словенским језицима, мора заснивати на узурпној, а не прескриптивној норми. Ове промене најбоље репрезентује језик медија. Евидентно је да се овај језички идиом, без обзира на нормативну нестабилност и снижену језичку културу, данас јавља као нови еталон за нормирање, потискујући језик књижевности као традиционално установљени узор стандардности.

2.2. Показујући типове разговорне лексике у корпусу покушали смо да укажемо на смисао и домене лексичког нормирања у разговорном језику. Истраживање је показало да нормирање разговорног језика, па и разговорне лексике, надилази оквире лексичке норме. Примарну улогу у регулацији овог језичког система има говорна, интеракцијска норма. Она обухвата нејезичке елементе комуникације. То су: друштвена средина, комуникациона ситуација, садржај комуникације, циљеви и намере, социјални и узрасни статус учесника комуникације и сл. И ово истраживање разговорног језика и разговорне лексике потврдило је у науци већ прихваћен став да је говорни акт конвенционално условљен и да је највећи део знања о статусу исказа и актова којим говорници располажу непосредан и апстрактан. Зато је

разговорни језик, па и разговорна лексика, само у одређеној мери доступан лингвистичким разматрањима и то у оном делу у коме се формализују односи између бројних елемената говорења, комуникације.

На нивоу лексике ти се односи формализују на творбеном, деривационом плану, на основу чега се у разговорном језику издваја посебан слој лексике експресивног типа — разговорна лексика, чији се нормативни статус, како је истраживањем утврђено, одређује на основу степена експресивне тоналности и типа експресије (позитивне или негативне). Тако се као стандардна или потенцијално стандардна јавља разговорна лексика са неутрализованом или сниженом експресивношћу и лексика са високим степеном позитивне експресивности. Као нестандардна или потенцијално нестандардна јавља се лексика повишеног и високог степена негативне експресивности и опсцена лексика.

Правила која се заснивају на наведеним елементима део су комуникативне компетенције говорника једног језика, и припадају домену говорне, интеракцијске норме која се регулише лексичком, прагматичком и функционалностилском нормом. Улога лексичке норме у овом домену је допунска, јер се и овде правила употребе лексичких јединица дају у виду нормативних препорука, чиме се одређује и њихов статус у лексичком систему. Ова правила регулишу формализацију језичког израза и функционалностилску примереност употребе, што се вреднује не само нормативним него и стилским, естетским и етичким параметрима. У говорној реализацији коректност интеракцијске норме се перципира као кооперативност комуникације, углађеност стила, култура изражавања и култура понашања. Тако интеракцијска, говорна норма, која регулише стандардну/нестандардну употребу лексичких јединица и ниво говорне културе уопште, одражава не само језичко стање него и друштвене прилике, као и социјално-психичка стања говорника једне језичке заједнице.

2.3. Улога конкуренције у регулисању лексичке норме, разматрана на примеру неких префигираних именица, одређивана је на основу општих карактеристика ове језичке појаве. Запажено је да се однос конкуренције јединица у лексичком систему испољава у виду раслојености лексикона једног језика на дијастратичком, дијатопичком, функционалном и нормативном плану. Замењивост синонима, јединица са истим значењем, у једном контексту представља привремено „неприродно“ стање, које се у динамици језичке употребе и језичког развоја најчешће разрешава расподелом истозначних јединица у различите слојеве пасивног и активног вокабулара, чија кумулативност пружа могућност не само за функционално нијансирање са-

држаја, него и за њихово индивидуално и колективно креативно исказивање. Ова могућност избора лексичких јединица са истим или сличним значењем, чини суштину лексичког нормирања, чија су правила најпотпуније дата у дескриптивним речницима. Њихова флексибилност и снага не заснива се на забранама употребе појединих конкурентних јединица, него на препорукама њихове правилне употребе. Тако установљена норма омогућава напоредно функционисање конкурентних лексичких јединица и успостављање системских односа међу њима, уносећи ред и тамо где он још није никаквим формалним динстинкцијама успостављен.

Зато под конкуренцијом лексичких јединица подразумевамо само системски допуштен, регуларан однос, који се не остварује у исказивању истих садржаја него у варирању истих садржаја на функционалном, стилском, прагматичком, експресивном и нормативном плану. Овакав вишеаспектни динамични однос који се заснива на синонимији, надилази њене статичне оквире, доводећи и сам појам синонимије у питање. Зато се данас у најновијим истраживањима радије говори о квазисинонимији и квазисинонимима, чији се односи исто­значности, с обзиром на важност и других истакнутих планова, схватају у најширем смислу као односи еквивалентности. Напоредно функционисање конкурентних лексичких јединица одвија се заправо у оквирима таквих, еквивалентних односа.

2.4. На корпусу Речника САНУ, као најрепрезентативнијег лексикографског остварења традиционалне и савремене српске лексикографије, представљени су начини остваривања језичке норме: ортографско-ортоепске, граматичке и лексичке. Циљ је био да се покаже, до сада занемариван, нормативни карактер дескриптивних речника као и њихова могућа улога у језичком нормирању и усвајању језичке норме како у свакодневној, официјелној и креативној употреби, тако и институционалном учењу, усвајању језика, а нарочито у настави српског језика као матерњег. Улога речника као приручника у домену усвајања лексичког нивоа српског језика је незамењива. Осим за усвајање нових речи, дескриптивни речници могу се употребљавати и за усвајање нових значења већ научених речи. Речник САНУ и други речници дескриптивног типа са исцрпним информацијама о нормативном, функционалностилском и естетско-етичком статусу лексичких јединица могу да се користе и као приручници за усвајање културе изражавања и изграђивање сопственог стила. Правилним ишчитавањем препорука за употребу лексичких јединица може се постићи високи ниво стила и његова индивидуализација у креирању садржаја у приватној, професионалној и уметничкој сфери. Правила

употребе лексичких јединица дата на показани начин у речницима дескриптивног типа не само да нуде корисницима потенцијал српског језика, него им пружају могућност да активно суделују у обогаћивању тог потенцијала. Лексичко нормирање као динамичан процес остварује се не рестриктивним правилима него препорукама које се у дескриптивном речнику академијског типа реализују у начину представљања целокупног лексичког потенцијала који се непрекидно обогаћује новим јединицама, па и оним појединачним уметничким и другим креацијама носилаца српског језика.

2.5. У делу књиге представљане су и стилске информације у дескриптивном речнику. Показало се, наиме, да се у сложеној структури лексичког значења, поред денотативних компонената реализују и конотативне компоненте као и компоненте које се тичу домена употребе лексичких јединица у говору и писању. Ове друге, неденотативне компоненте значења нису у непосредној вези са номинованим ентитетима, па се остварују на посебном нивоу језичке реализације. То је ниво стила и стилских реализација, које као свој посебан предмет изучава стилистика. Тако се у домену употребе лексичких јединица лексички ниво преклапа са стилским нивоом, а лексикографија и лексикологија имају исти предмет изучавања као стилистика. Наравно, то не значи да ће се наведени домен употребе лексичких јединица на исти начин представљати у наведеним дисциплинама. Међутим, заједнички предмет истраживања поставља и заједничке проблеме који би се могли решавати у повезаности лексикографије и лексикологије са стилистиком.

Преглед стилских информација на корпусу Речника САНУ показао је да су оне представљене великим бројем квалификатора. То значи да се стилска раслојеност лексичких јединица у употреби одражава и на лексичком — језичком плану. У лексичком систему одражавају се само неки видови стилских појава. То су функционалностилске, нормативне, комуникативно-прагматичке (експресивне) стилске и естетске особености. Оне се јављају у основи принципа по којима се установљују квалификатори за обележавање стилске особености појединачних лексичких јединица. Доследна примена принципа у представљању стилских варирања лексичких јединица у описној лексикографији показала би неке системске особености стилских појава и на лексичком и на стилском плану, што може да буде значајно за стилистику као научну дисциплину о стилу.

2.6. Нормирање у дескриптивној лексикографији, како показује и корпус Речника САНУ, јесте посебан сложен вид језичког нормирања и у домену успостављања правила и у домену њихових усвајања. Оно се као јединствен начин регулисања језичке материје остварује као стандарднојезичка (ортографско-ортоепска и граматичка), функ-

ционалностилска и говорна норма. Правила употребе лексичких јединица усвајају се постепено и дугорочно, а за креативну употребу језика и изграђивање сопственог стила усвајање лексичке норме је трајни напор и непрекидно учење.

Препоруке за правилну употребу лексичких јединица немају снагу строге регулативе, али одређују статус јединице у лексичком систему по параметрима стандардно-језичке, функционално-стилске и говорне, прагматичке норме. Овакав флексибилан начин нормирања заснива се не на одабирању јединица, него на начину њиховог представљања. Специфичност тог начина јесте у коришћењу посебних маркера (квалификатора) и других лексикографских поступака. У монографији су начини представљања лексичких јединица показани као инвентар лексикографског метајезика, који је у дескриптивним речницима заснован на традиционалној лексикографији и граматички, а који се допуњава одређеним лексикографским и техничким поступцима. Функционалност традиционалног метајезика српске дескриптивне лексикографије одређивана је у поређењу са природним семантичким метајезиком савремене руске системске лексикографије, као еталоном изграђеног лексикографског/лингвистичког метајезика, који би се у одређеној мери могао применити и у дескриптивном опису лексичког система једног језика.

Домети традиционалне српске лексикографије представљени су у домену типова и броја информација, начина њиховог представљања у речничком чланку и њиховог груписања. У системској лексикографији информације се групишу у одређене зоне: морфологија, значење, конотација, енциклопедијска зона (енциклопедијске, културно-историјске и етнолингвистичке информације), зона модела управљања, зона спојивости, зона синонима, аналога (кохипонима и других тематски блиских речи), конверзива, антонима, хиперонима, деривата (који укључују и семантичку деривацију), зона цитата и зона фразеологије. Дескриптивна лексикографија уопште, па и српска дескриптивна лексикографија, разликује се од системске по броју, по типовима информација и начинима њиховог представљања у семантичкој зони, зони модела управљања и зони спојивости. Разлике нису само резултат заостајања српске дескриптивне лексикографије него и различите намене речника ова два лексикографска приступа. Без обзира на то колико ће традиционална дескриптивна лексикографија на путу осавремењивања проширивати инвентар свог метајезика јединицама системске лексикографије или њеним принципима и поступцима, многи од њих не могу се преузимати јер нису примерени основним, примарним задацима ни техничким могућностима дескриптивне

лексикографије. Велики број таквих елемената припада управо поменим зонама лексикографског описа. На примерима из Речника САНУ показано је да информације о граматичкој и лексичкој спојивости чине део описа лексичких јединица српске традиционалне лексикографије, али да нису утврђени параметри који би обезбедили исцрпност и системност тог описа. То су неопходни услови за установљење правила која би знатно допринела активном усвајању лексике српског језика. Начин обраде граматичке и лексичке спојивости показује да лексикографски метајезик није изграђен и да српска традиционална лексикографија не уводи моделирање ни системност као главне постулате савремених лексикографских поступака. Они су постали део традиције развијених лингвистичких средина, од којих би се руска системска лексикографија могла узети као најближи и најпримеренији узор.

2.7. У монографији је са дијахроног и синхроног аспекта представљено лексичко нормирање стране лексике у језику предвуковског времена и у савременом језику.

На корпусу историјских речника В. Михајловића који обухвата страну лексику и „посрбице“ у српском језику 17. и 18. века представљени су начини усвајања стране лексике, њихова адаптација, као и њихов однос према српским еквивалентима, и то са нормативног, функционално-стилског и социolingвистичког аспекта.

Уочено је да се у динамичним процесима примарне и секундарне адаптације (било структурне било семантичке) типови стране лексике не диференцирају на општем лексичком плану него у појединим његовим сегментима. У основи овог диференцирања јављају се функционално-стилски и семантички принципи па је статус стране лексике одређиван у оквиру тематских група.

Утврђено је да се стране речи у историјском речнику, зависно од степена адаптације, јављају у статусу туђица или позајмљеница. На дијахроном плану релевантном се јавља и појава завршености процеса, на основу чега се стране речи појављују у стабилном (статичном) или нестабилном (динамичном) стању. У стабилном стању могу се наћи стране речи у било којој фази адаптације, што зависи од језичких и вањезичких фактора. У изради историјског речника само речи у стабилном стању могу се диференцирати по дијастратичким, дијатопичким и нормативним принципима, док се стране речи у нестабилном стању морају евидентирати у свим фазама адаптације.

Процеси адаптације и статус страних речи у историјском речнику В. Михајловића представљени су на примеру лексике општег, немаркираног типа и маркиране лексике експресивне и специјалне употребе.

Истраживање проблема лексичког позајмљивања у оквиру тематске групе покућства на дијахроном плану показало је не само специфичности позајмљивања у наведеној сфери него и неке његове опште карактеристике.

Лексика покућства страног порекла одликује се високим степеном адаптираности и статусом позајмљеница у српском језику 17. и 18. века. У овом типу лексике преовлађују турцизми, а појављује се и већи број германизама, хунгаризама и грецизама. Утицај других језика је незнатан и занемарљив.

На општем језичком плану процес позајмљивања се појављује као један од начина увођења нових речи у језику примаоцу који се одвија напоредо са процесом грађења домаћих еквивалената за новоусвојене реалије. Резултати ових процеса другачије се одражавају на историјском и синхронном плану него на дијахроном плану и на плану савременог језика.

На историјском и синхронном плану позајмљена лексика и њени домаћи еквиваленти јављају се као конкуренти, што се у одређеном времену испољава у виду нестабилности лексичке нормe. У таквој ситуацији, како показује корпус историјског речника, са нормативног становишта већу стабилност и регуларност показује лексика страног порекла, па јој се даје извесна предност у односу на домаћу лексику.

Међутим, на дијахроном плану и на плану савременог језика у наслеђивању позајмљене лексике и њених домаћих еквивалената стање се стабилизује, пре свега због промене односа између јединица ова два типа. То није више однос конкуренције него се наслеђене јединице распоређују по језику у целини добијајући или различите садржаје или различите сфере употребе. На сличан начин решава се и проблем конкуренције између домаћих варијантних облика. Стабилност у систему јединица домаћег порекла остварује се и елиминацијом нерегуларних случајева или проширивањем правила у домену творбене и семантичке регулативе.

Све ово морало би се узимати у обзир у приступу проблемима лексичког позајмљивања и на плану историје српског језика и његовог наслеђа и на плану савременог језика у нормативном и другом оцењивању утицаја стране лексике на лексички фонд српског језика.

2.8. За одређивање статуса страних речи у савременом српском језику мора се узети у обзир чињеница да велики број страних речи није само специфичност лексичког фонда српског језика, него је појава карактеристична за многе савремене језике. Она је у савременим условима појачана многим видовима међународне сарадње. Данас се проблеми у вези са употребом страних речи решавају у склопу проце-

са интернационализације и глобализације, као опште тенденције језичких, културних и економских приближавања, што је нарочита потреба језика науке и струке, чија се достигнућа не задржавају на границама држава нити лингвистичких заједница. Практични резултати науке и струке у оквиру технолошког напретка захватају и код нас свакодневни живот, чиме је, у условима интелектуализације и урбанизације језика, не само књижевни језик променио своју народну основу, него је и народни језик почео да губи руралне и патријархалне особености и његови се идиоми све више приближавају књижевном језику. Процес урбанизације и интелектуализације највише се остварује преко језика средстава информисања чији су корисници данас постали и становници најзабаченијих крајева.

На основу свега истраженог у овом домену, нормативни аспект употребе страних речи у савременом језику може се поставити само као проблем њихове умесне употребе (ортографске, ортоепске и значењске). Оправданост и меру употребе одређују ванјезичке околности друштвеног и културног развоја и тешко би се, без штете по објективност, овај аспект њихове употребе могао доводити у питање и строже нормирати. Ни у овом сегменту лексичко нормирање — одабирање и издвајање слојева лексике — не би смело бити на штету објективности као основног опредељења дескриптивне лексикографије. Важност напомена и упутстава о употреби страних речи, као нормативног поступка, огледа се у отклањању неоправданих негативних реакција на њихову употребу.

Статус стране лексике у лексикону домаћег језика, поред функционално-стилске особености, одређују и њихове језичке карактеристике — њихова гласовна и морфолошка структура, тј. њихова адаптираност нормативима домаћег језика. Објективно представљање и прецизно маркирање функционално-стилске употребе стране лексике имаће и нормативни значај. Тако ће и страна лексика са квалификаторима: *варваризам, жаргонизам, њомодна реч, шайровачки, вулгаризам* и др. нормативним квалификаторима заузимати статус другоразредне, нестандартне лексике, док ће лексика са квалификаторима научне, стручне и сл. области, као и немаркирана страна лексика опште употребе имати статус стандардне лексике, чија могућност опстанка у језику, као и код других типова домаће лексике, зависи од њиховог значењског, употребног и творбеног потенцијала. Квалификатори временске ограничености имају исти смисао и уз речи страног порекла, па ће неке од њих бити сврстане у историју језика или у стилски обојену лексику (са квалификаторима: *застарело, архаично, историјски*), а оне са квалификатором *неологизам* имаће статус нових речи

чији ће опстанак у језику зависити не само од њихових језичких карактеристика, него и од природе реалије која се именује и друштвено-културних прилика у којима се уводе у номенклатуру домаћег језика.

THE STRATIFICATION OF THE SERBIAN LEXICON AND THE LEXICAL NORM

Summary

1.0. The monograph *The Stratification of the Serbian Lexicon and the Lexical Norm* encompasses a wide area of language development in the domain of the lexical system, which is examined not only from a lexicographic-lexicological and sociolinguistic perspective, but also from the perspective of social-historical and political conditioning.

1.1. The stratification of the Serbian lexicon and lexical norming are analyzed as dynamic processes within the domain of language use and language learning, from two aspects: language in the system and language in use, the speech. Besides the normative and sociolinguistic approach, the cognitive approach was also applied. Namely, specific linguistic occurrences were interpreted as a phenomenon which defines humans as individuals and as members of a certain (language) community, respectively as (language) personalities in the natural and social environment. The author also points to the fact that the cognitive and pragmatic-motivational level of the linguistic phenomena is conditioned by psycho-physical (physiologic), cultural and social factors to such an extent that it is reflected on the lexical stratification and norming, especially in the context of language development and functional-stylistic stratifying.

2.0. The theme from the title is analyzed on a synchronic and diachronic level in four chapters and the author addresses the following problems: lexical norming in the context of language development, general characteristics of the lexical norm, the impact of lexical norming on language standardization, norming the lexicon of the spoken language, the role of concurrency in regulating the functional-stylistic and lexical norm, lexical norming in the domain of language borrowing and the status of foreign words in the vocabulary of the Serbian language. A separate chapter takes into discussion the role of descriptive dictionaries as normative manuals and their use in the educational system. This analysis is made on the basis of the types of information dictionaries offer to their users, and this encompasses orthographic, grammatical, lexical, functional-stylistic and pragmatic norms. By presenting the lexicographic metalanguage of the Ser-

bian traditional lexicography, the book emphasizes the importance of innovation and the creation of a unique lexicographic metalanguage for the consistent and systemic representation of all types of information about the lexical units: phonetic-phonologic, morphologic, semantic, syntactic, pragmatic, functional-stylistic, encyclopedic, pragmatic, communicative etc.

2.1. A review of the most important observations of the Serbian linguists on the character and importance of lexical norming helps the author set the general characteristics of the lexical norm, its relation with other forms of language norming, as well as its role in the standardization of the Serbian language on a synchronic and diachronic level.

The role of lexical norming has a special importance in particular phases of language standardization. Furthermore, despite the dynamic changes in the language system and the flexibility of the lexical norm itself, it contributes not only to the stability of the linguistic standard, but also to raising the level of linguistic culture, but only in cases of clearly conducted and institutionally supported language politics. When these conditions cease, which happens mainly after crucial social changes, the destabilization of the lexical norm appears. On the standard language level this manifests as a decline of the general linguistic norm and as a fall of language culture level. Such a destabilization of norms is characteristic for the current Serbian standard language, whose (do)codification, as shown by the current changes in other Slavic languages too, must be based on the usual, not on the prescriptive norm. These changes are best reflected by the language of the media. It is clear that this language idiom, regardless of its normative instability and reduced language culture, functions today as a new echelon of norming, repressing the language of literature — the traditionally established model of standardization.

2.2. The author points at the meaning and domain of lexical norming in colloquial speech, on the basis of different types of spoken language. The research showed that norming of the colloquial speech, as well as of the colloquial lexicon, surpasses the frames of the lexical norm. The colloquial, interactional norm has a primary role in regulating this language system. The norm comprises non-lingual communicational elements, such as: the social environment, the communicative situation, the content, aims and intentions of the communication, the social and age status of the participant etc. This research of the colloquial speech and colloquial lexicon confirmed the already accepted scientific opinion that the speech act is conventionally established and that most of the knowledge about the status of the discourse and acts that speakers have at their disposal is direct and abstract. This is the reason why colloquial speech, and also the colloquial lexicon, can be the subject of linguistic consideration only to a certain ex-

tent, namely in the segment where the relations between the numerous elements of speech, communication are formalized.

At the lexicon level, these relations are formalized on the word creation and derivative plan. Thus, a special layer of the expressive type can be detached in colloquial speech — the colloquial lexicon. Its normative status, according to the researches, can be established on the basis of the expressive totality and type of expression (positive or negative). So, the colloquial lexicon with a neutral or reduced expressivity and the lexicon with a high degree of positive expressivity appear as standard or potentially standard. The lexicon with a higher or high degree of negative expressivity and the obscene lexicon appear as non-standard or potentially non-standard.

The rules which are based on the above mentioned elements are part of the communicative competence of the speakers and belong to the domain of the colloquial, interactional norm, which is adjusted by lexical, pragmatic and functional-stylistic norms. The role of the lexical norm in this domain is supplementary, because here the rules for the use of the lexical units are also given in the form of normative recommendations, by which their status in the lexical system is established. These rules are regulating the formalization of language idioms and the functional-stylistic adequacy of their use, which is evaluated not only by normative, but also by stylistic, esthetic and ethic parameters. In the spoken realization, the correctness of the interactional norm is perceived as the degree of cooperation of communication, politeness of style, the culture of expressing and culture of behaving. Thus, the interactional, colloquial norm, which regulates the standard/non-standard use of lexical units and the level of colloquial culture in general, preserves not only the language state, but also the social circumstances and the social-psychological state of the speakers of a language community as well.

2.3. The role of concurrency in adjusting the lexical norm, examined on the example of some prefigured nouns, is established on the basis of the general characteristics of this language phenomenon. The author emphasizes that the relation of concurrency of the units in the lexical system reveals itself as stratification of the lexicon of a language on the diastatic, diatopic, functional and normative plan. The substitution of synonyms, units with identical meaning, in the same context represents a temporary “unnatural” state, which, in the dynamics of language use and language development, is most frequently solved by the distribution of the units with the same meaning in different layers of the passive and active vocabulary. Their cumulativity makes possible not only the functional nuancing of the content, but also their individual and collective creative expression.

The possibility to choose lexical units with the same or similar meaning is the essence of lexical norming, whose rules are offered in descriptive dictionaries. Their flexibility and power are not based on interdictions of use of the individual concurrent units, but on recommendations for their correct use. Such a norm enables the parallel functioning of concurrent lexical units and the establishing of systemic relations between them, bringing order even there where formal distinctions cannot be found.

This is the reason why by concurrency of the lexical units we understand only systemically allowed, regular relations, which do not materialize in expressing the same contents, but in varying of the same contents on a functional, stylistic, pragmatic, expressive and normative level. Such a dynamic relation with multiple aspects, which is based on synonymy, surpasses its static frames, bringing the concept of synonymy itself into question. This is why today the newest researches rather talk about quasi-synonymy and quasi-synonyms. Their relations of correspondence, taking into account their importance, are understood in the widest sense as relations of equivalency. The parallel functioning of concurrent lexical units develops, in fact, in the frames of such equivalent relations.

2.4. On the corpus of the Serbian Academy of Sciences and Arts (SASA) Dictionary, the most representative lexicographic achievement of the traditional and modern Serbian lexicography, the autor presents the ways of creation of the language norm orthographic-orthoepic, grammatical and lexical. The aim is to point to the normative character of the descriptive dictionaries, which has been neglected so far, as well as to their possible role in language norming and learning of the language norm both in daily, official and creative usage and in the institutional process of education, language learning and, most of all, in teaching Serbian language as mother tongue. The role of dictionaries as handbooks for learning the Serbian lexicon is of crucial importance. Except for learning new words, the descriptive dictionaries can also be used for learning new meanings of the already known words. The SASA Dictionary and other descriptive dictionaries which offer exhaustive information about the normative, functional-style and esthetic-ethic status of lexical units can be also used as handbooks for learning the culture of expressing and for creating a personal style. If the recommendations for the use of the lexical units are correctly understood, one can develop a brilliant style and can individualize it for creating contents in the private, professional and artistic sphere. The rules for the correct use of the lexical units, found in the descriptive dictionaries, offer to the users the potential of the Serbian language and, in the same time, the possibility to actively enrich that potential. Lexical norming, as a dynamic process, is not set by restrictive rules, but by rec-

ommendations which, in the descriptive academic dictionary, present the whole lexical potential, which is continuously enriched by new units, as well as new individual artistic and other creations of the speakers of the Serbian language.

2.5. The book also offers stylistic information from the descriptive dictionary. Thus, in the complex structure of lexical meaning, apart from denotative components, connotative components can also be realized, as well as components connected with the use of lexical units in speech and writing. These non-denotative components of meaning are not in a direct relation with the denoted entities, so they are realized on a special linguistic level. This is the level of style and stylistic realization, which is the object of stylistics. Thus, in the domain of lexical units use, the lexical level overlaps with the stylistic level, so lexicography and lexicology have the same object as stylistics. Of course, this does not mean that the domain of lexical units use will be represented in the same manner in the mentioned disciplines. However, a common object of study also raises common problems which can be solved by connecting lexicography and lexicology with stylistics.

A review of stylistic information on the corpus of SASA Dictionary showed that it contains a big number of qualificatives. This means that the stylistic stratification of the lexical units in use is also maintained on the lexical — language plan. In the lexical system only some aspects of the stylistic phenomena are preserved. These are the functional-stylistic, normative, communicative-pragmatic (expressive) stylistic and esthetic characteristics. They form the basis of the principles according to which the qualificatives for marking stylistic characteristics of lexical units are set. The consistent applying of principles for the stylistic variation of the lexical units in the described lexicography would show some systemic features of the stylistic phenomena on the lexical and stylistic plan as well, which can be meaningful for stylistics as a scientific discipline about style.

2.6. Norming in the descriptive lexicography, as the corpus of SASA Dictionary shows, is a specific and complex form of language norming, both in the domain of setting rules and in the domain of their assimilation. As a unique way of regulating the language material, it is realized as a standard-linguistic (orthographic-orthoepic and grammatical), functional and colloquial norm. The rules for using the lexical units are adopted gradually and in time. For the creative use of language and forming a personal style, adopting the lexical norm is a lasting effort and continuous learning.

The recommendations for the correct usage of lexical units do not have the power of strict regulatives, but prescribe the status of the unit in the lexical system according to parameters of standard-linguistic, functional-stylistic and colloquial, pragmatic norms. Such a flexible way of

norming is not based on selecting the units, but on the way they are presented. Its characteristic is the use of special markers (qualificatives) and other lexicographic procedures. The monograph lists the manners of presenting the lexical units as a register of the lexicographic metalanguage. This, in the descriptive dictionaries, is based on the traditional lexicography and grammar, and is completed by special lexicographic and technical procedures. The functionality of the traditional metalanguage of the Serbian descriptive lexicography is established by means of comparison with the natural semantic metalanguage of the modern Russian systemic lexicography, which was considered an echelon for the constructed lexicographic/linguistic metalanguage and, to a certain extent, could be also applied for the description of the lexical system of a language.

The analysis of traditional Serbian lexicography is conducted in the domain of type and number of the information, ways of its presentation and grouping in the dictionary. In the systemic lexicography information is grouped in a few areas: morphology, meaning, connotation, the encyclopedic area (encyclopedic, cultural-historical and ethnolinguistic information), the model management area, the connectivity area, the zone of synonyms, analogs (co-hyponyms and other thematic close words), conversives, antonyms, hypernyms, derivates (which includes semantic derivation), the area of quotations and of phraseology. The descriptive lexicography in general, as well as the Serbian descriptive lexicography, differs from the systemic one in number, types of information and way of representation in the semantic area, the model management area and connectivity area. The differences are not only the result of lagging behind of the Serbian descriptive lexicography, but also of the different assignments of these two lexicographic approaches. Regardless of how much the traditional descriptive lexicography, in the process of modernization, extends the inventory of its metalanguage, using units from the systemic lexicography or its principles and procedures, many of them cannot be used because they are not in accordance with the basic, primary tasks, nor to the technical possibilities of the descriptive lexicography. A big number of such elements belong practically to the mentioned area of lexicographic description. It has been shown, on the examples from SASA Dictionary, that the information about the grammatical and lexical connectivity is part of the description of the lexical units of the Serbian traditional lexicography, but the parameters which are supposed to assure the exhaustiveness and systemicity of this description have not been established. These are indispensable conditions for setting the rules which would considerably contribute to the active assimilation of the Serbian language lexicon. The way of processing grammatical and lexical connectivity points to the fact that

the Serbian lexicographic metalanguage is inexistent and that the Serbian traditional lexicography did not introduce modeling or systemness, the main postulates of modern lexicographic approaches. However, they have become part of the tradition of the developed linguistic milieu, from which the Russian systemic lexicography can be taken as the closest and most adequate model.

2.7. The monograph presents lexical norming of the foreign lexicon in the language before Vuk's standardization and in modern language, from a diachronic and synchronic perspective.

Using the corpus of V. Mihajlović's historical dictionary, which encompasses the foreign lexicon and "Serbianized" words in the Serbian language of the 17th and 18th century, the book points to the ways of adopting foreign words and to their adaptation and relation with the Serbian equivalents, from a normative, functional-stylistic and sociolinguistic point of view.

It has been noticed that in the dynamic processes of primary and secondary adaptation (either structural or semantic), the types of foreign lexicon are not differentiated on the general lexical level, but on their individual segments. Functional-stylistic and semantic principles can be found at the basis of this differentiation, so the status of foreign words is established within thematic groups.

It has been established that foreign words, in the historical dictionary, have the status of alien or borrowed words, depending on the degree of adaptation. On a diachronic plan, the completion of the process is also relevant. Thus, foreign words have a stable (static) or unstable (dynamic) state. Foreign words in every phase of adaptation can be found in a stable state and this depends on linguistic and extra-linguistic factors. In the elaboration of a historical dictionary, only words in a stable state can be differentiated according to diastratic, diatopic and normative principles, while foreign words in an unstable state must be registered in all phases of adaptation.

The processes of adaptation and the status of foreign words in the historical dictionary of V. Mihajlović are presented on the example of the lexicon of general, unmarked and marked type with expressive and special use.

The research of the problem of lexical borrowing within the thematic group of household on a diachronic level showed not only peculiarities of the borrowings in the mentioned sphere, but also some of its general characteristics.

The lexicon of foreign origin connected to household can be distinguished by a high degree of adaptability and by the status of borrowings in the Serbian language of the 17th and 18th century. In this type of lexicon

Turkish words prevail, but one can also notice a big number of German, Hungarian and Greek words. The influence of other languages is negligible.

On a general language level, the process of borrowing appears as one of the main ways of introducing new words in the language. It develops parallelly with the process of creating local equivalents for the newly adapted realia. The results of these processes are not reflected in a similar manner on the historical and synchronic level and on the diachronic and contemporary language level.

On the historical and synchronic level, the borrowed lexicon and its local equivalents appear as concurrent, which, in a certain period, expresses as unstableness of the lexical norm. In such a situation, as the corpus of the historical dictionary shows, from a normative perspective, the lexicon of foreign origin shows a bigger stability and regularity, so it is given a certain privilege in relation to the local lexicon.

However, on the diachronic and on the modern language level, the language state stabilizes in the inheritance of borrowed words and their local equivalents, most of all because of the shift in the relations between the units of these two types. This is not a relation of concurrence anymore and the inherited units are disposed in all the language, acquiring either different contents or different spheres of use. The problem of concurrency between local variants is solved in a similar way. The stability in the system of units of local origin is also realized by eliminating non-regular occurrences or by broadening the rules in the domain of word creation and semantic regulatives.

All these must be taken into account when analyzing lexical borrowings, both on the level of the Serbian language history and inheritance and on the level of modern language, for the normative evaluation of the influence of foreign words upon the lexical stock of the Serbian language.

2.8. For establishing the status of foreign words in the modern Serbian language it must be taken into account that the existence of a big number of foreign words is a phenomenon characteristic not only for the lexical stock of the Serbian language, but for many modern languages. This is, in the modern age, intensified by the numerous forms of international cooperation. Today, the problems connected with the use of foreign words are solved within the process of internationalization and globalization, as general trends of linguistic, cultural and economic cooperation, which the language of science needs the most, whose accomplishments are not limited by state borders or by language communities. The practical results of science within the technologic progress are also visible in our everyday life. Because of the intellectualization and urbanization of the language, not only literary lan-

guage changed its folk basis, but also the folk language started to lose its rural and patriarchal characteristics, its idioms getting closer and closer to the literary language. The language of mass media has the most important contribution to the process of urbanization and intellectualization and it is used today even by the inhabitants of the most remote regions.

On the basis of all the researches in this domain, the normative aspect of the use of foreign words in the modern language can be discussed only from the perspective of their oral use (orthographic, orthoepic and semantic). Extra-linguistic circumstances of the social and cultural development establish the adequacy and intensity of their use and this aspect may hardly be doubted or normed more strictly, in the same time maintaining the objectivity. In this segment as well the lexical norming — sorting and marking lexical layers — should not be in the detriment of objectivity as a basic aim of descriptive lexicography. The importance of comments and directions on the use of foreign words, as a normative practice, is reflected in the rejection of the unjustified negative reactions at their use.

The status of foreign words in the lexicon of the local language, apart from functional-stylistic characteristics, is also marked by their language characteristics — their phonetic and morphologic structure, namely their adaptability to the normatives of the local language. The objective presentation and precise marking of the functional-stylistic use of foreign words also has a normative purpose. Thus, foreign words with the qualificatives *barbarism*, *jargon*, *modish word*, *vulgarism* and other normative qualificatives will acquire the status of second-class, non-standard words, while words with qualificatives from the scientific and specialized domains, as well as unmarked foreign words of general use will have the status of standard words. The chances they subsist in the language, like other types of local words, depend on their potential to be used, to create new words and on their semantic potential. The qualificatives of chronologic limitation also have the same meaning when they follow words of foreign origin. Some of them will be categorized in the history of language or in the stylistic colored lexis (with the qualificatives: *old*, *archaic*, *historical*), while those with the qualificative *neologism* will have the status of new words. Their subsistence in the language will depend not only on their linguistic characteristics, but also on the nature of the realia they denote and the social-cultural circumstances in which they are introduced in the nomenclature of the local language.

*Translated by
MA Annemarie Sorescu Marinković*

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Ајдуковић 2004 Ајдуковић, Ј., *Увод у лексичку конџакиологију: теорија адапџације русизама*, Београд.
- Андрић 1976 Андрић, Д., *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Београд.
- Анић 1996 Анић, В., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Drugo, dopunjeno izdanje, Zagreb.
- Апресјан 1988 Апресян, Ю. Д., Типы коммуникативной информации для толкового словаря, *Язык: система и функционирование*, Москва, 10–22.
- Апресјан 1995 Апресян, Ю. Д., *Лексическая семантика, синонимические средства языка*, Москва.
- Апресјан 1995а Апресян, Ю. Д., *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Москва.
- Апресјан 1999 Апресян, Ю. Д., и други, *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, Первый выпуск, 2-е издание, Москва.
- Арутјунова 1998 Арутюнова, Н. Д., *Язык и мир человека*, Москва.
- Бабай 1983 Бабай, Н. Г., Проблема иноязычных заимствований в общественных дискуссиях о языке, *Литературная норма в лексике и фразеологии*, Москва, 88–103.
- Бабић 1984 Бабић, С., Њемачке преведенице у хрватском или српском језику, *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад — Београд, 9–14.
- Баотић 1980 Баотић, Ј., О норми и неким некодифицираним изразима у нашем језику, *Књижевни језик IX/1*, Sarajevo, 19–28.
- Белчиков 1988 Бельчиков, Ю. А., О культурном конотативном компоненте лексики, *Язык: система и функционирование*, Москва, 30–35.
- Берић-Ђукић 1990 Берић-Ђукић, В., Неки германизми у српскохрватском језику северног Баната, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XXXIII*, Нови Сад, 25–28.
- Беркович 1988 Беркович, Т. Л., Содержание и функции помет для терминологической лексики в общих словарях разных типов, *Словарные категории*, Москва, 206–210.
- Борисова-Лукашанец 1983 Борисова-Лукашанец, Е. Г., О лексике современного молодожного жаргона (Англоязычные заимствования в студенческом сленге 60–70-их годов), *Литературная норма в лексике и фразеологии*, Москва, 104–120.
- Братанић 1986 Bratanić, M., Dvojezični rječnik kao izvor informacija o stranoj kulturi, *Filologija 14*, Zagreb, 53–59.

- Брозовић 1982 Brozović, D., О садржају појма *norma* у лексикологији и лексикографији, *Лексикографија и лексикологија*, Београд — Нови Сад, 15–20.
- Бугарски 1997 Бугарски, Р., Жаргонизација у творби речи, *Научни саставак славистиа у Вукове дане 26/2*, Београд, 301–308.
- Бугарски 2003 Бугарски, Р., *Žargon, lingvistička studija*, Београд.
- Бугарски 2005 Бугарски, Р., *Jezik i kultura*, Београд.
- Будачов 1976 Будачов, Р. А., Како се људи односе према књижевном језику, *Књижевни језик V/1–2*, Сарајево, 73–83.
- Васић 1977 Vasić, S., *Govor u razredu*, Београд.
- Васић 1990 Vasić, S., *Kultura govorne komunikacije*, Београд.
- Васић 1998 Васић, С., Развој језика, култура говора и њихов значај, *Језик и култура говора у образовању*, Београд, 55–61.
- Вентил 2004 *Pusti „Ventil“ radija 021*, priredila V. Vasić, Novi Sad.
- Виња 1986 Vinja, V., Hibradni rezultati jezičnih dodira, *Filologija 14*, Zagreb, 419–432.
- Вјежбицка 1991 Wierzbicka, A., *Cross-Cultural Pragmatics, The Semantics of Human Interaction*, Trends in Linguistics, Studies and Monographs 53, Berlin — New York.
- Вујаклија 1972 Вујаклија, М., *Лексикон стираних речи и израза*, Београд.
- Вуков речник Стефановић Караџић, Вук, *Српски рјечник*, Београд 1852, 1890.
- Вуковић 1988 Вуковић, Г., *Терминологија куће и њокућства у Војводини*, Нови Сад.
- Вуксановић–Милосављевић 2005 Вуксановић, Р., Милосављевић, Б., Учтивост у језику телевизије, *Шестии лингвистички скуп „Бошковићеви дани“*, Подгорица, 199–211.
- Гак 1998 Гак, В. Г., *Языковые преобразования*, Москва.
- Георгијева 1990 Георгиева, Е., *Езикова култура и езиково учење*, Софија.
- Говорно понашање 1972 *Govorno ponašanje učenika osnovnoškolskog uzrasta*, Institut za pedagoška istraživanja, Београд.
- Грађа Михајловић, В., *Грађа за речник стираних речи у њредвуковском времену I, II*, Нови Сад, 1972, 1974.
- Грановска 1983 Грановская, Л. М., Некоторые особенности развития словарного состава русского языка в 20-е годы XX в. и проблема нормы, *Литературная норма в лексике и фразеологии*, Москва, 47–70.
- Грицкат 1961/62 Грицкат, И., О неким проблемима негације у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог XXV*, Београд, 115–135.
- Грицкат 1975 Грицкат, И., *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд.
- Грицкат 1983 Грицкат, И., Наш стандардни језик као пратилац општих облика културе, *Зборник за филологију и лингвистику XXVI/2*, Нови Сад, 81–99.
- Грицкат 1987 Грицкат, И., Још нека питања у вези са славеносрпском епохом, *Јужнословенски филолог XLIII*, Београд, 111–135.

- Грицкат 1991 Грицкат, И., О преводима Леополдових „Привилегија“, *Јужнословенски филолог XLVII*, Београд, 45–64.
- Грицкат 1992 Грицкат, И., Из историје борбе за књижевни језик код Срба. Поводом „Землеописанија“ Павла Соларића, *Јужнословенски филолог XLVIII*, Београд, 79–94.
- Грицкат 1994 Грицкат, И., Из историје стабилизације књижевног језика код Срба — после Вукове и Даничићеве победе, *Јужнословенски филолог L*, Београд, 5–31.
- Даничић 1863/64 Даничић, Ђ., *Рјечник из књижевних сѣтарина срѣских*, Београд.
- Данојлић 1990 Данојлић, М., *Мука с речима*, Београд.
- Дешић 1982 Дешић, М., Експресивна лексика у српскохрватском језику, *Научни састѣанак славистѣа у Вукове дане 11/2*, Београд, 71–85.
- Динамика 1989 *Dynamika slovnjej zászoby súčasnej slovenčiny*, J. Norecký, K. Buzászsyová, J. Bosák, a kolektív, Bratislava.
- Драгићевић 1996 Драгићевић, Р., О правим именичким и придевским антонимима, *Јужнословенски филолог LII*, Београд, 25–39.
- Ђукановић 1995/96 Ђукановић В., „Београдски стил“ — преломни период у развоју српског стандардног језика, *Наш језик XXX/1–5*, Београд, 122–132.
- Етимолошки речник 2003 *Еѣтимолошки речник срѣског језика 1*, А–АШ, Београд.
- Журавлев 1994 Журавлев, А. Ф., *Лексико-статистическое моделирование системы славянского языкового родства*, Москва.
- Згуста 1991 Zgusta, L., *Priručnik leksikografije*, Sarajevo.
- Земска 1987 Земская, Е. А., *Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения*, Москва.
- Ивић М. 1990 Ивић, М., *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад.
- Ивић М. 1993 Ивић, М., О разликовању људи по боји, *Јужнословенски филолог XLIX*, Београд, 1–21.
- Ивић М. 1994 Ивић, М., Плава боја као лингвистички проблем, *Јужнословенски филолог L*, Београд, 99–116.
- Ивић М. 1995 Ivić, M., *O zelenom konju, Novi lingvistički ogledi*, Beograd.
- Ивић П. 1991 Ивић, П., *О Вуку Караѣићу*, Целокупна дела IV, Сремски Карловци — Нови Сад.
- Ивић П. 1991а Ивић, П., *Из историје срѣскохрватског језика*, Изабрани огледи II, Ниш.
- Језик и култура говора 1998 *Језик и кулѣура говора у образовању*, Београд.
- Јокановић-Михајлов 2005 Јокановић-Михајлов, Ј., Актуелна прозодијска слика информативних телевизијских емисија, *Шестѣ лингвистички скупѣ „Бошковићевѣ данѣ“*, Подгорица, 281–292.
- Карастојчева 1981 Карастојчева, Ц., Към въпроса за терминологичното регламентѣране в социалната диалектология, *Български език XXI/3*, София, 191–198.
- Карастојчева 1988 Карастојчева, Ц., *Българският младежски говор*, София.

- Кашић 1982 Кашић, Ј., Неке појаве у вези са ословљавањем (на материјалу Вуковог Српског рјечника), *Лексикографија и лексикологија*, Београд — Нови Сад, 91–94.
- Кашић 1984 Кашић, Ј., Извори и грађа за речник славеносрпског језика, *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад — Београд, 91–95.
- Клаић 1978 Клаић, В., *Rječnik stranih riječi i izraza*, Zagreb.
- Клајн 1991 Клајн, И., Туђице и пуризам, *Језички њриручник*, Ивић П., Клајн И., Пешикан М., Брборић Б., Београд, 151–163.
- Клајн 1992 Клајн, И., *Речник нових речи*, Нови Сад.
- Клајн 1996 Клајн, И., Лексика, *Српски језик на крају века*, Београд, 37–86.
- Клајн 1998 Клајн, И., О критеријумима за семантичко нормирање речи, *Наш језик XXXII/3–4*, Београд, 134–147.
- Клајн 2002 Клајн, И., *Творба речи у савременом српском језику*, Први део Слагање и префиксација, Београд.
- Клајн 2003 Клајн, И., *Творба речи у савременом српском језику*, Други део Суфиксација и конверзија, Београд.
- Кликовац 2001 Кликовац Д., О бирократизацији српског језика, *Наш језик XXXIV/1–2*, Београд, 85–110.
- Костић–Животић 1985 Kostić, В., Životić, R., *Komunikacija i kultura*, Beograd.
- Костић 1983 Костић, Ђ., Савремени проблеми културе говора, *Актуелна ишћања наше језичке културе*, Београд, 25–35.
- Костић А. 1983 Костић, Ђ. А., Порнографија као фактор загађивања нашег језика, *Актуелна ишћања наше језичке културе*, Београд, 233–237.
- Лалевих 1974 Лалевих С. М., *Синоними и сродне речи српскохрватског језика*, Београд.
- Лашкова 2004 Лашкова, Л., Српски језик кроз матрицу контрастивних и типолошких испитивања словенских језика, *Научни састјанак слависта у Вукове дане 33/1*, Београд, 15–19.
- Леви 1991, 1992 Леви, А., Табуирана лексика (проблеми, методологија, речева ситуација), *Годишник на Софийскаја унверситет «Св. Климент Охридски» 84*, Софија, I част, книга 1, 165–204; II част, книга 2, 79–149.
- Личен 1987 Ličen, М., *Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku*, Novi Sad.
- Локални медији у Србији 2004 *Lokalni mediji u Srbiji i razvoj lokalne zajednice*, Fondacija Friedrich-Ebert, Beograd.
- Лубаш 2004 Lubaš, W., Две врсте стандарда у словенским језицима, *Научни састјанак слависта у Вукове дане 33/1*, Београд, 5–14.
- Луковић 1996 Луковић, М., Специјални стилови, *Српски језик на крају века*, Београд, 143–157.
- Марјанових 1984 Marjanović, А., *Razvoj značenja reči*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd.
- Маројевић 2000 Маројевић Р., Конкуренција језичких средстава и динамика језичког развоја, *Научни састјанак слависта у Вукове дане 29/1*, Београд, 43–50.

- Матеших 1982 Matešić, J., *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Медникова 1988 Медникова, Э. М., Адекватность лексикографических помет стилистическим характеристикам слова, *Словарные категории*, Москва, 145–150.
- Милановић 2004 Милановић, А., Статус појма и термина *јосрбица*, *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане 33/3*, Београд, 245–252.
- Митрофанова 1985 Митрофанова, О. Д., *Научниџ стил речи: проблеми обуџениџа*, Москва.
- Михајловић 1979 Михајловић, В., Из проблематике наших пуризама XVIII и XIX века, *Књиџевни језик VIII/1*, Сарајево, 13–19.
- Михајловић 1980 Михајловић, В., Из наше кулинарије, *Књиџевни језик IX/4*, Сарајево, 7–24.
- Младеновић 1982 Младеновић, А., Напомене о раду на речнику славеносрпског типа књижевног језика, *Лексикографиџа и лексикологиџа*, Београд — Нови Сад, 137–140.
- Младеновић 1984 Младеновић, А., Речник текста славеносрпског периода и нека питања његове израде, *Лексикографиџа и лексикологиџа*, Нови Сад — Београд, 97–101.
- Младеновић 1989 Младеновић, А., *Славеносрпски језик*, студије и џланци, Нови Сад.
- Младеновић 1993 Младеновић, А., Развитак и стабилизациџа екавског изговора српског књижевног језика у другој половини XVIII и првој половини XIX века, *Зборник Маџишце српске за филологиџу и лингвистиџику XXXLI/1*, Нови Сад, 79–83.
- Московљевих 1990 Московљевих, М., *Речник савременог српскохрватског књижевног језика*, 2. изд., Београд.
- Мршевић-Радовић 2003 Мршевић-Радовић, Д., Из појмовника језичке културе: језичко богатство, *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане 32/3*, Београд, 229–241.
- Мршевић-Радовић 2004 Мршевић-Радовић, Д., Језичка култура и чистота језика, *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане 33/3*, Београд, 207–213.
- Мукаржовски 1986 Мукаржовски, Ј., *Структура џесничког језика*, Београд.
- Мурат 1988 Мурат, В. П., Стилистическая система современного русского языка по данным „Словаря русского языка“ С. И. Ожегова (изд. 14.е, 1982), *Словарные категории*, Москва, 134–139.
- Мухвић-Димановски 1986 Muhvić-Dimanovski, V., О паралелној употреби посуђениџа и џијових преведениџа, *Filologija 14*, Zageb, 247–253.
- Мухвић-Димановски 1994 Muhvić-Dimanovski, V., Mjesto posuđenica u jednojezičnim rječnicima, *Filologija 22–23*, Zagreb, 217–224.
- Нешџименко 2001 Нешџименко, Г. П., Динамика речевог стандарта савременој публичној вербалној комуникациџи: проблеми. Тенденциџа развитиџа, *Вопросы языкознания 1*, Москва, 98–132.
- Николић 1996 Николић М., Неке карактеристике имениџке лексике у Вуковом „Рјечнику“ у поређењу са савременим стањем, *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане 25/2*, Београд, 393–401.

- Николић 2000 Николић, М., *Обратни речник српског језика*, Београд.
- Норма 1983 *Литературна норма в лексике и фразеологији*, Москва.
- Оташевић 1995/96 Оташевић, Ђ., Значење придева са префиксом *не-*, *Наш језик XXX/1-5*, Београд, 88-95.
- Павловић 1967 Павловић, М., Негационе вредности у реченици, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књига X*, Нови Сад, 241-256.
- Пешикан 1960 Пешикан, М., Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему, *Наш језик XVIII/1-2*, Београд, 80-92.
- Пешикан 1970 Пешикан, М., *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*, Београд.
- Пешикан 1984 Пешикан, М., Општа и специфична лексика у дијалекатским и историјским речницима, *Лексикографија и Лексикологија*, Нови Сад — Београд, 125-128.
- Половина 1989 Половина, В. и Савић С., *Разговорни српскохрватски језик*, Нови Сад.
- Половина 1995 Половина, В., Језичка норма у очима говорника, *Научни састај слависта у Вукове дане 24/1*, Београд, 249-254.
- Поповић 2000 Поповић, Љ., Бивалентни контролори конгруенције: Проблем лексикографског описа конгруенције граматичког и семантичког слагања, *Научни састај слависта у Вукове дане, 29/1*, Београд, 65-80.
- Поповић 2001 Поповић, Љ., Кушаров модел заједничког књижевног језика и правописа за Хрвате и Србе, *Наш језик XXXIV/1-2*, Београд, 6-44.
- Поповић 2004 Поповић, Љ., Управни говор као грађа за лингвистичка истраживања, *Научни састај слависта у Вукове дане, 32/1*, Београд, 55-77.
- Поповић М. 1994 Поповић, М., Ка могућој класификацији страних речи с најучесталијим префиксима грчког и латинског порекла, *Наш језик XXIX/5*, Београд, 279-300.
- Посрбице Михајловић, В., *Посрбице од Орфелина до Вука I, II*, Нови Сад, 1982, 1984.
- Приручна Приручна *граматика* 1979 *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Приручник 1972 Приручник за обраду речничке грађе, рукопис за интерну употребу, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Приручник 1991 *Језички приручник*, Ивић П., Клајн И., Пешикан М., Брборић Б., Београд.
- Пришћепчик 1988 Пришћепчик, А. М., Принципи подачи зооморфизмов в словаре, *Словарные категории*, Москва 210-213.
- Просветина Просветина *енциклопедија* 1978 *Мала енциклопедија Просвета*, Београд.
- Пујић 1982 Пујић, С., Поријекло српскохрватске пчеларске лексике, *Лексикографија и лексикологија*, Београд — Нови Сад, 217-226.
- Р-К 1936 Ристић, С., Канрга, Ј., Енциклопедијски немачко-српскохрватски и *српскохрватско-немачки речник, I, II*, Београд.

- Радић 1990 Радић, П., О стилским вредностима хибридних изведеница у српскохрватском књижевном језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIII*, Нови Сад, 399–405.
- Радовановић 1986 Radovanović, M., *Sociolingvistika*, Novi Sad.
- Радовановић 1996 Радовановић, М., Предговор, *Српски језик на крају века*, Београд, 1–16.
- Радовић-Тешић 1986 Радовић-Тешић, М., Творба именица с префиксом *не-* у савременом српскохрватском језику, *Научни састајанак славистица у Вукове дане 16*, Београд, 93–100.
- Радовић-Тешић 2002 Радовић-Тешић, М., *Именице с њрефиксима у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 20, Београд.
- Разг. Корпус разговорног језика, прикупљен у оквиру пројекта „Психолингвистичка истраживања“ (од 1981. до 1994), руководиоца Савић С., Филозофски факултет, Нови Сад.
- Расковник 1993 Како је баба Роса играла у Ђавољем колу, *Расковник XIX/73–74*, часопис за књижевност и културу, Београд, 64–74.
- Речник ЈАЗУ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.
- Речник МС *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Речник новијих англицизама 2001 *Rečnik novijih anglicizama: Du you speak anglosrpski?* — Vasić V., Prčić T., Nejebauer G., Novi Sad.
- Речник САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Ристић 1993 Ристић, С., Лексички систем и лексичко значења, *Наш језик XXX/3–4*, Београд, 229–234.
- Ристић 1994 Ристић, С., Стране речи у описним речницима са аспекта речничког нормирања, *Наш језик XXX/5*, Београд, 301–305.
- Ристић 1995 Ристић, С., Лексичке јединце као носиоци стилске информације, *Научни састајанак славистица у Вукове дане 23/2*, Београд, 53–60.
- Ристић 1995а Ристић, С., Неки аспекти нормирања у лексикографији, *Научни састајанак славистица у Вукове дане 24/1*, Београд, 233–240.
- Ристић 1995б Ристић, С., Неке карактеристике стране лексике у језику предвуковског времена (на корпусу *Грађа за речник сјраних речи у њредвуковском њериоду, I њом* — Велимира Михајловића), *Научни састајанак славистица у Вукове дане 25/2*, Београд, 177–186.
- Ристић 1995/96 Ристић, С., Нормативност и лексичко нормирање у дескриптивној лексикографији, *Наш језик XXX/1–5*, Београд, 67–75.
- Ристић 1996 Ристић, С., Маркирани типови стране лексике у језику предвуковског времена (на корпусу *Грађа за речник сјраних речи у њредвуковском њериоду, I њом* — Велимира Михајловића), *Српски језик I/1–2*, Београд, 118–131.

- Ристић 1996а Ристић, С., Лексика покућства у речнику страних речи пред-
вуковског периода, *О лексичким позајмљеницама*, Суботица
— Београд, 253–268.
- Ристић 1997 Ристић, С., Нормативна питања у вези са лексиком разго-
ворног језика, *Трећи лингвистички скуп „Бошковићеви да-
ни“*, Подгорица, 223–232.
- Ристић 1998 Ристић, С., Опсцене речи у Речнику САНУ, *Опсцена лекси-
ка*, Зборник радова, Ниш, 18–28.
- Ристић 1999 Ристић, С., Неке карактеристике придева с префиксима *о-* и
йо- у савременом српском језику, *Наш језик XXXIII/1–2*, Бео-
град, 57–67.
- Ристић 2000 Ристић, С., Конкуренција неких лексичких и граматичких
средстава у градирању прагматичке квантификације, *На-
учни састанак слависта у Вукове дане 29/1*, Београд,
223–233.
- Ристић 2001 Ристић, С., Информације о граматичкој и лексичкој спојиво-
сти у дескриптивном речнику, *Наш језик XXXIV/1–2*, Бео-
град, 131–140.
- Ристић 2001а Ристић, С., Могућност употребе речника у настави, *Књи-
жевности и језик XLVIII/1–2*, Београд, 85–97.
- Ристић 2003 Ристић, С., Лексикографски метајезик и српска дескриптив-
на лексикографија, *Научни састанак слависта у Вукове да-
не 31/2*, Београд, 119–130.
- Ристић 2003а Ристић, С., Улога конкуренције у регулисању лексичке и
функционално-стилске норме (на примеру именица са пре-
фиксима *не-*, *надри-* и *назови-*), *Петти лингвистички скуп
„Бошковићеви дани“*, Подгорица, 195–206.
- Ристић 2004 Ристић, С., *Експресивна лексика у српском језику, теоријске
основе и нормативно-културолошки аспекти*, Београд.
- Ристић 2004а Ристић, С., Неки аспекти функционалног раслојавања језика
на лексичком нивоу, *Научни састанак слависта у Вукове
дане 32/1*, Београд, 147–158.
- Ристић 2005 Ристић, С., Лексичко нормирање и стандардизација језика,
Шести лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгори-
ца, 51–65.
- Ружичић 2003 Ружичић, М., *Речник инвалидности — ка једнакости у јав-
ном говору*, Нови Сад.
- Руски језик 2000 *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*, Москва.
- Савић 1984 Савић, С., Принципи стварања неологизама у српскохрват-
ском језику, *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад —
Београд, 161–170.
- Савић 1993 Савић, С., *Дискурс анализа*, Нови Сад.
- Савић 1995 Савић, С., Истраживање савременог градског комплекса:
употреба псовки у конверзацији, *Научни састанак слави-
ста у Вукове дане 24/1*, Београд, 131–137
- Савић А. 1983 Савић, Ј. А., *Језик наш свагдашњи, Актуелна питања наше
језичке културе*, Београд, 185–191.
- Селенић 1993 Селенић, С., *Убиство с предумишљајем*, Београд.
- Симић 1991 Симић, Р., *О нашем књижевном језику*, Никшић.

- Симић 1991a Симић, Р., *Увод у филозофију стила*, Сарајево.
- Симић 1995 Симић, Р., Лингвистички статус разговорног језика, одн. колоквијалног стила, *Научни састајанак славистиа у Вукове дане 23/2*, Београд, 5–17.
- Симић 2000 Симић, Р., Алтернација и варијација — два типа знаковних функција, *Научни састајанак славистиа у Вукове дане 29/1*, Београд, 13–25.
- Синтакса 2005 *Синтакса савременог српског језика, Простиа реченица*, група аутора, у редакцији М. Ивић, Београд.
- Системски опис лексике 1995 *Теоретическая лингвистика и лексикография: опыты системного описания лексики*, Москва.
- Скворцов 1983 Скворцов, Л. И., Вопросы нормативной лексикографии, (Состояние и перспективы), *Литературная норма в лексике и фразеологии*, Москва, 206–225.
- Скларевска 1988 Скляревская, Г. Н., Лексикографическая стилистика: состояние и проблемы, *Словарные категории*, Москва, 150–155.
- Скок 1971–74 Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.
- Слово о језику 2002 Ђупић, Д., Фекете, Е., Терзић, Б., *Слово о језику, језички њоучник*, Београд.
- Српски језик 1996 *Српски језик на крају века*, Београд.
- Српски језички саветник 2005 Фекете, Е., Терзић, Б., Ђупић, Д., *Српски језички саветник*, Београд.
- Станојчић 2000 Станојчић, Ж., Префикси *без-* и *не-* у сложеницама с именицом, *Научни састајанак славистиа у Вукове дане 29/1*, Београд, 153–160.
- Станојчић–Поповић 2002 Станојчић, Ж., Поповић Љ., *Грамајтика српскога језика*, Београд.
- Стевановић 1975 Стевановић, М., *Савремени српскохрватски језик I*, Београд.
- Стевановић 1982 Стевановић, М., Синтакса у лексици, *Лексикографија и лексикологија*, Београд — Нови Сад, 289–296.
- Стевановић 1984 Стевановић, М., Од потреба до могућности нормирања речника савременог књижевног језика, *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад — Београд, 175–180.
- Стевановић 1990 Стевановић, М., Реч-две о „језику бабе Смилане“ и о Вуковој оцени Доситејева језика, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XXXIII*, Нови Сад, 453–460.
- Стевић 1985 Стевић, С., Питање норме у савременом италијанском језику и њеног места у настави, *Живи језици XXVII/1–4*, Београд, 149–160.
- Стевић 1997 Stević S., *Analiza konverzације*, Београд.
- Стојчић 1987 Стојчић, Ђ., *Сјај разговора, народне изреке*, Ниш, Приштина.
- Телија 1986 Телия, В. Н., *Коннотативный аспект семантики номинативных единиц*, Москва.
- Тошовић 1988 Tošović B., *Funkcionalni stilovi*, Sarajevo.

- Тошовић 2004 Тошовић, Б., Функционално раслојавање у систему опште диференцијације језика, *Научни саставак слависта у Вукове дане 32/1*, Београд, 25–37.
- Упутства Упутства за обраду Речника САНУ, за интерну употребу, Институт за српски језик, Београд.
- Фекете 1994 Фекете Е., Апелативи с негацијом као лексикографске одреднице, *Јужнословенски филолог L*, Београд, 129–137.
- Филиповић 1986 Filipović, R., *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb.
- Финка 1973 Finka, V., Eufemizmi kao stilska osobina, *Filologija 7*, Zagreb, 69–72.
- Хајмз 1980 Najmz, D., *Etnografija komunikacije*, Beograd.
- Ходакова 1983 Ходакова, Е. П., Народно-разговорная лексика и литературная норма (первая треть — середина XIX в.), *Литературная норма в лексике и фразеологии*, Москва, 5–36.
- Цвијетић 2000 Цвијетић, Р., *Речници у настави српског језика и књижевности*, Ужице.
- Чаркић 2002 Чаркић, Ж. М., *Увод у сџилистику*, Београд.
- Чупашева 1988 Чупашева, О. М., Принципы семантизации неличных имен существительных в толковых словарях, *Словарные категории*, Москва, 112–115.
- Шипка 1998 Šipka D., *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad.
- Шипка 2000 Šipka D., *A bibliography of Serbo-Croatian Dictionaries: Serbian, Croatian, and Bosnian Muslim*, Dunwoody Press.
- Шипка 2004 Шипка, Д., Лексичка динамика деведесетих: бројке и слова, *Јужнословенски филолог LX*, Београд, 99–111.
- Шипка М. 1980 Шипка, М., Савремена српскохрватска стандарднојезичка норма у свјетлу језичке и друштвене стварности у БиХ, *Књижевни језик IX/2*, Сарајево, 23–31.
- Шипка М. 1998 Шипка, М., Књижевни и/или стандардни језик (прилог појмовно-терминолошком разграничењу), *Наш језик XXXII/3–4*, Београд, 250–258.

VI. РЕГИСТРИ

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

- адаптација стране лексике у српском језику
- адаптација на синхронном плану 140
 - адаптација на дијахроном плану 140
 - завршеност процеса адаптације 141, 187
 - фонетско-морфолошка адаптација 147, 148
 - нестабилно, динамично стање и стабилно, статично стање 141, 142, 146, 187
 - нулта семантичка екстензија 141
 - период компромисне реплике 141
 - примарна адаптација 141, 145, 148, 149, 154, 155, 187
 - секундарна адаптација 141, 143, 145, 147, 148, 149, 154, 155, 187
 - семантичка адаптација 139, 141, 145, 148, 149, 151, 154, 155, 187
 - структурна адаптација 139, 141, 144, 145, 147, 148, 149, 154, 155, 187
 - творбено-семантичка адаптација 148
- адресант 37
- адресат 15, 29, 37
- актанти (учесници) ситуације 116
- активни речник 65, 183
- активни учесник комуникације 29
- англицизми 46
- англицизми у савременом српском језику 171–174
- апсолутна употреба лексеме 123
- архаизација језика 39–40
- аугментативи 150, 151
- безеквивалентна лексика 170
- биروقратизација језика 20
- бошњачки језик 18, 19, 25, 51
- варијантност лексичких јединица 48
- варијетети језика предвуковског времена 48, 145
- српскословенски, рускословенски (црквенословенски) и народни језик
- вербизација, оглагољавање језика 17, 20
- вишезначне (полисемичне) речи 100
- виши стил 97
- вулгаризована лексика 60, 61
- вулгарна лексика 91
- германизми 147, 188
- говорна, интеракцијска норма 62, 63, 64, 85, 88, 182, 183, 186
- говорна реторика 33
- говорни жанрови 33
- информативни дијалог, прескриптивни дијалог, размена мишљења, дијалог којим се регулишу односи међу личностима, емоционални, артистички, интелектуални и др.
- говорни језик 23, 71, 86, 87, 89, 174
- граматичке информације као елементи дефиниције 81
- грецизми 145, 188
- дезинтеграција језика 51
- деминутиви 150
- денотативне компоненте значења 93, 185

- деперсонификација адресата 33
- дескриптивна лексикографија 189
- дескриптивни приступ лексичком нормирању 88
- дескриптивни речник академијског типа 185
- дескриптивни речници 184, 186
- дескриптивни речници као нормативни приручници 181
- дескриптивни речници као приручници за усвајање културе изражавања 85
- дескриптивни речници као приручници у настави језика 99–109
- дестабилизација (лексичке) норме 46, 49, 182
- детерминологизација 96, 174
- детерминологизација зоолошких термина 96
 - детерминологизација термина из области хемије, ботанике и агрокултуре 96
- дефинисање корпуса савременог српског језика 18
- дефинисање статуса и стања савременог српског језика 24
- дијахрони план 40, 51, 167, 181, 182, 187
- динамика језичког развоја 40, 65, 90, 139
- динамика лексичких промена 21
- диференцирање значења речи 67
- добар/лош стил 86
- дограђивање, (до)кодификација норме савременог српског језика 18, 24, 53, 182
- домаће речи 157, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 188
- домен језичке употребе 181
- домен учења језика 181
- друштвени аспекти лексичког нормирања 88
- еквивалентни односи лексичких јединица 66
- експресивизација језика 27, 28, 47, 63, 151
- експресивна стилска сниженост 27
- експресивна тоналност 57, 58, 63, 183
- снижена, повишена и висока тоналност
 - позитивна и негативна тоналност
- експресивне компоненте у значењу разговорне лексике 57, 63, 175
- експресивни квалификатори 26, 98
- шаљиво, иронично, погрдно, презриво, подругљиво, пејоративно, хипокористично, еуфемистично и сл.
- експресивно-стилска раслојеност лексике 22
- електронска обрада корпуса 113
- електронски корпус српског језика 24
- електронски речници 101
- емотивно-експресивна маркираност разговорне лексике 56
- естетски параметри лексичког нормирања 183
- естетско-етички статус лексичких јединица 184
- етички параметри лексичког нормирања 183
- етички постулати говорног чина 38
- однос конкуренције и кооперативности
- еуфемизам 14
- еуфемизација језика 27
- еуфемизација као средство манипулације 38
- жанрови разговорног језика 15
- беседа, дискусија, округли сто, интервју
- жаргон 14
- социјални, омладински, професионални, политички и др.
- жаргонизација језика 23, 40, 47
- жаргонизми 15

- загађивање (кварење) језика 28, 31, 32, 39, 86
- значај системског описа у дескриптивној лексикографији 125–126
- значење речи 100
- зона модела управљања 120
- зона спојивости 120
- зоне информација системске лексикографије 115–116, 186–187
- морфологија, значење, конотација, енциклопедијска зона, зона модела управљања, зона спојивости, зона синонима, аналога (кохипонима и других тематски блиских речи), конверзива, антонима, хиперонима, деривата, зона цитата и зона фразеологије
- идеолошко вредновање лексике у традиционалној лексикографији 129
- идиолекатске употребе лексичких јединица 75
- идиолект 60
- идиоми српског језика
- разговорног: колоквијални, жаргонски, народни и професионално-жаргонски 23, 71, 55
 - стандардног/књижевног језика: елитни, средњекњижевни, књижевно-разговорни и фамилијарно-разговорни 55
 - са експресивном функцијом: разговорни језик, дијалекти, социолекти (професионални и социјални жаргони) и идиолекти 56
- иманентна (апсолутна) својства 73
- именице са префиксима *не-*, *надри-* и *назови-* 66–75
- дистрибуција префикса *не-* *надри-* и *назови-* са именицама 68
 - еквивалентност префикса *не-*, *надри-* и *назови-* у именичким образовањима 74
 - експресивна значења префикса *надри-*, *назови-*, *квази-* и *псеудо-* 72
 - експресивна маркираност именичких сложеница са префиксима *не-*, *надри-* и *назови-* 74–75
 - значење префикса *не-* 69
 - изједначавање значења префикса *не-* *надри-* и *назови-* у семантичком пољу негативне оцене 72
 - именице које означавају психичке, духовне и друштвене вредности (*нелогичност*, *назовилогичност*; *недруштво*, *надрицивилизација*, *назовидемократија*) 68
 - именице које означавају стања, осећања (*нељубав*, *назовиљубав*) 68
 - именице којима се именују лица, особе према делатности, занимању, професији, звању и сл. (*нејесник*, *ненаучник*, *надримажистор*, *надрилекар*, *назовијесник*, *назовидоктор*) 68
 - именице са значењем моралних особина (*нечовек*, *назовиљуди*) 68
 - именице са значењем породичних и међуљудских односа (*немајка*, *назовимајка*; *недруг*, *надридругар*, *назовидруг*) 68
 - именице са значењем резултата делатности (*нејоезија*, *надријоезија*, *назовијоезија*) 68
 - негативне одредбе категоризовања: *лажни*, *квази-*, *не-*, *надри-* и *назови-* 73–74
 - негативно значење префикса *не-* *надри-* и *назови-* 72–74
 - конкуренција именичких сложеница са префиксима *надри-* и *назови-* и сложеница са префиксима *квази-* и *псеудо-* 67–68
 - конкуренција префикса *не-*, *надри-* и *назови-* у значењу 'лош, рђав', 'неправи' + значење основне именице' 69–71
 - контрафактивно значење префикса *надри-* и *назови-* и *не-* 72
 - полисемна структура префикса *не-*, *надри-* и *назови-* 74

- примарно значење префикса *не-*, *надри-* и *назови-* 74
- секундарно значење префикса *не-*, *надри-* и *назови-* 74
- семантичко поље префикса *без-* 67
- семантичко поље префикса *не-* 67
- спојивост префикса *не-* *надри-* и *назови-* са именицама 68
- именичка деминуција 151
- интимна комуникација 61
- информативна језичка функција 29
- информације у традиционалној и системској лексикографији
 - из зоне значења 116–117
 - о граматичкој норми 81–83, 108–109
 - о лексичкој норми 83–85, 106–108
 - о правописној (ортографској и ортоепској) норми 80–81, 108
 - о роду и рекцији глагола 81, 82
 - из зоне спојивости и модела управљања 124–126
 - парадигматски односи (зона аналога, синонима, хиперонима, антонима и деривата) 130
- историјски план 188
- историјски речници 187
- јавна комуникација 29
- јавна/службена употреба језика 43, 46
- једнозначне (моносемичне) речи 100
- језик говорних жанрова 33
- језик давалац 141, 142
- језик Интернета 23
- језик јавне употребе, комуникације 15, 16
- језик као средство пропаганде и манипулације 28
- језик књижевности 50, 182
- језик медија, средстава информисања 15, 20, 23, 25, 27, 28, 33, 35, 36, 50, 51, 91, 169, 171, 172, 182, 189
- језик науке/струке 174, 189
- језик предвуковског времена 17, 18, 137–167
- језик прималац 140, 141, 142, 172
- језик свакодневне комуникације 169
- језик у систему 181
- језик у употреби, говору 181
- језик узорних писаца 86
- језици у контакту 50
- језичка дивергенција 19
- језичка економија 171
- језичка/говорна некултура 28
- језичка/говорна култура 15, 16, 20, 27, 29, 31, 32, 33, 35, 38, 45, 54, 55, 57, 86, 88, 89, 92, 107, 182
- језичка личност 13, 181
- језичка логика 34
- језичка норма 15, 19, 28, 29, 31, 85, 185
 - ортографско-ортоепска 15, 19, 28, 29, 31, 79, 85, 185
 - граматичка 15, 19, 31, 80, 85, 170, 181, 184, 185
 - лексичка 13, 40, 53, 62, 63, 85–92, 170, 181, 182, 183
 - кодификована норма 26, 50
 - конвенционална норма 61
 - либерална 25, 51
 - правописна 170, 181
 - прагматичка 43, 44, 181–182, 183
 - прескриптивна 182
 - рестриktivна норма 25, 50, 51
 - узуална 26, 50, 182
 - функционално-стилска норма 85, 185–186
- језичка политика 18, 19, 24, 25, 26, 46, 49, 85, 86, 182
- језичка функција деловања 29
- језичке карактеристике стране лексике 189
- језичке промене 52
- језички прогрес 20
- језички развој 17, 18, 24, 25, 52, 181, 183
- језички/говорни варијетети
 - стандардни, стандардни разговорни, нестандардни, неразговорни, дијалекатски, регионални, социолекатски, жаргони и др. 54–55

- језичко нормирање 17
 језичко планирање 17, 24, 46, 49
 језичко раслојавање 49
- калкови (преведенице) 156
- карактеристике дескриптивних речника 105
- карактеристична граматичка обележја 81
- карактеристике разговорног језика 55, 63
- квазисиноними 65, 184
- квазисинонимија 65, 184
- квалификатори, маркери лексичких јединица
- нормативни, функционално-стилистички, квалификатори специјалне употребе 22, 94–95, 186
 - квалификатори временске ограничености 189
 - квалификатори експресивне тоналности 57
 - квалификатори нестандартне лексике: необично, ретко, некњижевно, индивидуално, нераспрострањено, неуобичајено и др. 81
 - квалификатори нестандартне разговорне лексике: пејоративно, погрдно, подругљиво, презриво, вулгарно, скарадно, грубо и др. 59, 61
 - квалификатори специјалне употребе 83, 84, 176, 189
 - квалификатори стандардне разговорне лексике: разговорно (колоквијално) фамилијарно, интимно, хипокористично и др. 59, 62, 106
 - квалификатори лексике разговорног језика 90
 - нормативни квалификатори (разговорно, фамилијарно, нераспрострањено, необично, некњижевно, варваризам, калк, кованица, неологизам, шатровачки, дијалекатски, покрајински, застарело, архаично, историјски и др.) 26, 44, 57, 84, 97, 105, 176, 189
- нормативни квалификатори разговорне лексике 57
- књижевни (стандардни) српскохрватски/хрватскосрпски језик 48
- књижевни варијетети језика преддуковског времена
- српскословенски, рускословенски (црквенословенски), славеносрпски, српски језик 18, 137
- књижевни језик 44, 189
- когнитивна девијација 33
- когнитивни приступ 13, 181
- когнитивно-мотивациони план језика 13, 27
- кодекс коректног језичког опхођења 42
- компоненте домена употребе лексичких јединица 185
- компромисна реплика (реч у језику примаоцу) 141
- комуникативна компетенција 62, 183
- комуникативно-прагматичка раслојеност лексике 185
- комуникативно-прагматичке информације у лексичком значењу 85
- конкуренција именица с префиксима *не-*, *надри-* и *назови-* 66–75
- конкуренција као механизам регулисања лексичке норме 40
- конкуренција лексичких јединица 65–75, 167, 181, 184, 188
- конкуренција позајмљене лексике и домаћих еквивалената 188
- конкуренција именица с префиксима *не-* и *без-* 66–67
- конотативне компоненте значења 93, 185
- конотативно значење 150
- контактна лингвистика (контактологија) 140
- контактни синоними 157, 158, 160, 161
- контекст употребе лексичких јединица 88

- контекстуални, социјални еуфемизми 28
- контекстуални, социјални експресиви 28, 29, 30
- континуитет језичког развоја 16, 18, 19, 20, 21, 27, 39, 40, 51
- концептуалне празнине у лексичком систему 144
- кооперативна средства комуникације 62
- кооперативност комуникације 27, 183
- коректност, култура понашања 63
- криза језичке културе 50
- критеријуми јавне употребе језика 42
- критеријуми језичке културе 42
- критеријуми кодекса политички коректног говора и писања 42, 43
- култура у говорним чиновима 37
- култура опхођења, понашања у говору 28, 32, 33, 54, 183
- културе у контакту 50
- културне девијације 33
- латинизми 145, 159
- лексема 99
- лексика стилске, регистарске маркираности
- лексика високог, официјелног, узвишеног стила (ритуална, службена, протоколарна) 90
 - лексика говорног стандарда 90
 - лексика других језичких варијетета 56
 - лексика неофицијелног стила 90, 91
 - лексика нестандардних идиома 90
 - лексика неутралног стила 90
 - лексика нижег стила 90
 - лексика разговорног језика 55
- лексикографија 99, 100, 185
- лексикографска дефиниција 100
- лексикографски портрет 115, 122
- лексикографски поступци 41, 42, 113, 186
- лексикографски тип 115, 122
- лексикографски/лингвистички метајезик 113–134, 182, 186
- значај конституисања јединственог лексикографског метајезика 40
 - лексикографски метајезик српске дескриптивне лексикографије 133–134
 - метајезик енциклопедијских информација традиционалне и системске лексикографије (енциклопедијска зона) 128–129
 - метајезик морфолошких информација у традиционалној и системској лексикографији (зона морфологије) 128
 - метајезик (савремене руске) системске лексикографије 114, 115–127
 - метајезик српске традиционалне дескриптивне лексикографије 114, 115–127, 186
 - нови термини у функцији лексикографског метајезика 133
 - семантички метајезик дефиниције системске лексикографије 116–117
 - синтакса лексикографског/лингвистичког метајезика 114, 116
 - традиционални термини у функцији лексикографског метајезика 131
 - функционално-стилски квалификатори у функцији лексикографског метајезика 128
- лексикологија 99, 100, 185
- лексичка норма, лексичко нормирање и стандардизација језика 41–52
- лексичке промене 49
- лексички динамизам 46, 47
- лексички експресиви 28
- лексички еуфемизми 28
- лексичко значење 56, 100, 185
- лексичко нормирање 65, 85, 97, 170, 175, 181, 181, 182, 184, 185, 189
- лексичко нормирање стране лексике 187

- лексичко позајмљивање 46, 137, 139, 140, 146, 172, 181, 188,
лексичкосемантичке групе 155
лексичкосемантичке групе лексике по-
кућства 157
лема 80, 99
либерализација језичке норме 25
лингвистички аспекти лексичког нор-
мирања 88
лингвистички ентроцентризам 114
личносно начело 15
- манипулација језиком 37
маркирана лексика 26, 83
маркирана лексика експресивне и спе-
цијалне употребе 187
машинско превођење 113
мера прототипичности 73
мешани („англосрпски“) језик 172
модалне партикуле 150
модел (реч у језику даваоцу) 141
модел управљања (рекција) 120, 122,
123, 126
моделирање језика 113
модернизација језика 20, 21, 24
Московска семантичка школа 113–114
- народни језик 44, 189
народни језик предвуковског времена
145
наслеђена лексика 167
наслеђена лексика у сфери куће и ње-
них делова 159
неговање језичке/говорне културе 45,
53
некултура јавног говора 28
неличносно начело савремене комуни-
кације 29
немаркирана страна лексика 189
неофицијелна употреба језика 150
неофицијелни идиоми 56
неразвијеност говорне културе 89
нестабилност лексичке норме 50, 188
нестабилност норме језика предвуков-
ског времена 139
- нестандардна или потенцијално не-
стандардна разговорна лексика 63
нестандардна лексика 44, 90, 92
нестандардни језик 20, 50, 86, 87, 169,
174
ниво говорне културе 61, 64
нижи стил 28, 149
нова значења речи 184
нова лексика 47, 160, 162, 184
нова појава у језику 13, 15, 16
номинализација језика 16, 20
номинације са општим смислом за
конкретне садржаје 38
норме опхођења, понашања у комуни-
кацији 28, 29, 37, 88
нормативистички приступ 13, 181
нормативна лексикографија 41
нормативна раслојеност лексике 22, 185
нормативна репрезентативност корпу-
са 21
нормативна семантика 44
нормативна уређеност лексике 106
— позајмљеница (посуђеница) 140,
142, 143, 144, 146, 147, 148, 149,
154, 155, 157, 187, 188
— семантичких позајмљеница 142
— семантичких преведеница 140
— стране лексике у лексикону дома-
ћег језика 40, 181, 189
— стране лексике у савременом срп-
ском језику 176
— страних речи у периоду примарне
структурне и семантичке адап-
тације 142, 143, 146, 148
— страних речи у периоду секундар-
не структурне и семантичке адап-
тације 142, 143, 147, 143
— туђица 142, 143, 146, 147, 148,
149, 176, 187
- нормативне фазе у стандардизацији је-
зика
— дескрипција (описивање), елабо-
рација (развијање), експанзија
(ширење), култивација (негова-
ње) и евалуација (вредновање) 45

- нормативни речници (општи, семантички, стилски и др.) 44, 52
- нормативни статус лексичких јединица 184
- нормативни статус стране лексике 140
- нормирање лексике разговорног језика 40, 53–64, 181
- нормирање разговорног језика 62
- нормирање стандарднојезичке лексике 80
- нормирање у дескриптивним речницима 79–92, 185
- обогаћивање/осиромашивање језика 86
- однос еквивалентности лексичких јединица 184
- однос кооперације у комуникацији 37
- одредбе категоризовања 73
- одредничка реч 80, 99
- оказионална лексика 60
- омладински жаргон 171, 175
- опсцена лексика 60, 61, 63, 91, 183
- општа, немаркирана лексика 22, 26, 145, 150, 174, 176, 187
- опште карактеристике лексичке норме 40
- општи дескриптивни речници 42
- официјелна комуникација 174
- парадигматски односи 107
- параметри вредновања лексичке норме 89
- пасивни лексикон 47, 65, 183
- пасивни учесник комуникације 29
- пејоративно значење 150
- периодизација језичког развоја 17, 19
- периодизација развоја савременог српског језика 24
- перифрија лексичког система 150
- писани језик 23, 86, 87, 89, 171, 174
- план савременог српског језика 188
- планирање језичког корпуса 24
- планирање језичке политике 24
- подстилови и жанрови научног и научно-популарног стила 24
- позитивне одредбе категоризовања: *јрави, шийичан* и др. 73
- појам „лексика разговорног језика“ 63
- појам „разговорна лексика“ 63
- појам „разговорни језик“ 63
- полисемна структура лексеме 108
- политизација језика 21
- политички дискурс 35, 36, 37, 38
- политички коректан говор 29
- полифункционалност стандардног идиома 46
- посрбице у језику предвуковског времена 137, 155, 157, 158, 159, 160, 161–162, 163, 164, 165, 166, 176
- права синонимија 74
- правила дихотомне маркираности 19
- правила интеракције 62
- правила лексичке норме 63
- правила употребе лексичких јединица 63, 85
- правила цитирања у традиционалној дескриптивној лексикографији 126–127
- прагматичко-мотивациони план 13
- преведенице 140, 142
- престижни варијетети и стилови говорног језика 50, 89
- престижни функционални стилови 20
- придевска експресивна деминуција 151
- примењена лингвистика 101, 113
- примерена употреба лексичких јединица 87
- природни језик 113, 114
- природни семантички метајезик 186
- продуктивност префикса 75
- продуктивност творбеног модела 75
- професионални, струковни функционални комплекс 97
- процеси језичког развоја, промена
- глобализација 189
 - демократизација 87
 - детерминологизација 150
 - интелектуализација 17, 24, 33, 46, 87, 150, 169, 189

- интелектуализација језика пред-
вуковског периода 144
 - интернационализација 87, 169,
189
 - позајмљивање 159, 166
 - увођење нових речи 167, 188
 - урбанизација 87, 169, 189
 - стварање домаћих речи 159, 166,
167, 188
- разговорна лексика 55–64, 182, 183
- разговорна лексика високог степена
експресивности 59–61
- разговорна лексика високог степена
позитивне експресивности 61–62
- разговорни језик 20, 21, 53–56, 97, 150,
151, 171, 172, 174, 182, 183
- разградња језика 19
- раслојеност лексике
- разговорног језика 54, 56, 57, 90
 - регионално-ентичка раслојеност
47
 - стране лексике 137, 140, 146, 189
 - социјално-територијална раслоје-
ност 48, 86
 - српског језика 13, 14, 17, 21, 22,
24, 25, 40, 48, 53, 65, 83, 86, 96,
181, 183, 184, 185
- репрезентативан (електронски) корпус
савременог српског језика 52
- репрезентативност корпуса Речника
САНУ 23
- референтни корпус савременог срп-
ског језика 86
- речник лексикографских портрета 115
- речник лексикографског/лингвисти-
чког метајезика 114
- речнички чланак 99
- савремена лексикографија 184
- савремена руска системска лексико-
графија 186
- савремена српска лексикографија
101–104
- савремени приступ лексичком норми-
рању 86
- свакодневна комуникација 21, 38
- секундарно значење 174
- семантика природног језика 114
- семантичка валентност 16, 120, 122–124
- семантичке позиције у оквиру лекси-
кографског типа 127–128
- семантички оператори који исказују
одсуство 'правог', прототипичног,
својства 72–73
- семантички примитиви 113, 114, 116
- семантичко нормирање, семантичка
норма 44
- синоними 183
- синонимизија 65, 184
- синтагматски односи 107
- синхрони аспекти лексичког нормира-
ња 169–177
- синхрони план 20, 40, 51, 167, 181,
182, 187, 188
- сиромашење језика 89
- системска лексикографија 113, 114,
115
- слабљење лексичке норме 47
- слојеви смисла семантичке метаје-
зичке дефиниције 116–117
- асерција (пропозиција)
 - пресупозиција
 - модални оквир
 - мотивација
 - оквир посматрача и др.
- снижена језичка култура 50
- снижена стандардност језика 50
- сниженост стила 47, 97
- социолингвистички приступ 13, 181
- специјализовани речници 42
- спољашња историја језика 17, 18
- спољашња конкуренција лексичких је-
диница 66
- средњи разговорни стил 149
- средњи стил српског језика 152
- средства за еуфемизацију 151
- средства за пејоративизацију 152

- српска дескриптивна лексикографија 113
- српски језик 18, 19, 25, 51
- српски књижевни и стандардни језик 52
- српскохрватски језик 18, 19, 25
- стабилизација норме стандардног језика 46, 48
- стабилна динамичност језичког развоја 25
- стабилност норме 48, 79
- стандардизација вуковског језика 48
- стандардизација језика 18, 41, 181, 182
- стандардна разговорна лексика 58–59, 63
- стандардна лексика 47
- стандардна лексике општег, немаркираног типа 83
- стандардна/нестандардна употреба лексичких јединица 64
- стандардни варијетети српског језика 22, 24, 44
- стандардни језик 44, 86, 87, 97, 182
- стандардни разговорни варијетет 23, 174
- старословенизми 156
- степен адаптације стране лексике 141, 187
- стил 185
- стилистика 185
- стилови писаног језика предвуковског времена 137, 145
- стилска маркираност 150
- стилска норма 28, 88
- стилска раслојеност лексичких јединица 185
- стилска сниженост разговорне лексике 57
- стилске информације у дескриптивном речнику 93–98, 185
- стилски квалификатори 84, 185
- стилско варирање лексичких јединица 97
- страна лексика 47, 188
- страна лексика у савременом српском језику 169–177
 - страна лексика у српском језику 20, 137–177
 - морфолошко (граматичко) нормирање страних речи 174
 - ортографско нормирање страних речи 174
- стране речи у језику предвуковског времена 137–167
- административно-правна лексика, 145, 147–148: латинизми, германизми, талијанизми, галицизми, грецизми 147
 - војна лексика 148–149: галицизми, германизми, турцизми, талијанизми, хиспанизми 148
 - експресивна лексика 150–152: турцизми 150–151, латинизми, грецизми, талијанизми, хунгаризми, германизми 150, 151
 - маркирана лексика 145–155
 - општа, немаркирана лексика 143–145: латинизми, грецизми, турцизми, германизми, галицизми, хунгаризми, талијанизми
 - термилошка лексика 149–150: грецизми, латинизми, турцизми, талијанизми, германизми 149
 - лексика тематских група 152–154: турцизми 152
 - кулинарски називи: турцизми, германизми, галицизми 153
 - називи аграрних култура и домаћих животиња страног порекла: турцизми, латинизми, германизми 154
 - називи боја страног порекла: турцизми, речи персијског порекла, германизми, галицизми 154
 - називи заната и занимања страног порекла 152–153: турцизми 152–153, грецизми, латинизми, хунгаризми 153
 - називи звања и титула страног порекла: латинизми, турцизми,

- хунгаризми, русизми, германизми, англицизми 152
- називи мера страног порекла: латинизми, грецизми, турцизми, хунгаризми 152
- називи музичких инструмената страног порекла: талијанизми, латинизми, грецизми, хунгаризми, турцизми 152
- називи накита и украсних предмета страног порекла 153–154: турцизми 153, грецизми 153–154, речи холандског порекла, галицизми 154
- називи одеће и тканина страног порекла: турцизми, галицизми, германизми, латинизми, хунгаризми, талијанизми 153
- називи покућства страног порекла: турцизми, грецизми, германизми, галицизми, талијанизми 153
- стране полисемичне лексеме опште (неспецијалне) употребе у статусу позајмљеница 148
- стране речи вишег (официјелног) стила 148
- стране речи из духовне, интелектуалне и научне сфере 137
- стране речи из народних говора и фолклора 137
- стране речи са нултом екстензијом и/или са суженим значењем 142, 146,
- стране речи средњег и нижег разговорног стила (професионална лексика) 148
- стране речи покућства у језику предвуковског времена 155–167
 - турцизми, германизми, хунгаризми, грецизми, латинизми, талијанизми, галицизми 155
 - опрема за домаће животиње 166
 - прибор за личну употребу 164
 - израђени предмети 165
 - намештај у кући: 161, 162, 164
 - направе и алати 162–163
 - објекти на окућници 158–161
 - окућница 157–158
 - постељина 164–165
 - превозна средства 165–166
 - простирке и застори 165
 - судови (посуђе) 161–162
 - уређаји за домаћинство 163–164
- стратегија језичке манипулације 34, 38
- стратегија прећуткивања 35
- сужавање значења стране лексике 141
- супстандардна лексика 47
- супстандардни идиоми 50
- сфера друштвених односа 43
- сфера културе опхођења 43
- творбени модел 68
- творбени ранг префикса 75
- теорија интегралног описа језика 113, 114
- теорија маркираности 19
- теоријска лингвистика 113
- терминологизација 95
- терминологија 145
- терминолошки речници 42
- типови информација у српској дескриптивној лексикографији 40, 42, 79–52, 117–120, 181, 182, 186
- типови лексике разговорног језика 55
- типови разговорне лексике 62, 63
- типови речника 102–104
- типологија језичких промена 16, 17
- толеранција и кооперативност у комуникацији 38
- традиционална лексикографија 88, 184, 186
- традиционална лексикографска дефиниција 117
- традиционална нормативистика 79
- традиционална граматика 186
- традиционални корпус српског језика 24
- традиционални лексикографски метајезик 114

- традиционални лексикографски по-
ступци у представљању граматичке
и лексичке спојивости 120–122
- традиционални приступ лексичком
нормирању 86
- туђице 140, 141, 142, 146
- турцизми 152, 188
- углађеност стила 183
- узвици 150
- улога дескриптивних речника у доно-
шењу и усвајању језичке норме 79
- улога конкуренције у регулисању лек-
сичке норме 183
- улога лексичке норме у стандардиза-
цији језика
- универзалне језичке појаве 50
- унутрашња еволуција језика 17, 18, 19
- унутрашња конкуренција лексичких
јединица 66
- употреба лексичких и контекстуалних
еуфемизама 38
- употреба лексичких јединица с дифу-
зном семантиком 38
- употреба лексичких јединица са без-
личним, неодређеним, апстрактним
и општим значењем 29, 32–37,
39–40
- употреба псовки 61
- употреба речи са семантиком уопшта-
вања, еуфемизација 37–39
- употреба страних речи и термина 38
- усвајање стране лексике на историј-
ском плану 142
- усмена комуникација 15
- утицај говорног језика на стандардне
идиоме 51
- флексибилност, динамичност лексичке
норме 45, 46, 79, 86, 88
- фонд „слободне граматике“ 32
- формализовани (вештачки) лингви-
стички метајезик 113, 114
- формирање „београдског стила“ срп-
ског језика, 17, 48
- фразеологизми 108
- функционална раслојеност српског је-
зика 23, 27, 47
- функционални стилови 22, 24, 27,
54–55, 84, 96, 97
- функционални стилови говорног јези-
ка 89–90
- консултативни, официјелни, ин-
тимни, професионални; социјал-
ни и територијални жаргони и др.
- функционално-стилска норма 28, 29,
63, 181, 183
- функционално-стилске компоненте
значења 93
- функционално-стилски аспекти лек-
сичког нормирања 87
- функционално-стилски квалификатори
26, 57, 89, 105–106
- функционално-стилски комплекси 96,
97
- хибридне речи 156
- хипокористично значење 150
- хрватски језик 18, 19, 25, 51
- хунгаризми 188
- централни део лексичког система 87
- црквена лексика 145
- црногорски језик 18, 51

АУТОРСКИ РЕГИСТАР

- Ајдуковић Јован 140, 201
Андрић Драгослав 201
Anić Vladimir 132, 201
Апресјан Ју. Д. 113, 127, 130, 131, 133, 201
Аругић Н. Д. 16, 29, 32, 33, 34, 35, 38, 201
- Бабай, Н. Г. 170, 201
Бабић Стјепан 140, 142, 201
Baotić Josip 86, 201
Бельчиков Ју. А. 54, 96, 201
Берић-Ђукић Весна 201
Беркович Т. Ј. 201
Борисова-Лукашанец Е. Г. 175, 201
Bosák J., 86
Bratanić Маја 170, 171, 201
Брборић Бранислав 41, 86
Brozović Dalibor 41, 83, 202
Бугарски Ранко 13, 19, 21, 23, 26, 32, 47, 90, 202
Будачов Р. А. 88, 202
Buzássyová К. 86
- Vasić Vera 43, 169, 172
Васић Смиљка 32, 202
Vinja Vojmir 140, 151, 202
Wierzbicka Анна 57, 202
Вујаклија Милан 202
Вуковић Гордана 146, 153, 155, 157, 202
Вуксановић Радојка 16, 202
- Гак В. Г. 13, 21, 27, 202
Георгиева Е. 90, 202
Грановская Л. М. 88, 202
- Грицкат Ирена 41, 44, 69, 86, 137, 138, 139, 145, 169, 170, 202–203
- Даничић Ђуро 203
Данојлић Милован 28, 39, 203
Дешић Милорад 79, 96, 98, 203
Драгићевић Рајна 69, 203
- Ђукановић Владо 17, 34, 48, 49, 203
- Životić Radomir 32
Журавлев А. Ф. 138, 139, 141, 203
- Zgusta Ladislav 203
Земская, Е. А. 54, 97, 203
- Ивић Милка 41, 44, 53, 70, 73, 86, 154, 169, 170, 176, 203
Ивић Павле 41, 44, 86, 137, 139, 145, 203
- Јокановић-Михајлов Јелица 16, 203
Јерковић Јован 79
- Карастойчева Ц. 54, 55, 203
Кашић Јован 138, 151, 152, 204
Klaić Bogoljub 204
Клајн Иван 14, 15, 24, 28, 41, 44, 45, 71, 75, 85, 86, 169, 170, 171, 204
Кликовац Душка 20, 204
Ковачевић Милош 79
Костић Александар 103, 204
Kostić Branislav 32
Костић Ђорђе 41, 53, 86, 89, 90, 204
- Лалевић С. Миодраг 204

- Лашкова Лили 13, 204
 Леви А. 204
 Ličen Marina 37, 204
 Lubaš Wladislaw 13, 54, 55, 90, 204
 Луковић Милош 22, 204
- Marjanović Ана 204
 Маројевић Радмило 65, 66, 204
 Matešić Jrsip 205
 Медникова, Э.М. 90, 94, 98, 205
 Милановић Александар 156, 205
 Милосављевић Бојана 16, 202
 Митрофанова О. Д. 96, 205
 Михајловић Велимир 137, 138, 139, 149, 153, 155, 156, 187, 197, 205
 Младеновић Александар 137, 138, 139, 145, 205
 Московљевић Милош 205
 Мршевић-Радовић Драгана 32, 205
 Мукаржовски Ј. 95, 205
 Мурат В. П. 90, 205
 Muhvić-Dimanovski Vesna 140, 141, 142, 205
- Nejgebauer Gordana 169, 172
 Нецименко Г. П. 23, 50, 51, 205
 Николић Мирослав 14, 205–206
- Остојић Бранислав 79
 Оташевић Ђорђе 69, 206
- Павловић Миливоје 69, 206
 Пешикан Митар 41, 45, 79, 83, 86, 169, 206
 Пижурица Мато 79
 Половина Весна 54, 63, 206
 Поповић Љубомир 24, 125, 126, 206
 Поповић Марко 141, 206
 Prčić Tvrtko 169, 172
 Прищепчик А. М. 96, 206
 Пујић Саво 153, 206
- Радић Првослав 151, 207
 Радовановић Милорад 13, 22, 24, 27, 45, 49, 50, 51, 207
- Радовић-Тешић Милица 66, 67, 68, 69, 71, 72, 75, 207
 Ристић Стана 13, 29, 40, 41, 44, 47, 53, 57, 61, 65, 67, 69, 79, 83, 84, 90, 91, 93, 96, 98, 99, 113, 118, 128, 137, 140, 146, 150, 169, 207–208
 Ружичић Милица 42, 208
- Савић Свенка 54, 58, 60, 61, 208
 Савић Ангелина 208
 Селенић Слободан 59, 208
 Симић Радоје 54, 63, 65, 79, 208–209
 Скворцов Л. И. 41, 80, 83, 87, 91, 92, 209
 Скляревская Г. Н. 94, 95, 209
 Станојчић Живојин 66, 67, 69, 79, 209
 Стефановић Караџић Вук 202
 Стевановић Михаило 41, 67, 69, 80, 81, 83, 209
 Стевић Слободан 54, 86, 209
 Стојчић Ђоко 59, 209
- Татић Дамјан 43
 Телия В. Н. 57, 209
 Терзић Богдан 41
 Тошовић Бранко 13, 22, 95, 209–210
- Ђорић Божо 79
 Ђупић Драго 41
- Фекете Егон 41, 67, 210
 Filipović Rudolf 140, 141, 142, 146, 210
 Finka Vožidar 210
- Humes Dell 54, 56, 62, 63, 210
 Ходакова Е. П. 83, 91, 210
 Ногеску Ј. 86
- Цвијетић Ратомир 87, 210
- Чаркић Милосав 210
 Чупашева О. М. 96, 210
- Шипка Данко 47, 49, 50, 120
 Шипка Милан 44, 86, 210

О АУТОРУ

Др Стана Ристић, научни саветник Института за српски језик САНУ, рођена је 1. јануара 1950. године у Заовинама код Бајине Баште. Филолошки факултет завршила је у Београду (Група за српскохрватски језик и југословенска књижевност) 1977. год., а магистрирала је и докторирала на истом факултету (1980. и 1989. год.).

Од 1978. до сада ради у Институту за српски језик САНУ на изradi вишетомног академијског *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* и на другим пројектима Института. До сада је урадила преко 3500 стр. лексикографског текста. Бави се научним радом из следећих области: лексикологије, лексикографије, семантике, граматике, творбе речи, а проблеме из савременог српског језика сагледава са филолошког, лингвистичког, социолингвистичког, функционално-стилског, нормативног, прагматичког и когнитивног аспекта. До сада је објавила око 70 радова и 3 монографије: *Начински њрилози у савременом српскохрватском књижевном језику (лексичко-граматички њрисџи)*, Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 9, Београд, 1990; *Реч. Смисао. Сазнање (сџудија из лексичке семантике)*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд, 1999. (у коауторству с М. Радић-Дугоњић) и *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*, Монографије 1, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2004. Учествовала је на бројним међународним научним конференцијама у земљи и у иностранству. Радила је и ради у редакцијама институтских часописа: *Јужнословенски филолог*, *Наш језик* и *Лингвистичке активности*. Организовала је и водила рад Лингвистичке трибине од 1999. до 2004. год. Држала је више предавања по позиву на Филозофском факултету у Новом Саду, Филолошком факултету у Београду, Истраживачкој станици Петница код Ваљева и на другим трибинама у Београду. Била је члан комисије за одбрану једне докторске и више магистарских дисертација на Филолошком факултету у Београду. Иницирала је, а као главни координатор засновала је и водила рад на пројекту који се под насловом *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији* одвијао у Институту, у периоду од 2002.

до 2003. године. Члан је две комисије при Одбору за стандардизацију српског језика: лексикографске и синтаксичке. Добитник је награде истраживачима за постигнуте резултате у области Српски језик и књижевност у периоду 2002–2003. године, Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.